

О. Н. ХОРОШКОВСЬКА
Г. І. ОХОТА
Н. І. ЯНОВИЦЬКА

Українська МОВА

Підручник для 3 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
із навчанням російською мовою

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

Київ
«Освіта»
2013

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2УКР-922
Х82

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ Міністерства освіти і науки України
від 17.07.2013 № 994)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- — новий урок
- — слухаємо й читаємо
- — післятекстові запитання і завдання
- — запам'ятай
- — робота в парах
- — домашнє завдання

Усі навчальні тексти складено О. Н. Хорошковською.

Хорошковська О. Н., Охота Г. І., Яновицька Н. І.

Х82 Українська мова : підруч. для 3 кл. загальноосв. навч. закл. із навч. рос. мовою. — К. : Освіта, 2013. — 160 с.

Підручник укладено відповідно до чинної програми з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням російською мовою. У ньому реалізовано всі змістові лінії програми, зокрема основну — комунікативну, спрямовану на формування комунікативної компетентності молодшого школяра.

Інноваційним у виданні є широке використання текстів мовознавчого характеру, діалоговий виклад навчального матеріалу, дотримання принципу доступності в тлумаченні мовних і правописних закономірностей. Новим є відмова авторів від традиційного формулювання параграфів, а також організація індивідуальної роботи учня в рубриці «Попрацюй самостійно».

Підручник є переможцем Всеукраїнського конкурсу підручників, проведеного МОН України в 2011 році.

ISBN 978-966-04-0863-0

ББК 81.УКР-922

© О. Н. Хорошковська, Г. І. Охота,
Н. І. Яновицька, 2013
© Видавництво «Освіта», 2013
© Видавництво «Освіта»,
художнє оформлення, 2013

ISBN 978-966-04-0863-0

Дорогі друзі!

Українська мова, як і мова кожного народу, дуже цікава. Вона має свої таємниці. Розкривати й пізнавати їх вам допоможуть мудрий професор Лінгвіст і українська дівчинка Катруся. Ось вони.

А ще дуже хоче знати українську мову Незнайко, герой творів російського письменника Миколи Носова. Отож усі разом будемо допомагати йому.

II. Прочитайте слова з цими буквами.

Іра, дім – дим, сіно – син, лимони;
Єва – Емма, поет, світає, синє небо;
їхати, поїзд, Україна, Київ;
гайка, гуси, гудзик, гелготати.

2. I. Розглянь малюнок. Розкажи, кого і що намальовано.

**Слухаємо й розмовляємо.
Навчаємося культури мовлення.
Пригадуємо букви. Читаємо.**

1. I. Пригадайте й назвіть букви українського алфавіту, які показує Катруся.

**І, И, Е, Є, Ї
Г, Г, Ч, Щ**

3. I. Прочитайте текст.

Перше вересня. У тебе радісний настрій. Ти йдеш до школи. Зустрічаєшся з друзями. Вітаєшся. Розпитуєш, як пройшло літо. Розповідаєш про свої канікули.

II. За змістом прочитаного розіграйте діалог.

Запам'ятай!

Розігруючи діалог, ти користувався усним мовленням. Воно має свої правила. Прочитай і запам'ятай їх.

1. Коли розмовляєш із кимось чи розповідаєш про щось, тон мовлення має бути ввічливим, голос – не дуже гучним, але й не тихим. Слова треба вимовляти чітко, не дуже швидко, але й не дуже повільно.

2. Під час розмови слід дивитися в очі співрозмовника.

3. Коли слухаєш, будь уважним, не перебивай на півслові.

4. Прочитай, вивчи напам'ять і розкажи.

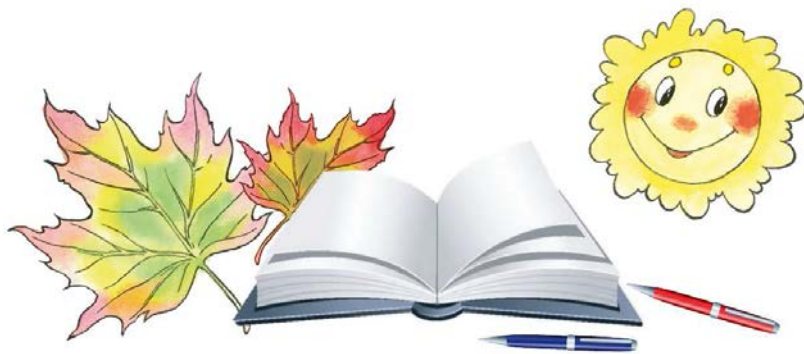
Владлен Бірюков

ДОБРІ СЛОВА

«Доброго ранку!» —
Мовлю за звичаєм.
«Доброго ранку», —
Кожному зичу* я.
«Доброго дня Вам!» —
Людям бажаю.

«Вечором добрим»
Стрічних вітаю.
І посміхаються
У відповідь люди, —
Добрі слова ж бо
Для кожного любі.

* Зічити — желать.

Слухаємо й читаємо текст, розповідаємо, засвоюємо форми звертання.

5.

ПРО ЧЕМНІСТЬ

— Доброго дня, друзі! — привітався професор Лінгвіст, зайшовши до класу. Його відразу оточили учні, привіталися й спитали:

— Професоре, а що ви нам сьогодні розкажете?

— Сьогодні, діти, поговоримо про те, як ми спілкуємося. Будемо вчитися ввічливо розмовляти, — відповів професор. — Люди зустрічаються, разом працюють, відпочивають. І весь час розмовляють одне з одним: запитують і відповідають, повідомляють якісь новини, висловлюють вдячність, побажання, запрошення і багато іншого. Ви вже знаєте, що **розмова двох осіб — це діалог.**

Люди різні. Є ввічливі й неввічливі, лагідні, доброзичливі й сердиті. Від того, яка людина, часто залежить і те, яким тоном вона розмовляє, які слова використовує.

Ви, діти, теж різні. Буває, що кричите, сваритесь, ображаєте одне одного. Це негарно, неввічливо. Тож будемо вчитися бути ввічливими, мати терпіння уважно слухати й чемно відповідати, погоджуватися чи ввічливо відмовляти, запрошувати, вітати. Для цього в мові кожного народу є слова і вислови ввічливості. В українській мові — це слова вітання, подяки й вибачення. Слова *будь ласка* вживають, коли звертаються з проханням. Слова *дякую, спасибі* вживають у відповідь на якусь послугу, добру справу. Слова *вибач(те) мені, перепрошую* вживає той, хто робить якусь прикрість ненавмисне й шкодує про це.

Що розповів професор учням? Що робити негарно? Чого треба навчатися? Знайди й прочитай рядки про це. Назви слова вітання, подяки й вибачення. Коли їх уживають?

Запам'ятай!

Під час діалогу люди звертаються одне до одного. **Звертання** — ознака ввічливості. В українській мові звертаються так:

до хлопчиків: *Михайлику, Іванку, Іване;*

до дівчаток: *Галинко, Марійко, Надіє;*

до дорослих: *Іване Петровичу, Галино Гнатівно;*

до батьків, рідних: *тату, мамо, бабуся, дідусю.*

6. I. Прочитай і скажи, чиї це слова. З яких казок ці герої?

— Приходь, Журавлику, сьогодні до мене в гості.

— Дякую, Лисичко! Прийду.

— Не плач, діду, не плач, бабо! Я знесу вам яечко не просте, а золоте.

— Ходи, внучко, не лежи, нам ріпку вирвати поможи.

— Колобочку, колобочку, я тебе з'їм!

— Не їж мене, вовчику, я тобі пісеньку заспіваю.

II. Назви слова-звертання. Спиши перший діалог.

Запам'ятай!

На письмі слова-звертання виділяються **комами** або **знаком оклику**.

7. Прочитайте імена. Уявіть, що так звуть ваших друзів. Як ви їх покличете? Що скажете?

Іванко, Катруся, Сергійко, Оленка, Петрик, Настуся.

8. I. Розглянь малюнки, дай дітям імена і скажи, хто з дітей ввічливий, а хто — ні. Доведи свою думку. Відповідай так: *Мені здається, що..., бо...*

II. Розіграйте діалоги за змістом другого малюнка.

9. I. Прочитай вірш Варвари Гринько. Про що він? Від імені кого розповідається? Вивчи вірш напам'ять і розкажи вдома й у класі.

МОВА

Сію дитині в серденько ласку,
Сійся-родися ніжне «будь ласка».
Вдячне «спасибі», «вибач» тремтливе —
Слово у серці, як зернятко в ниві.
«Доброго ранку!», «Світлої днини!» —
Щедро даруй ти людям, дитино.
Мова барвиста, мова багата,
Рідна і тепла, як батьківська хата.

II. Знайди у вірші звертання до тебе. Про що просить тебе поетеса?

III. Як сказано про українську мову?

IV. Випиши з тексту слова ввічливості.

Попрацюй самостійно

1. Прочитай жартівливий текст Миколи Колесникова «Як знайти пошту».

На вулиці бабуся запитала Іванка:

— Хлопчику, а де тут пошта?

Іванко замислився, бо ніяк не міг пригадати. Аж раптом — їде машина, а на ній написано: «Пошта».

— Бабусю! — зрадів Іванко. — Бачите оцю машину?

— Бачу, хлопчику!

— Так біжіть за нею. Вона вас і приведе на пошту.

Поміркуй, чи гарну пораду дав Іванко бабусі. Знайди в тексті слова-звертання. Які розділові знаки вжито після слів-звертань?

Запам'ятай!

Розмова між бабусяю і хлопчиком — це діалог. Під час діалогу вживаються як речення, так і окремі слова й словосполучення.

2. Прочитай подані вислови і поміркуй, коли й у якій ситуації їх варто вживати.

Добрий день (ранок, вечір), до побачення, на добраніч, будь ласка, дякую, пробач (перепрошую), привіт, вітаю, поздоровляю.

Слухаємо й читаємо вибірково, переказуємо.

10.

ЯК ВИНИКЛО ПИСЬМО

— Дорогі хлопчики й дівчатка! — звернувся професор Лінгвіст до учнів. — А чи знаєте ви, як і чому виникло письмо? Сьогодні я розповім вам про це.

Колись дуже давно люди спілкувалися лише усно. Однак часто виникала потреба передати якусь важливу звістку на далеку відстань. Телефонів

і телеграфу ще не було. Як бути? І тоді люди стали робити на каменях і скелях зарубки — знаки, малюнки, а потім, набагато пізніше, винайшли букви. У кожного народу були свої букви. Вони часто були схожими на букви інших народів. Проте кожен народ буквами став позначати звуки своєї мови. Так виникло письмо. Кожен, хто знав, якою буквою позначається той чи інший звук, міг записати слово, якесь повідомлення і навіть написати книжку.

Книжки писали повільно, бо від руки виводили кожен букву. Це було незручно. І з часом (пройшло багато-багато років) винайшли друкарський верстат. Рукописні букви було незручно друкувати, їх трохи спростили та стали називати друкованими. Тому в алфавітах завжди поряд друкована й рукописна букви. Щоб навчитися читати й писати, діти в школі стали вивчати ці букви. Ви теж вивчали букви російської й української мов, училися читати й писати. Отже, будемо вдосконалювати свої вміння.

Після прослуховування тексту розкажи: що тобі було відомо раніше, а що ти почув уперше? Спробуй переказати текст. Яким мовленням ти користуєшся під час відповіді на запитання — усним чи писемним?

11. I. Розглянь малюнки. З них теж можна одержати інформацію про те, на чому колись люди писали. На чому ж?

- II. Чи знаєш ти такі знаки? Це також письмо, але знакове. Де його можна побачити?

12. I. Розглянь, як пишуться деякі букви й слова в українській мові. Назви букви, прочитай слова.

І І Ірина і і інші
Є Є Євгенко є є сяє
І І Іжакевич і і ісати
Іор, іграшка, Єва, світає,
поїзд.

- II. Спиши, але спочатку ознайомся з поданими нижче правилами.

Запам'ятай!

Акуратне письмо є свідченням поваги до того, хто читатиме твій запис у зошиті. Пиши чітко, красиво, акуратно.

Будь уважним під час списування. Перевірй себе.

Якщо помітиш помилку, акуратно закресли й напиши правильно поряд або зверху.

13. I. Прочитай і запиши українською мовою слова, подані російською.

Ира, Мария, линия, сын, дым, сыр, рыба, экскурсия, эскалатор, Нина, Евгений.

- II. Підкресли букви, якими відрізняється написання цих слів у російській та українській мовах.

14. Прочитай і спиши, дописуючи рядки букв.

І і
Ліс, лнійка, вікно, двері,
іній, іскра.
Є є
Синіє, біліє, читає, працює,
грає.
Дим, диня, син, екран,
Емма.

Читаємо, вправляємося в письмі українською мовою.

15. Прочитай вірш Грицька Бойка «Мое». Чи сподобався тобі хлопчик? Чому?

Євген горіхи роздає:

— Оце мое і це мое!

— А це чие?

— Це теж мое!

Цікаво знати!

Євген, Євгеній — ці імена прийшли до нас із грецької мови, де вони означають *благородний, доброго роду*.

Отже, Євгенки, будьте гідними свого імені!

Що означає ім'я Євген? Чи відповідає це ім'я вчинку хлопчика з вірша?

16. Спиши текст вірша з попередньої вправи або інформацію про ім'я Євген. Поясни свій вибір.

17. Назви букви, яких немає в російській мові. Спиши.

Гі

Грати, поїзд, їжак,
їдальня.

Співаємо, танцюємо,
бігаємо.

Євгенко та Іванко поїхали
на екскурсію.

18. Спиши. Зверни увагу на з'єднання букви Г з іншими.

Г

го, гу, гр, ге

грунт, гав, грати

19. Прочитай вірш, правильно вимовляючи звуки [г] і [г'].

Гел'готіли гуси
вранці до Ганнусі:
— Га-га-га, го-го-го,
ти забула нас чого?
Говорить Ганнуся:
— Я тепер учуся.

20. Прочитай. Відгадай. Спиши. Підкресли букви, яких немає в російській мові.

1. Їду, їду, нема сліду. 2. В мене ніжка одна, чобітка не маю. І хоч я без голови — шапку одягаю. 3. Я колючий, як будяк, здавна звать мене ...

**Читаємо й розповідаємо. Розігруємо діалоги.
Вправляємося в письмі.**

21. Послухай, подумай і скажи, хто і де так говорить.

— Наступна зупинка «Майдан Незалежності».
— Скажіть, будь ласка, скільки коштує кілограм яблук.
— Дякую, Лідіє Петрівно! Я давно хотіла прочитати цю книжку.

22. Розіграйте діалог за змістом другого і третього речень попередньої вправи.

Зверни увагу!

Під час діалогу ви вживали назву грошової одиниці — гривні.

Зверніть увагу, як змінюється слово *гривня*: одна *гривня*, дві, три, чотири *гривні*, п'ять — двадцять *гривень*.

23. Розглянь малюнок і скажи, скільки гривень зображено.

24.

ПРО ГРИВНЮ

Ви вже, мабуть, не раз користувалися грошовими купюрами, які мають обіг в Україні. Бачили, що на них хтось зображений. А чи знаєте, хто саме?

На грошовій купюрі в *одну* гривню зображено князя Володимира Великого, який у 10 сторіччі очолював і зміцнював Київську Русь. Так називали колись державу, яка нині зветься Україна.

На *двох* гривнях зображено князя Ярослава Мудрого, який в 11 сторіччі керував Київською Руссю і за якого була зібрана перша бібліотека, відкривалися школи, навчалися діти.

На *п'яти* гривнях зображено портрет державного і військового діяча України — гетьмана Богдана Хмельницького.

На *десяти* гривнях — портрет українського гетьмана Івана Мазепи, який у 18 сторіччі боровся за незалежність України, дбав про розвиток освіти й культури.

На інших купюрах — портрети видатних українських письменників.

(Із журналу)

Прочитай текст і спробуй розповісти: а) хто зображений на грошових купюрах; б) що ти довідався про осіб, зображених на гривнях.

25. Запитайте одне одного й дайте відповіді.

1. Скільки коштує булочка у шкільній їдальні?
2. Скільки коштує пакетик чи склянка соку?
3. Що ти найчастіше купуєш? Скільки це коштує?

26. Прочитай жартівливий вірш Василя Шаройка «Щире побажання».

— Ти з днем народження мене вітаєш?
Спасибі, донечко. А що мені бажаєш?
— Бажаю щиро Вам, мій любий татку,
Щоб ви мені купили... шоколадку.

Хто з ким розмовляв? Якими словами тато висловив свою радість і вдячність? Як донька вітала татка? Кому вона висловила побажання — собі чи татові? А як треба було?

Розіграйте діалог за змістом вірша.

Цікаво знати!

Донька звертається до татка на «Ви». Це давня пошанна форма звертання до батьків в Україні.

27. Прочитай і навчися переказувати текст «Про гривню».

28. Прочитай уривок з вірша Нінель Приходько. Про що в ньому розповідається? Розкажи, яку картину ти уявляєш. Вивчи вірш і запиши його з пам'яті. Підкресли ті букви, яких немає в російській мові.

Тихо осінь ходить гаєм,
Ліс довкола аж горить,
Ясен листя осипає,
Дуб нахмурений стоїть.

Слухаємо й читаємо. Вивчаємо алфавіт, працюємо зі словником.

29.

ПРО АЛФАВІТ

Одного разу Незнайко запитав у професора Лінгвіста:

— Професоре, в українській мові так багато букв. Як же їх запам'ятати?

— Так, букв багато. В українській мові їх 33, — відповів професор. — А запам'ятати не так уже й важко, адже в кожній мові існує *алфавіт*. Алфавіт — це букви, розміщені в певному порядку. Щоб запам'ятати порядок букв, потрібно декілька разів прочитати алфавіт, або ж можна вивчити вірш, який для вас написала Лідія Дорошко.

А, Бе, Ве, Ге, Ге, Де, Е —
Десь далеко дощ іде.

Є, Же, Зе, И, І, Йот —
Зачіпає всі сім нот.

Ка, еЛ, еМ, еН, О, Пе, еР —
Що ж робити нам тепер?

еС, Те, У, еФ, Ха, Це, Че —
Зараз сонце припече.

Ша, Ща, м'який знак, Ю, Я —
Зрадіє букв уся сім'я.

— А для чого потрібно знати алфавіт? — знову запитав Незнайко.

— Знати алфавіт дуже важливо. Уяви собі, що тобі треба швидко знайти потрібне слово в словнику. А там тисячі слів. І всі вони розташовані в алфавітному порядку. Знаєш алфавіт — швидко знайдеш слово. Не знаєш — доведеться довго шукати. Книжки в бібліотеці також поставлені в алфавітному порядку. Тому бібліотекар так швидко знаходить потрібну. Тепер знаєш, для чого треба знати алфавіт?

— Тепер знаю. Це справді важливо.

Про що розповів професор Лінгвіст: про звуки української мови чи про букви?

Що ж таке алфавіт? Скільки букв в українському алфавіті?

 Прочитайте вірш у такий спосіб: спочатку хлопчики читають рядки букв, а дівчатка речення під ними, а потім — навпаки.

30. Розглянь український алфавіт. Зверни увагу на місце в ньому букви Е е. Чи таке саме, як у російському?

Аа (а)	Бб (бе)	Вв (ве)	Гг (ге)	Гг (ге)	Дд (де)	Ее (е)
Єє (є)	Жж (же)	Зз (зе)	И (и)	Іі (і)	Її (ї)	Йй (йот)
Кк (ка)	Лл (ел)	Мм (ем)	Нн (ен)	Оо (о)	Пп (пе)	Рр (ер)
Сс (ес)	Тт (те)	Уу (у)	Фф (еф)	Хх (ха)	Цц (це)	Чч (че)
Шш (ша)	Щщ (ща)	Ь (м'який знак)		Юю (ю)	Яя (я)	

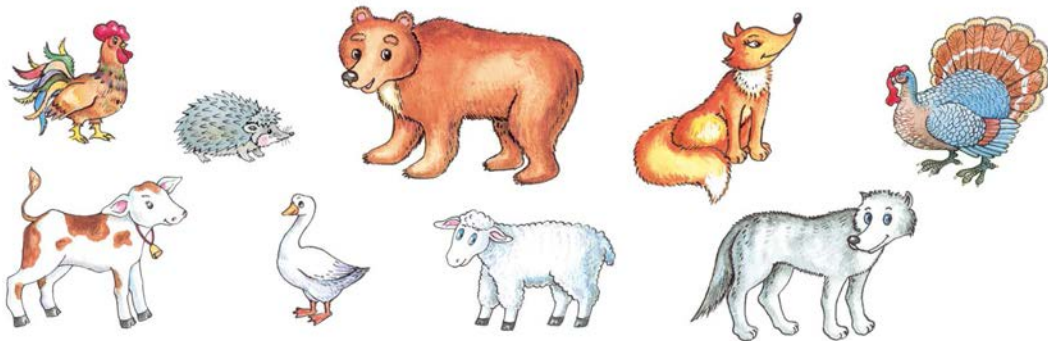
31. Випиши букви, яких немає в російському алфавіті, і ті, які мають інше звукове значення. Запиши з ними по декілька слів.

32. Позмагайтеся! Хто швидше знайде в російсько-українському словнику переклад слів *жильє*, *клад*, *пузырѣк*? Як будете шукати? Гортати весь словник? Орієнтуватися на першу букву в слові?

33. Розглянь малюнок. Розкажи, які тварини тут намальовані. Які з них дикі, а які — свійські? Запиши назви тварин за алфавітом. Щоб не помилитися під час письма, користуйся словником.

Розрізняй!

медвѣдь — ведмідь
волк — вовк

**Читаємо. Засвоюємо алфавіт.
Уживаємо на письмі велику букву.**

34. Прочитай слова. Які з них є назвами овочів? Запиши їх за алфавітом.

Картопля, буряк, морква, гарбуз, яблуко, кавун, часник, слива, диня, цибуля, квасоля, огірок, виноград.

Розрізняй!

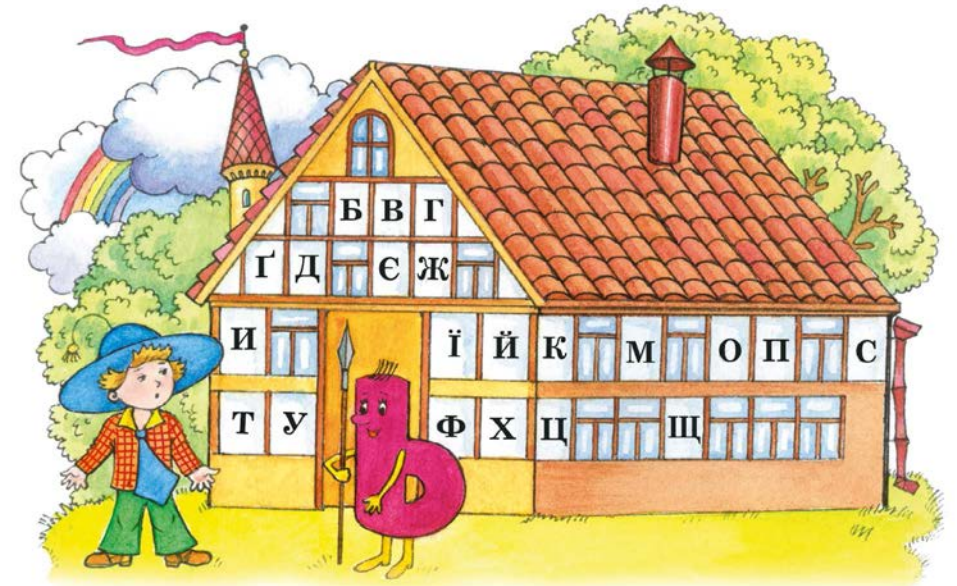
огорѣд — горѣд
гѣрод — мѣсто

35. Розкажи, де ростуть фрукти. Запиши свою розповідь.

Цікаво знати!

Гарбуз — походить від слова перської мови *гарбуза*, що означає *ослячий огірок*.

36. Прочитай текст, розглянь малюнок. Назви букви, які є, і допоможи Незнайкові назвати букви, яких нема.

Цікаво Незнайкові в країні Знать.

Одного разу дорога привела його до казкового будиночка. У ньому жили букви. Захотів Незнайко зайти в будиночок. Але вартовий М'який Знак сказав:

— Сюди увійти може лише той, хто правильно назве всі букви.

Розгубився Незнайко, бо побачив, що деякі віконечка порожні.

— Які ж там букви? — задумався він.

37. Поміркуй, чому в українському алфавіті, так само, як і в російському, є великі й малі букви. Пригадай, коли на письмі вживаємо велику букву.

38. Запиши в алфавітному порядку п'ять імен хлопчиків і дівчаток свого класу. З якої букви ти їх напишеш? Чому?

39. Після якого прізвища в класному журналі записано твоє? Чому?

40. Запиши українською мовою своє ім'я і прізвище та імена своїх батьків. З якої букви ти будеш писати ці слова? Чому?

Зразок.

Я — ...

Мою маму звать ... , а тата —

41. Запиши, у якому місті чи селі, на якій вулиці ти живеш, яка річка (якщо є) протікає у вашій місцевості.

42. Прочитай і спиши речення. Поясни вживання великої букви.

Київ, Львів, Харків — великі міста України.

Дніпро, Дністер, Тиса, Стрий — річки України.

Місто Київ стоїть на річці Дніпро. Центральна вулиця міста — Хрещатик.

Слухаємо й читаємо текст.

Вживаємо велику букву під час письма.

43. I. Розглянь малюнок і прочитай під ним текст. Спробуй допомогти Незнайкові.

Прийшов якимось Незнайко до бібліотеки, щоб узяти «Українські народні казки».

Бібліотекар дозволила йому самому знайти книжку. Глянув Незнайко на стелажі й злякався:

— Як же знайти її? Тут стільки книжок!

- II. Розповідай Незнайкові за зразком.

«Книжка ... знаходиться на другому стелажі внизу, де розташовані книжки на букву Твоя книжка знаходиться після букви ...».

44. I. Прочитай і запиши за алфавітом назви міст.

Миколаїв, Євпаторія, Донецьк, Київ, Чернігів, Іркліїв, Одеса, Ізмаїл, Черкаси, Запоріжжя, Сімферополь.

- II. У якому місті чи селі живеш ти? Розкажи про нього.

Цікаво знати!

Євпаторія — місто в Криму. Первісна назва — *Керкінітіда*. Коли Боспорський цар Євпатор завоював це місто, то назвав його своїм іменем.

45. I. Прочитай. Про що ти довідався з тексту?

Центральна вулиця Києва — Хрещатик. Вона виходить на Майдан Незалежності.

Від Хрещатика вгору піднімається бульвар Тараса Шевченка. Його перетинає Володимирська вулиця. На ній знаходиться університет імені Тараса Шевченка.

- II. Спиши текст. Поясни вживання великої букви.

46. I. Запиши клички тварин за алфавітом. Поясни, чому вони написані з великої букви.

Пушок, Рябко, Лиска, Вороний, Сірко, Мурчик, Орлик, П'ятачок.

- II. Подумай і скажи, які серед цих слів є кличкою кота, які — собаки, коня, корови, поросяти. Відповідай так: *Пушок* — це кличка

47. Прочитай вірш Ігоря Січовика «Іменинниця». Поясни вживання великої букви. Спиши.

До бабусі Зіни	син — із Риму,
з'їхалась родина:	внучка — з Луцька,
брат з Карпат,	внук — з Прилук,
сестра — з Остра,	а ми — із Вінниці.
дочка — з Криму,	Баба Зіна — іменинниця.

Попрацюй самостійно

1.

ПУСТОТЛИВІ БУКВИ

Сьогодні до класу знову завітав професор Лінгвіст.

— Я хочу розповісти вам казку «Пустотливі букви», — сказав професор.

В одному Королівстві жили-були Звуки та їхні помічниці — Букви. Звуки поєднувалися, утворювали слова, а букви одразу записували їх.

Одного разу звуки утворили, а букви записали слово *ОСА*. Прочитала це слово буква *еР* і подумала: «Про мене зовсім забули. Ось я сама стану попереду букви *О*».

Ой лишенько! *ОСА* перетворилася на інше слово — *РОСА*. Але й буква *Ка* розсердилася, підбігла, виштовхала букву *еР* і сама стала на її місце. Тепер утворилося слово *КОСА*.

А вночі всіх зморив *СОН*. Тільки букві *еЛ* не спалося. Тому вона пішла і стала після букви *еС*. Усі прокинулися, бо заревів *СЛОН*. Прокинулась і буква *И*: «Чого це тут лише один *СЛОН*?», — спитала вона і швиденько стала в кінці слова. І тут затупотіли *СЛОНИ*.

А вранці букви записали слово — *ШАПКА*. І всім стало тепло. Але букві *еС* треба було працювати. І вона тихенько виштовхала букву *Ша* і стала на

її місце. І тепер утворилося слово *САПКА*. Можна працювати. Побачила це буква *еЛ* і захотіла пожартувати. Вона сказала: «Відпочинь, букво *еС!*», — і стала на її місце. Утворилося слово *ЛАПКА*.

— Чи сподобалася вам моя казка? — запитав професор.

— Дуже! — відповіли діти.

— Однак таке буває лише в казках. Насправді у слові кожна буква має своє місце. І заміна букви призводить до помилок.

Чому казка називається «Пустотливі букви»?

Чи змінюється значення слова, якщо змінити звук або букву? Знайди, прочитай і випиши з тексту слова, у яких додавалися або змінювалися букви.

Запам'ятай!

Є багато слів, які відрізняються лише одним звуком і буквою. Вони мають різне значення.

2. I. Розглянь малюнки й прочитай слова-підписи. Чи можна поміняти місцями підписи під малюнками?

дім

дим

гілка

білка

горох

горіх

кит

кіт

II. Спиши слова, підкресли букви, якими відрізняється їх написання.

Зразок: галка — цалка.

3. І. Прочитай.

Катруся вирішила пожартувати й записала на дошці таке:

1. У класі настала *миша*.
2. За *рукою* був зелений *лис*.
3. У лісі виросла *Галина*.

Потім Катруся звернулася до Незнайка:

— Прочитай, будь ласка. Які помилки я допустила?

— Знаю, знаю, — засміявся Незнайко.

А ти знаєш? Назви слова, які треба було записати.

II. Об'єднайтеся в дві групи: хлопчики й дівчатка. Хлопчики розпочинають і читають речення зліва, а дівчатка — справа.

У класі настала *миша*.
За *рукою* був зелений *лис*.
У лісі виросла *Галина*.

Ні, не *миша*, а ...
Не за *рукою*, а за ... ,
і не *лис*, а
Не *Галина*, а

III. Запишіть речення, розташовані ліворуч, правильно вживаючи слова.

Ти працював самостійно. До якого висновку ти дійшов? Поділися своїми знаннями із сусідом по парті.

Слухаємо й читаємо про голосні звуки, склад, наголос. Усвідомлюємо прочитане. Пишемо.

48.

ПРО ГОЛОСНІ ЗВУКИ, СКЛАД І НАГОЛОС

— Ви, діти, мабуть, уже знаєте, що російська й українська мови мають багато спільного, — розпочав свою розповідь професор Лінгвіст. —

В обох мовах усі звуки людської мови поділяються на дві великі групи — **голосні** (гласные) й **приголосні** (согласные).

Приголосні й голосні у словах поєднуються між собою і утворюють **склади** (слоги), хоча голосні звуки й самі можуть утворювати склад. Наприклад: *о-ко*, *І-ри-на*. Скільки у слові голосних звуків, стільки й складів. У кожному слові один склад завжди вимовляється з більшою силою голосу. Цей склад — **наголошений** (ударный). Наголос організовує вимову слова, робить її правильною. Однак будьте уважними: деякі схожі в обох мовах слова відрізняються місцем наголосу. Наприклад:

доска́ — до́шка друзя́ — дру́зі но́вый — нови́й
виси́т — ви́сить подру́га — по́друга ста́рый — стари́й

Про що ти довідався з тексту? Для чого потрібен наголос? Які слова в російській і українській мовах відрізняються місцем наголосу? Прочитай ще раз слова української мови. Спиши їх. Постав наголос.

49. І. Послухайте вірш Ліни Біленької «Вороняча сімейка» й розкажіть, як вороненята вчилися читати.

Ворона варила
вареники з сиром.
А воронята
учились читати:
— Кра-си-ва
кар-ти-на,
ква-со-ля,
кор-зи-на,
кар-туз,
кра-пе-ли-на,
кар-р, кар-р,

кар-топ-ли-на...
Всі хором читали,
Карлючки писали,
А потім вареники
З сиром ковтали.

II. Прочитайте вірш, правильно вимовляючи звуки, позначені буквами *о*, *а* та склади з буквами *и*, *е*.

III. Спишіть останні чотири рядки вірша. Поставте наголос. Поділіть слова на склади вертикальними рисками. Яке записане слово не можна перенести з рядка в рядок?

 Запам'ятай!

В українській мові, так само, як і в російській, слова переносяться з рядка в рядок по складах: *во-ро-на*, *з си-ром*. Склад із однієї букви переносити не можна. Не можна лишати одну букву в рядку.

50. I. Прочитай слова, записані російською й українською мовами. Чим вони відрізняються?

синенький	—	синенький	колесо	—	колесо
беленький	—	біленький	тополь	—	тополя
маленький	—	маленький	фартук	—	фартух

II. Запиши українські слова й постав знак наголосу.

Розрізняй!

то́поль (он) — топо́ля (она)
фа́ртук — фарту́х

51. I. Прочитай слова. Підкреслені склади вимовляй із більшою силою голосу. Спиши й постав наголос.

Учень, тополя, стеля, піддога, шафа, дошка, вітання.

II. Перші три слова поділи на склади для переносу. Яке з них не можна переносити? Чому?

52. Прочитай уривок із вірша Галини Комісарової. Правильно вимовляй склади з буквами *і*, *и*, *е*, *ї*, *о*. Спиши вірш.

А живу я в Україні,
де річки й озера сині, —
чиста в них вода, прозора,
в дно глибинне світять зорі.
Наша Україно мила,
донька я твоя щаслива.

Попрацюй самостійно

1. I. Прочитай текст і допоможи Незнайкові розібратися, що означають виділені слова і як їх розрізнити.

Забіг Незнайко до класу. Прочитав на дошці такі речення:

На **березі** жовтіє листя. На **березі** річки ростуть верби. **Дорога** вела до лісу. Мама кожному **дорога**.

Прочитав і нічого не зрозумів.

II. Поясни Незнайкові, у чому річ.

III. Спиши пари слів, значення яких залежить від місця наголосу. Постав над словами знак наголосу.

2. I. Прочитай вірш Алли Свашенко. Запам'ятай місце наголосу в українських словах. Вимов їх декілька разів.

Верба чуєш по-російськи,
а **в**ербá — по-українськи.
Дрóва знає наша мова,
а **д**ровá — російське слово.

Хто по тундрі вволю скаче
ніч і день?
В українців кажуть **о**лень,
в росіян **о**лénь.

II. Запиши українські слова. Познач наголос.

3. I. Розглянь малюнки й прочитай назви тварин. Зверни увагу на місце наголосу. Спиши слова.

Кошеня́, гусеня́, курча́, зайченя́, каченя́, цуценя́.

II. Запитайте одне одного, хто на якому малюнку намальований. Відповідайте за поданим початком.

На першому малюнку намальовано ... ; на другому

4. I. Прочитай і прослідкуй за місцем наголосу в словах.

Кни́жка — дві кни́жки — лежать кни́жкі.

Соро́чка — дві соро́чки — там сорочкі́.

Тари́лка — дві тари́лки — стоять тари́лки́.

II. Так само змінюється наголос у словах *ложка*, *миска*. Зміни їх.

III. Запиши. Постав знак наголосу.

5. Прочитай і запам'ятай місце наголосу в поданих словах.

Нови́й (нова́, нове́, ново́ю, нові́ми, нові́).

Стари́й (стара́, старе́, старо́ю, старі́ми, старі́).

6. Прочитай текст. Спиши. Постав наголос у виділених словах.

Першого вересня розпочався **новий** навчальний рік. Дівчатка одягли **новенькі** платтячка, зав'язали пишні банти. Хлопчики одягли білі **сорочки**, **нові** костюми. **Старий** учитель привітно зустрічав своїх учнів.

Ти працював самостійно. Про що дізнався? Чого навчився? Поділися своїми знаннями з однокласниками.

Вивчаємо звукове значення букв я, ю, є, ї, аналізуємо, читаємо й пишемо.

53.

I НАВІЩО СТІЛЬКИ БУКВ?

Пришов Незнайко в клас. Повторює за учнями звуки [а], [о], [у], [е], [и], [і]. Учителька сказала, що це голосні звуки, їх шість. А позначаються ці звуки десятьма буквами.

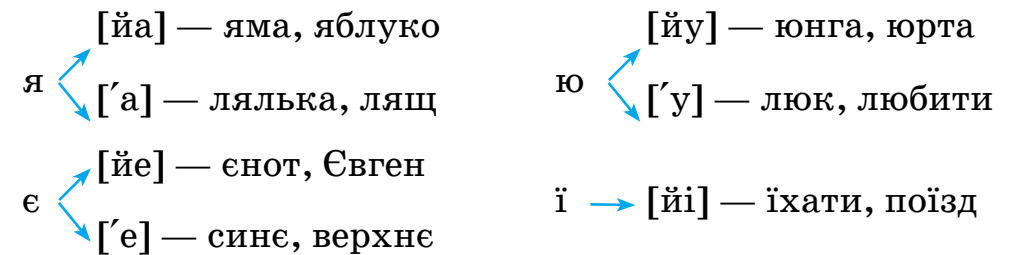

— І навіщо стільки букв? — дивується Незнайко.

Йому на допомогу прийшла Катруся. Вона сказала:

— Крім букв *а, о, у, е, и, і* є ще букви *я, ю, є, ї*.

А для чого вони вживаються — показано на схемах. Прочитай їх.

Однак Незнайко не зумів розібратися зі схемами і просить вашої допомоги.

54. Доповни речення. За потреби користуйся попередніми схемами.

На початку складу (слова) букви *я, ю, є* позначають... звуки, а в середині і звуки

Запам'ятай!

Буква ї завжди позначає два звуки [йі].

55. I. Прочитай звукові схеми слів. Зроби їх буквений запис.

[йе́ва], [йу́л'а], [йа́блун'а], [л'усте́рко], [ві́шн'а], [йіжа́к].

II. Які з цих слів треба було записати з великої букви? Чому?

56. I. Прочитай уривок з вірша Миколи Чернявського «Рідний край». Яка його основна думка?

У всіх людей одна святиня.
Куди не глянь, де не спитай.
Рідніша їм своя пустиня,
аніж земний в чужині рай.

II. Спиши вірш. Поясни звукове значення букв ю, я, ї у виділених словах.

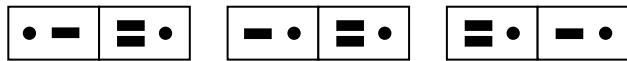
57. I. Прочитай слова. Поміркуй, чому вони записані у дві колонки. Спиши.

Юра, явір, армія,
світає, ім'я.

Люда, ряд, рюкзак
літнє, диня, Галя.

II. У яких словах (справа чи зліва) звуків більше, ніж букв? Чому?

III. До яких слів підходять подані звукові схеми?

58. I. Прочитай і спиши уривок із вірша Олеся Лупія «Веселі музики».

Соловей заграє на скрипці,
дятел — на цимбалах,
а синиці на ялиці
пісню заспівали.

II. Поясни, чи однакове звукове значення має буква я у виділених словах.

59. I. Прочитай слова. Скажи, скільки звуків позначає буква ї.

Їхати, поїзд, країна, Україна, Київ, Ізмаїл, герої,
солов'ї.

II. Спиши слова, поділяючи їх на склади.

III. Розкажи, що ти знаєш про Київ.

60. I. Прочитай виразно вірш Расула Гамзатова. Подумай і скажи, кому висловлює подяку поет. Спиши вірш.

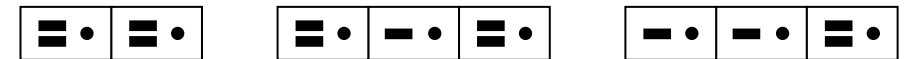
Всім, хто тче, будує, сіє,
вчить, лікує, хліб пече,

добре* пестить і леліє**,
а з недобрим бій веде, —
тим я дякую усім.
— Здрастуйте! — кажу я їм.

* *Добре* — тут: хорошее, доброе.

** *Пестить і леліє* — ласкаєт и лелеєт.

II. Яким підкресленим словам вірша відповідають ці звукові схеми?

Вивчаємо приголосні звуки.

Читаємо, удосконалюємо вимову, пишемо.

61.

ПРО ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

На уроці Незнайко довідався, що приголосні звуки вимовляються набагато тихіше, ніж голосні, бо в них голосу мало, більше шуму. Він почав разом із учнями вимовляти звуки. Вимовляв і дивувався: які ж вони різні! Одні свистять: с-с-с, з-з-з. Інші шиплять — ш-ш-ш, дзижчать — дз-з-з. Одні звуки утворюються за допомогою губ: [б], [п], [в], [м], [ф]. Творенню інших допомагає язик: [й], [л], [л'], [н], [н'], [т], [т'], [д], [д']. Є такі звуки, місцем творення яких є зуби: [з], [з'], [с], [с'], а деякі утворюються в горлі: [г], [г'].

Як цікаво! А ще Незнайко дізнався, що такі звуки називаються **приголосними** (согласними).

Розкажи, про що дізнався Незнайко. Чому він дивувався? Вимов усі звуки, які вимовляв Незнайко. Як вони називаються?

62. I. Прочитай слова вголос. Чітко вимовляй дзвінки приголосні звуки в кінці та в середині слів. Запиши слова.

хлі	ні	шу	сте
гри → [б]	ву → [ж]	голу → [б] — ка	ло → [ж] — ка
ду	ї	гу	мере

II. Поміркуй і скажи, яке з цих слів означає наказ щось зробити.

63. Прочитай і відгадай загадку, чітко вимовляючи звуки, позначені виділеними буквами. Спиши загадку.

На грибка я схожий трішки:
зверху брилик*, знизу — ніжка.
Я в соснову дошку вгруз,
на мені висить картуз.

*Брілик — шляпка.

64. Прочитай слова, правильно вимовляючи звук, позначений буквою *в*.

Автобус, **к**осмонавт, **с**казав, **д**ав, **з**робив, **н**аписав,
прочитав, **н**амалював.

Запам'ятай!

Звук, позначений буквою *в*, після голосних, на відміну від російської мови, **не оглушується**.

65. I. Прочитай скоромовку Грицька Бойка спочатку повільно, а потім — швидше і швидше. Які приголосні звуки в ній вимовляються найчастіше? Який із них відсутній у російській мові?

В горішнику горішина
горішками обвішана.
Галинка й Тимішко
струшують горішки.

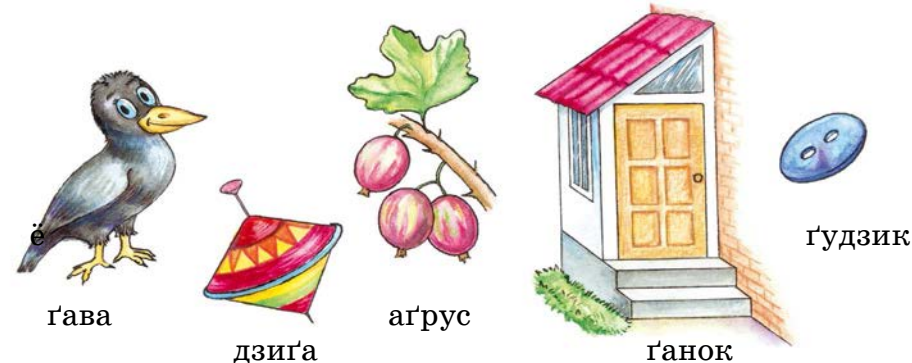
II. Вивчи скоромовку. Запиши з пам'яті. Звір правильність свого запису з підручником.

Запам'ятай!

На місці букв *дз* треба вимовляти **один звук [дз]**.

66. Прочитай і запиши слова, розміщені під малюнками.

67. I. Прочитай. Назви спочатку слова, у яких слід вимовляти звук [г], а потім — звук [ґ]. Запиши речення. Підкресли слова, у яких вимовляється звук [ґ].

1. Із самого ранку на ґанку сиділа гав. 2. На городі в Галинки дозрів аґрус. 3. «Ганнусю, вижени гусей на луг», — попросила бабуся. 4. На лузі гелґотали гуси.

II. У якому реченні є звертання?

Попрацюй самостійно

1. Прочитай скоромовку Грицька Бойка. Правильно вимовляй звук [г] та звук, позначений буквою *ч*.

В гарненької горлички
туркотливе горлечко.
Горличка туркоче,
горличка воркоче.
Туркотлива горличка
протищає горлечко.

2. Пригадай і прочитай дитячу пісеньку. На місці букви *щ* вимовляй звуки [шч]. Запиши пісеньку з пам'яті.

Іди, іди, дощику,
зварю тобі борщичку
в новенькому горщичку.
Мені кашка, тобі борщ,
щоб ішов рясніший дощ.

3. I. Прочитай вірш Ліни Костенко. На місці букв *дж*, *дз* вимовляй один звук [дж], [дз].

Піднімає джміль фіранку,
Каже: — Доброго вам ранку!
Як вам, бджілко, ночувалось,
чи дощу не почувалось?

Виглядає бджілка з хатки:
— У дзвіночку добре спатки.
Цей дзвіночок, як намет,
тільки дощ, як кулемет.

II. Чи ввічливим був джміль? З чого це видно?

III. Спиши перші чотири рядки вірша.

4. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши. Підкресли слова, у яких дві букви позначають один приголосний звук.

Бджілка хотіла напитися і впала в бочку з водою.
— Тону-у-у! — дзижчить. — Тону!

Василько кинув на воду листочок. Вилізла на нього бджілка, обсушила крильця та й полетіла.

Ти працював самостійно. Про що дізнався? Які звуки навчився вимовляти? Поділися знаннями з однокласниками.

Читаємо про тверді й м'які приголосні звуки, усвідомлюємо прочитане. Вимовляємо та позначаємо їх звуки буквами.

68. **ПРО ТВЕРДІ ТА М'ЯКІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ**

Якось Катруся зустріла Незнайку й запитала:

— Ти ходиш на уроки української мови? Що ви зараз вивчаєте?

— Вивчаємо тверді та м'які приголосні звуки.

Але нічого нового, — відповів Незнайко.

— Як то нічого нового? — здивувалася Катруся.
— Нічого! І в російській мові є тверді й м'які приголосні звуки, — відповів Незнайко.
— Правда? А вони однакові?
— Не знаю. А ти знаєш? — запитав Незнайко.
— Звичайно, знаю. Я із задоволенням розповім тобі про це. Але спочатку прочитай табличку, яку склав для вас професор Лінгвіст. Може, ти й сам відповіси на своє питання.

тверді звуки	б	п	в	м	ф	д	т	з	дж	с	ц	л	н	р	г	г'	к	х	ж	дж'	ч	ш
м'які звуки	—	—	—	—	—	д'	т'	з'	дж'	с'	ц'	л'	н'	р'	й	—	—	—	—	—	—	—

Незнайко прочитав, а Катруся спитала його:
— То як, Незнайку, однаковий поділ на тверді й м'які приголосні в російській та українській мовах? Однак Незнайко не зумів відповісти. Допоможіть йому.

Назви приголосні, які в українській мові, на відміну від російської, не мають м'яких пар — є тільки твердими. Назви приголосні, які в українській мові утворюють пари «твердий-м'який». Який звук в українській мові тільки твердий, а в російській — тільки м'який?

Запам'ятай!
В українській мові твердих приголосних більше, ніж м'яких.
В українській мові завжди твердими є приголосні, місцем творення яких є горло: [г], [г'], [к], [х], та ті, які утворюються за допомогою губ: [б], [п], [в], [м], [ф], а також звуки, які при вимові ніби шиплять: [ж], [дж], [ч], [ш]. Вони можуть пом'якшуватися лише перед *i*.

69. I. Прочитай пари слів. Чи однакові звуки, позначені підкресленими буквами?

сад — сядь туман — тюлень цап — цяцька
диво — діти лити — літо цукор — цюкнути
дук — дюк чорне — сине цирк — ціна

II. Яка роль букв *я, ю, є, і* в наведених словах?

III. Як треба вимовляти приголосні перед *е, и*?

70. I. Прочитай слова. Чи однакові звуки, позначені буквою *ц*, у словах російської й української мов? Вимов і запиши українські слова.

авіація — авіація станція — станція
милиція — міліція акація — акація

II. Якою буквою позначена м'якість звука [ц'] в українській мові?

71. Повправляйтеся в читанні скоромовки. Спочатку прочитайте повільно, а потім швидше й швидше. Позмагайтеся в найкращому читанні. Спишіть.

Мусій, муку сій,
печи паляниці,
клади на полиці.

72. Прочитай уривок з дитячої пісеньки. Вивчи його й запиши з пам'яті. Підкресли слова, у яких вимовляється м'який звук [ц'].

Пішла киця по водицю
та й упала у криницю.
Біжить котик рятувати,
за вушечко витягати.
Витяг кицю за вухо
та й посадив, де сухо.

 73. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши. Підкресли склади, у яких букви *я, ю, є* позначають м'якість приголосних.

У кінці вересня на початку жовтня завершуються чарівні дні бабиного літа. Це та чудова осіння пора, коли сонце посилає своє останнє тепле вітання людям, полям і лісам.

Буква м'який знак (ь). Читаємо, аналізуємо, правильно вимовляємо та вживаємо на письмі м'який знак.

74.

ПРО БУКВУ М'ЯКИЙ ЗНАК

Сьогодні на урок української мови до учнів третього класу знову завітав професор Лінгвіст. Учні зраділи, привіталися й спитали, про що буде розповідати професор.

— Я розповім вам ще про одну букву, яка позначає м'якість приголосних звуків.

Ви вже знаєте, що м'якість приголосних може позначатися буквами *я, ю, є* та *і*. Але в українській мові, як і в російській, є ще одна буква, яка називається «м'який знак» або «знак м'якшення» (*ь*). І вживається вона для позначення м'якості приголосних у середині слова (між буквами, що позначають приголосні). Наприклад, *дядько, пальто, апельсин, низько*. Вживається ця буква й у кінці слів, якщо треба позначити м'якість приголосних: *тінь, палець, осінь*.

Ось що про себе розповідає цей знак:

Я знак м'який. Хай кожен знає,
що звука я не називаю,
а тільки м'якість позначаю.
Ось *півень, горобець, ведмідь* —
в них знак м'який в кінці стоїть.
І *журавель, й дельфін, і рись*, —
тут знак м'який — не помились!

Про що розповів професор Лінгвіст?
Якими буквами позначається м'якість приголосних?
Що розповів про себе м'який знак?

75. Випиши з вірша вправі 74 речення, у яких є приклади слів зі знаком м'якшення.

76. I. Прочитай і запиши слова.

ден
тін
пен

сь
сь

княз
маз
гряз

II. Із трьома словами (за вибором) складіть і запишіть речення.

77. Прочитай загадку. Відгадай її. Вивчи й запиши з пам'яті. Підкресли букви, що позначають м'якість приголосних.

Жовте листячко летить,
під ногами шелестить,
сонце вже не пригріває,
коли, дітки, це буває?

Розрізняй!
хóдит — хóдить
нóсит — нóсить

78. Прочитай вірш Євгена Гуцала. Вивчи його й запиши з пам'яті. Підкресли букви, що позначають м'якість приголосних.

В темнім лісі ходить осінь.
В темнім лісі ходять лосі.
Лосенята, лось, лосиха
в лісі ходять тихо-тихо.
Та тихіше, аніж лосі,
в темнім лісі ходить осінь.

 Вправляємося у вимові звука [ц'] і позначаємо м'якість цього звука буквами і, я.

79. Прочитай і відгадай загадку. Правильно вимовляй звук [ц'] у виділених словах.

Дерев'яні хлопці
Лежать у коробці.
Коли з нами граються,
То вогнем займаються.

80. I. Прочитай. Вивчи й запиши з пам'яті, а потім перевір правильність свого запису.

У травиці-муравиці
прилягла спочити киця.
Насварюсь на півня: — Цить!
У травиці киця спить!

II. Підкресли склади, у яких вимовляється звук [ц']. Якими буквами позначена його м'якість?

 81. I. Прочитай і вивчи напам'ять лічилку. Запиши її з пам'яті. Підкресли склади, у яких вимовляється м'який звук [ц'].

Йшла Маринка на стежинку,
загубила там корзинку.
В тій корзинці — паляниця.
Хто знайде — тому жмуриться.

II. Подумай, які звуки слід вимовляти на місці виділених букв. Чи варто підкреслювати цей склад?

 Вправляємося у вимові звука [ц'] і позначаємо м'якість цього звука буквою ь.

82. Послухайте текст і спробуйте допомогти Незнайкові.

Сидить Незнайко на уроці української мови. Разом із учнями слухає і вимовляє російською й українською такі слова:

боец — боець,
молодец — молодець,
украинец — українець.

Учителька звертається до учнів:
— Прислухайтесь, чи однакові звуки вимовляються в кінці російських і українських слів.
Прислухається Незнайко, але відповісти не може.
— А чому в словах російської мови після букви ц

не треба писати м'який знак, а в словах української — треба? — знову запитує вчителька.

Задумався Незнайко, а відповісти не може.

II. Хто допоможе Незнайкові?

Запам'ятай!

В українській мові у кінці слів вимовляється м'який звук [ц']. М'якість звука [ц'] у кінці слів позначається м'яким знаком (ь): *олівець, папірець*.

83. I. Прочитай загадку й відгадай її. Спиши. Підкресли букви, що позначають м'який звук [ц'] у кінці слів.

Подивись, цей хитрунець
сплів химерний *ятірець*.
Ятірець легкий, як пух,
не для рибок, а для мух.

Розрізняй!

паўк — павўк

II. Накресли звукову схему виділеного слова.

84. I. Зміни слова за зразком спочатку усно, а потім запиши їх.

Зразок. Корінь — корінець, вітер — вітерець.
прапор — камінь —
папір — хліб —

II. Які з цих слів означають назви великих предметів, а які — маленьких?

85. I. Перекладіть і запишіть слова українською мовою.

Камешек, стул, бумажка, гребешок, ранец, карандаш, ветерок, лучик, корешок, заяц.

II. Поміркуйте, яка особливість вимови звуків у кінці цих українських слів. Як це передано на письмі?

86. Прочитай і відгадай загадки, запиши їх. Підкресли букви, що позначають на письмі м'якість приголосного [ц'].

1. Плету хлівець на четверо овець, а на п'яту — окремо. 2. Швець — не швець, кравець — не кравець, тримає в роті щетинку, а в руках ножиці. 3. Висить відерце, а в відерці — серце. 4. Тік-так, а з місця ніяк.

Читаємо, вправляємося у вимові й позначаємо на письмі м'якість звука [ц'] у кінці слів.

87. I. Прочитай. Вивчи й запиши з пам'яті.

Носить півник-співунець
на голівці гребінець.
Гребінцем тим — знає кожен —
причесатися не можна.

II. Підкресли слова, у яких вимовляється звук [ц']. Як позначається його м'якість?

88. Зміни слова за зразком. Потренуйся у їх вимові. Запиши.

Зразок. Зайці — заєць.
горобці — камінці — олівці —
молодці — стільці — прапорці —
місяці — кінці — корінці —

89. I. Прочитайте речення, подумайте, яких букв не вистачає. Спишіть, дописуючи букви. Обміняйтеся зошитами й перевірте, чи правильно виконано вправу.

1. Листопад — останній міся.. осені. 2. Іванко — чудовий хлопе.. 3. У мене жив зає.. Вухань. 4. Один баране.. пасе тисячі ове..

II. Яке з цих речень є загадкою? Відгадайте її.

90. I. Прочитай і запиши український народний вислів. Підкресли слова з м'яким знаком. Поясни, чому він уживається в цих словах.

І швець, і жнець, і на дуду грець — так кажуть про людину, яка все вмiє робити.

II. Про кого з ваших знайомих можна так сказати? Чому?

91. Розглянь малюнки. Розкажи й запиши, що для чого, за поданим зразком. Поясни вживання м'якого знака.

Зразок. Ручка для того, щоб... .

92. Прочитай, розкриваючи дужки. Спиши.

1. Улітку в лісі багато (суниця), а на городі — (полуниця). 2. Похолоднішало — і в саду біля школи з'явилася зграйка (синиця). 3. Улітку синички врятували сад від (гусениця).

Читаємо й міркуємо, правильно вимовляємо та вживаємо на письмі м'який знак перед о.

93. **ПРО М'ЯКИЙ ЗНАК ПЕРЕД О**

Учора Незнайко побував на уроці російської мови. Він визначав разом із учнями звуки в словах *лєн, лєтчик, денєк*. Учні пояснювали, що буквою *є* позначається м'якість приголосних і звук [о].

Незнайко добре пам'ятав, що в українській мові букви *є* немає.

— Як же в українських словах позначають м'якість приголосних перед *о*? Як записують такі слова? — замислився він. Подумав, подумав і підскочив від радості:

— Ура-а! Здогадався!
А ви здогадалися?

94. Прочитай слова. Зверни увагу на вимову приголосних звуків перед [о] та їх позначення на письмі. Спиши буквений запис.

Вимовляємо

[с'о]годні

ба[д'о]рий

у [н'о]го

Пишемо

сьогодні

бадьорий

у нього

95. Утвори і запиши речення зі словами правої колонки. Підкреслить буквосполучення *ьо*.

Запам'ятай!

В українській мові, як і в російській, звук [й] позначається буквою *й*: *район, йод, йорж*.

96. Перекладіть і запишіть українською мовою. За потреби користуйтеся словником.

Район, его, ему, боевой, лётчик, слёзы, пенёк.

97. I. Утвори словосполучення з поданих слів за зразком і запиши їх. Підкресли букву, яка позначає м'якість приголосних перед *о*.

Зразок: На вечірньому небі.

На, море, синій; у, район, сусідній; на, лід, тонкий; для, домашній, завдання; у, верхній, ряд; третій, у, клас; у, хлопець, цей.

II. Обмінуйтеся зошитами із сусідом по парті й перевірте один в одного, чи правильно виконано вправу.

Розрізняй!

в трэ́тьем клáссе — у трэ́тьому клáсі
сегóдня — сьогóдні

98. Прочитай слова. Спиши, замінюючи звукові схеми буквами.

Жураве[л'], [л'о]н, [йо]го, ло[с'], по[л'о]ти, ба[т']ко, у бага[т'о]х, [йо]рж, хлопе[ц'], у [ц'о]го, си[н'о]го, де[н'], [с'о]мий.

Вимовляємо й пишемо слова з м'яким знаком і буквосполученням *ьо*.

99. Прочитай слова. Подумай, за якою ознакою їх можна поділити на дві групи. Поділи та запиши кожну групу з нового рядка.

День, у нього, лось, сьогодні, журавель, льон, польоти, батько, у багатьох, льотчик, хлопець, у третьому класі.

100. I. Переклади й запиши слова українською мовою. Поясни, як позначається м'якість приголосних перед *о* в українській мові.

Лён, полёты, пенёк, слёзы, денёк, лётчик, Лёня, седьмой.

II. Яким словником треба користуватися, щоб перевірити написання цих слів?

101. I. Прочитай слова, записані ліворуч і праворуч. Поєднай їх і запиши за зразком: тонкий льодок.

сьомий	хлопець
працьовитий	день
кольоровий	урок
сьогоднішній	олівець

II. Підкресли букви, які позначають на письмі м'якість приголосних.

102. Прочитай текст. Подумай, які букви пропущено. Спиши, дописуючи їх.

Л..н — технічна рослина. У н..го квіти син..го кол..ру. Стебла л..ну дают.. волокно, з якого тчут.. полотно. З насіння л..ну виготовляють.. олію.

103. Прочитай. Добери заголовок. Спиши, змінюючи слова, що в дужках.

Сутеніло. На (вечірній) небі з'явився місяць. У (сусідній) будинку запалили світло. Потім запалали вогники у вікнах (верхній і нижній) поверхів. Вогні мерехтіли аж до (пізній) ночі.

1. Прочитай і спиши. Накресли звукові схеми підкреслених слів. Назви м'які приголосні звуки.

Сьогодні, йод, трюх, знайомий, льотчик, дзьоб, його.

2. Прочитай вірш Ліни Біленької «Йорж колючий». Вивчи його й спробуй записати з пам'яті. Підкресли слова з буквосполученням *йо*. Які з цих слів не можна переносити?

Йорж колючий,
йод пекучий.
Хлопчик Йосип
невезучий.
Йоржик Йосипа вколів,
йод попів.
То ж будь здоров!

Розрізняй!

ёрш — йорж
его́ — його́

3. Прочитай і спиши. Поясни, які звуки позначені буквами *йо* та *ьо*. Для чого вживається *ь* перед *о*?

Мене звати Сергійко, а мого товариша — Йосип. Його тата також звать Йосип, Йосип Іванович. Він льотчик. Ми любимо слухати його розповіді про польоти.

4. I. Прочитай слова. Поміркуй, на які дві групи їх можна розподілити. Запиши у дві колонки й поясни правопис.

Сльози, підйом, намальований, зйомка, пеньок, район, **серйозний**, льон, **кольоровий**.

II. З виділеними словами склади і запиши речення.

Ти працював самостійно. Про що дізнався? Чи навчився розрізняти, коли пишеться *ьо*, а коли — *йо*? Поділись знаннями з однокласниками.

Читаємо текст, вправляємося у вимові м'яких подовжених приголосних і позначаємо їх двома буквами.

104.

ПРО М'ЯКІ ПОДОВЖЕНІ ЗВУКИ

— Доброго дня, друзі, — привітався професор Лінгвіст і сказав:

— Сьогодні я розповім вам про м'які подовжені звуки і про те, як вони позначаються на письмі. Таких звуків у російській мові немає.

— А що це за звуки? — одразу запитали учні.

— Це м'які приголосні звуки, які вимовляються довше за інші, — пояснив професор. — Ось послухайте їх вимову в таких парах слів:

Га[л'а] — гі[л':а] Та[н'а] — зна[н':а]

Ка[т'а] — пла[т':а]

— Ви помітили, що одні й ті самі м'які приголосні в другому слові вимовляються довше, ніж у першому? — запитав професор і сказав:

— Давайте вимовимо ці пари слів хором. Запам'ятайте: **подовжені м'які приголосні звуки на письмі позначаються двома буквами.** Про такі приголосні Алла Свашенко навіть вірш написала:

Є такі чудні слова:	Це обличчя і насіння,
звук один, а ніби два.	бездоріжжя і каміння.
В слові звуки ці живуть,	Це життя і майбуття,
їх подовженими звуть.	це волосся і взуття.

Про які звуки розповів професор Лінгвіст? Як вони позначаються на письмі? Прочитай, правильно вимовляючи подовжені приголосні.

105. Спиши другу колонку вірша. Підкресли букви, що позначають м'які подовжені звуки.

106. Прочитай слова, правильно вимовляючи подовжені приголосні звуки. Спиши, позначаючи звуки буквами.

зі[л':а]	чита[н':а]	су[д':а]
вугі[л':а]	малюва[н':а]	жи[т':а]

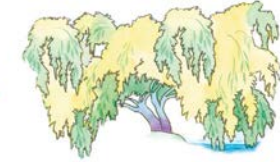
107. I. Розглянь малюнки. Прочитай підписи під ними. Спиши. Підкресли у словах букви, що позначають подовжені м'які приголосні звуки.

волося

колосся

гілля

плáття

плаття́

взуття

II. З двома словами (за власним вибором) склади й запиши речення.

108. Перекладіть і запишіть слова українською мовою за поданим зразком. За потреби користуйтеся російсько-українським словником.

Зразок. Задание — завдання.

Поручение, хождение, рождение, задание.

109. I. Прочитай і спиши речення. Які з них є загадками, а які — відповідями?

— А що росте без коріння?
А що сходить без насіння?
— Сонце сходить без насіння.
А день росте без коріння.

II. Спиши. Підкресли букви, які позначають подовжені звуки.

Читаємо виразно вірш. Вправляємося у вимові м'яких подовжених приголосних звуків.

110. Прочитай слова, правильно вимовляючи подовжені приголосні. Спиши. Підкресли букви, що їх позначають.

Запита́ння, змага́ння, взуття́, стаття́, оповіда́ння, коріння́, обличчя́, знаряддя́, Запори́жжя.

111. Від поданих слів за зразком утвори нові, правильно вимов їх і запиши. Підкресли букви, що позначають подовжені приголосні.

Зразок. Суд — суддя, читати — чита́ння.
 колос — навчати —
 камінь — оповідати —
 гілка — малювати —

Розрізняй!

статья́ — стаття́
 коло́сья — коло́сся

112. Прочитай мовчки вірш Ліни Біленької. Чи сподобався він тобі? Про кого і про що розповідається в цьому вірші?

З ЧОГО ХАТКУ БУДУВАЛИ?

Лосеня і лисенятко
 збудували в лісі хатку.

- З чого стіни?
- З павутиння!
- З чого дах?
- Із хмаровиння!
- А підлога?
- Із травинок!
- А віконця?
- Із росинок!

Вітер двері відчиняє,
 по хатині тій гуляє:

Де ж поділось павутиння?

Де ж поділось хмаровиння?
 Зникли стіни, дах, віконця,
 П'є росинки промінь сонця.
 Лосеня і лисенятко
 Залишилися без хатки.

Прочитай вірш уголос, правильно інтонуючи запитання й відповіді. З чого збудували хатку лосеня й лисеня? Чи сподобалася вона тобі?

Поділіться на дві великі групи, можна: група хлопчиків і група дівчаток. Прочитайте вірш «З чого хатку будували?» так: одна група запитує, інша — відповідає, і всі разом — початок і кінець вірша.

113. Спиши речення вірша, у яких уживаються слова з подовженими м'якими приголосними звуками.

114. Прочитай слова в кожному стовпчику. Склади з них речення й запиши їх. Підкресли в словах подвоєні букви. Назви звуки, які вони позначають.

Михайлик	має	нове	оповідання
мені	прочитав	міцні	взуття
Тетянка	купили	цікаве	знання

Читаємо й усвідомлюємо прочитане. Вимовляємо тверді й пом'якшені приголосні перед и, і, пишемо.

115.

ПРО ТВЕРДІ ТА ПОМ'ЯКШЕНІ ПРИГОЛОСНІ

— Незнайку, — звернулася Катруся до хлопчика. — Тепер ти знаєш, що приголосні [г], [ґ], [к], [х], [ж], [ч], [ш] та [б], [п], [в], [м], [ф] в українській мові, на відміну від російської, тверді. Трохи пом'якшуються вони лише перед [і]. Тобі треба навчитися

правильно вимовляти такі приголосні — і тоді ти не будеш допускати помилок під час уживання букв *и, і*.

— Добре, я потренуюся разом із усіма учнями, — погодився Незнайко.

- 116.** I. Вимов пари слів. Прослідкуй за вимовою складів з *и, і*. У яких випадках приголосні вимовляються твердо, а в яких — пом'якшено?

Хитрий — тхір, гиря — гірка, кислий — кістка, жити — жінка, шити — шість, чисто — чітко, бити — білка, пити — пісня, вити — звістка, мити — місто, глибокий — глибокі, широкий — широкі.

- II. Спиши слова. Підкресли склади з твердими приголосними однією рисою, а з пом'якшеними — двома.

- 117.** Прочитай, правильно вимовляючи тверді приголосні перед *и, і*. Спиши. Однією рисою підкресли букви, що позначають тверді приголосні, а ті, що позначають пом'якшені, — двома.

бик — бік	мить — мідь	шити — шість
сила — сіла	гірка — гірка	жити — жінка
вив — вів	кит — кіт	чисто — чітко

- 118.** I. Прочитай спочатку слова, у яких звуки [г], [к], [х] та [ж], [ч], [ш] тверді, а потім слова, у яких ці звуки пом'якшені.

Подруги, товариші, чітко, груші, чисто, ріки, береги, чижі, куці, мухи, рибки, руки, дощі, жити, шити, щирість, гірка, кінь, верхівка.

- II. Які з цих слів можна поєднати зі словами *глибокі, щирі, працьовиті*? Запиши утворені словосполучення.

- 119.** Прочитай загадку та відгадай її. Спиши. Підкресли букви, що позначають м'які приголосні двома рисками, а пом'якшені — однією.

Блискуче, дзвінке,
сміливе, метке —
стрибає в криницю

по свіжу водицю,
несе її в дім
на радість усім.

- 120.** Прочитай вірш Наталі Забіли, правильно вимовляючи приголосні перед *и*. Вивчи його й запиши з пам'яті. Підкресли букви, що позначають тверді приголосні перед *и*.

З неба падають сніжинки
на дерева, на будинки,
на майдани, на садки,
на ялинки, на дубки.

- 121.** I. Прочитай текст. Добери й запиши заголовок, а потім — текст. Підкресли букви, що позначають пом'якшені приголосні однією рисою, а м'які — двома.

Ви, напевне, чули і казки, і пісні, і вірші про лелеку. Це він влаштовує своє велике гніздо з паличок і гілок на даху сільської хати. Люди оберігають гнізда лелек. Вони кажуть, що ці птахи приносять щастя.

- II. Чи доводилося вам бачити лелеку? Розкажіть один одному, який цей птах.

Цікаво знати!

Лелека (рос. *аист*) — слово, запозичене з тюркських мов. Воно утворене від звуконаслідування *лак-лак, лек-лек*.

Вимовляємо і позначаємо на письмі тверді приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] та [р] у кінці слів.

122.

ЧИ ВЖИВАЄТЬСЯ М'ЯКИЙ ЗНАК ПІСЛЯ БУКВ Б, П, В, М, Ф та Р?

Подобається Незнайкові в школі. Тут його всі люблять, пояснюють усе, чого він не знає. Ось і сьогодні хлопчик сидить на уроці.

Учителька дає завдання:

— Прочитайте слова, записані на дошці російською й українською мовами. Прислухайтеся, чи однаково вимовляються приголосні в кінці слів:

голубь — голуб	семь — сім
степь — степ	верфь — верф
любовь — любов	токарь — токар

Незнайко одразу помітив, що не однаково. А ви помітили?

Якщо ви помітили відмінність у вимові, то зможете пояснити, чому в українській мові після букв *б, п, в, м, ф* та *р* не треба писати м'який знак. Спробуйте!

А тепер порівняйте вимову кінцевих звуків у словах:

тушь — туш отрежь — відріж

Що ви помітили?

 Зробіть висновок про правопис цих слів в українській мові. Перевірте себе за правилом.

 Запам'ятай!

В українській мові після букв *б, п, в, м, ф, ж, ч, ш* та *р* (у кінці слів) **ніколи не пишеться м'який знак.**

123. Прочитай слова. Поясни їхній правопис. Спиши. Підкресли букви, що позначають тверді приголосні в кінці слів.

Голуб, Об, кров, вісім, календар, буквар, аптекар, ніч, піч, степ, туш, відріж.

124. I. Прочитай слова. Подумай, на скільки груп їх можна поділити. За якими ознаками?

Токар, лебідь, заєць, ніч, секретар, хлопець, день, кров, сім, горобець, любов, звір, степ, боєць, журавель.

II. Запиши слова в два стовпчики. Підкресли букви, що позначають тверді приголосні в кінці слів, однією рисою, а м'які — двома.

 125. I. Перекладіть і запишіть українською мовою. Поясніть написання виділених слів українською мовою.

Река **Обь**, **восемь** школьників, **новый** букварь, знакомый **аптекарь**, **тёмная** **ночь**, **чёрная** **тушь**.

II. Складіть і запишіть речення з одним словосполученням (на вибір).

 126. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш? Спиши. Підкресли виділені слова. Поясни їх написання.

1. **Хліб-сіть їж**, а правду **ріж**. 2. **Що посієш**, те й **пожнеш**. 3. **Кінець** — усієї справі **вінець**. 4. **Де не сіють**, там і не **жнуть**.

Читаємо, вправляємося у вимові й письмі слів із кінцевими твердими приголосними. Будуємо діалог.

127. I. Прочитай речення й поміркуй, які слова треба дописати замість крапок.

1. **Вовк** — хижий 2. **Хліб** посадили випікати у 3. **Настала темна** ... , а потім на небі з'явився

II. Спиши, дописуючи ці слова.

128. Прочитай, додаючи слова — назви професій. Запиши речення. Підкресли букви, що позначають тверді приголосні в кінці слів. Поясни їхнє написання.

1. В аптеці працює ... , а в лікарні — 2. На токарному станку працює ... , а на слюсарному —

129. I. Прочитай, перекладаючи слова, що в дужках, українською мовою. Спиши, розкриваючи дужки.

Уже прилетіли до годівниці і (воробей), і (снегирь). Ось уже їх (семь, восемь). Вони (клюют) зернятка, весело перемовляються.

II. У яких із перекладених слів треба писати м'який знак, а в яких — ні?

130. Подумай, від яких слів утворено подані. Правильно вимов ці слова і запиши поряд. Поясни їхнє написання.

календарний —	сибірський —
степовий —	звіриний —
голубиний —	букварний —

131. I. Розгляньте малюнки. Дайте імена дітям. Запитайте й розкажіть одне одному, хто що робить. Запишіть. Поясніть, у яких словах не пишеться м'який знак, а в яких його треба писати.

II. Обміняйтеся зошитами й перевірте, як виконано вправу.

132. Прочитай і спиши речення. Підкресли букви в кінці слів, після яких не треба писати м'який знак. Поясни, чому.

1. Навколо розкинувся безмежний степ. 2. Материнська любов потрібна всім дітям. 3. Із даху до ніг Василька злетів голуб.

Читаємо й усвідомлюємо прочитане.
Вимовляємо й пишемо слова з апострофом.

133.

ПРО ЗНАК «АПОСТРОФ»

Сьогодні до класу завітав професор Лінгвіст.

— Професор прийшов, професор прийшов! — зраділи учні. — Що ви нам розкажете сьогодні, професоре?

— Я розповім вам казку про те, що в Україні Знань живе дуже поважний знак. Зветься він Апостроф і на письмі він має ось такий вигляд: ' . Він дуже пишається собою.

— Я такий гордий і поважний, — розповідає Апостроф про себе, — що ніколи не стою в ряду букв, а трохи вище між ними. І не в усіх словах я вживаюся, а лише в тих, де вимовляються після твердих приголосних [б], [п], [в], [м], [ф] та [р] звуки [йа], [йу], [йе], [йі]. Ось погляньте: *п'ять, в'є, б'ють, м'яч, Ареф'єв, пір'іна*.

— Професоре, а для чого цей знак потрібен на письмі? — запитав Незнайко.

— Щоб показати, що букви *я, ю, є* позначають не м'якість приголосних, а два звуки.

— Професоре, а правда, що апостроф розділяє звуки? — запитали учні.

— Що ви, діти! Звичайно, ні. На письмі він розділяє букви, бо стоїть між ними, — відповів професор Лінгвіст.

Про що розповів професор Лінгвіст? Прочитай розповідь Апострофа про себе. Що треба запам'ятати з цієї розповіді?

Знайдіть у тексті й прочитайте запитання Незайка й учнів і відповідь на них професора Лінгвіста. Про що ви дізналися з них?

Для чого на письмі вживається апостроф? Знайдіть і прочитайте рядки про це.

Цікаво знати!

Апостроф — це слово прийшло до нас із грецької мови, де означає *повернутий убік* і пов'язане зі словами *кривий, зігнутий*.

Придивіться, апостроф і справді зігнутий!

134. I. Прочитай слова російської й української мов. Скільки звуків позначають букви *я, ю, ї* в українських словах? Чим відрізняється написання поданих слів у російській та українській мовах?

солов'ї — солов'ї семья — сім'я
бур'ян — бур'ян вьюн — в'юн
Дем'ян — Дем'ян перья — пір'я

II. Запиши українські слова.

Запам'ятай!

При переносі слів апостроф не відокремлюється від попередньої букви.

135. Прочитай слова. Спиши. Підкресли й назви букви, між якими стоїть апостроф.

Сім'я, б'ють, п'ють, в'є, Ареф'єв, солов'ї, бур'ян.

Запам'ятай!

Апостроф ставиться після букв **б, п, в, м, ф** та **р** перед **я, ю, є, ї**, які позначають звуки [йа], [йу], [йє], [йї].

136. I. Прочитай пари слів. Назви звуки, позначені виділеними буквами.

рядок — пір'я буря — бур'ян
рясно — подвір'я* буряк — узгір'я**

* Подвір'я — двор. ** Узгір'я — холм.

II. Спиши. Поясни, чому в одних словах після **р** стоїть апостроф, а в інших — ні.

137. Прочитай речення. Знайди серед них загадку й відгадай її. Спиши, підкресли букви, між якими стоїть апостроф.

1. Перелітні птахи в чужих краях гнізд не в'ють, пісень не співають. 2. Пір'ячко в жайворонка сіро-коричневого кольору. 3. Бджоли п'ють нектар — сік квітів. 4. Не їсть, не п'є, а ходить та б'є.

Розрізняй!

жа́воронок — жа́йворонок
се́рдце — се́рце

138. Прочитай текст. Спиши. Підкресли букви, між якими стоїть апостроф. Поясни його вживання.

Прислів'я і приказки — це мудрість народу. У них коротко сказано про найголовніше в житті. Хліб — усьому голова. Нема щастя без здоров'я.

Вимовляємо й пишемо слова з буквосполученнями б'я, в'я, м'я, п'я.

139. I. Порівняй вимову й написання виділених складів у словах російської та української мов.

пятница — п'ятниця вяз — в'яз
голубятня — голуб'ятня мяч — м'яч

II. Спробуй пояснити, чому в українській мові в цих словах вживається апостроф.

III. Спиши українські слова. Добери до них інші, що відповідають на питання який, яка?

140. I. Перекладіть і запишіть українською мовою. Поясніть, чим відрізняється вимова й написання виділених слів у російській і українській мовах.

Красивое **имя**, зелёная **мята**, высокая **голубятня**, ровные **ряды**, хорошая **память**, **пятый** день, дружная **семья**.

II. Складіть речення з двома словосполученнями (на вибір).

141. Прочитайте скоромовку й позмагайтеся, хто краще й швидше проговорить її.

У подвір'ї коло хати
посадила мати м'яту.
Буду м'яту поливати,
хай цвіте пахуча м'ята.

142. I. Прочитай і запам'ятай.

Українські народні вислови

Двох слів докупи не зв'яже — так кажуть про тих, хто не вміє гарно говорити.

В'ється в'юном — так говорять про того, хто викручується, хитрує.

II. Спиши народні вислови. Поясни вживання апострофа.

143. I. Прочитай загадки й відгадай їх. Спиши. Підкресли слова з апострофом. Поясни його вживання.

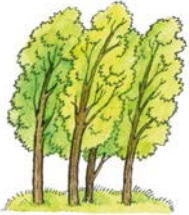
1. Де йшла сотня косарів, вийшло п'ять богатирів. Косять, в'яжуть заодно і молотять на зерно.

2. Б'ють — не плаче, вгору скаче. І ніхто йому, одначе, не сказав хоч раз «пробач», бо на те і є він ...

II. Загадку, яка найбільше сподобалася, вивчи напам'ять. Загадай її вдома.

Попрацюй самостійно

1. Прочитай скоромовку, вивчи її та запиши з пам'яті.

На **подвір'ї** стали в ряд
ясени і **в'язи**
і з командою **хлоп'ят**
розминають **м'язи***

*М'язи — мускули.

Цікаво знати!

Гімнастика — слово походить з грецької мови, де воно означало *голий* (зазвичай греки виконували гімнастичні вправи голими).

2. I. Які слова записані в чарівних колах? Утвори їх і запиши.

П
В Ю
ім , я
сім є
б

ЯЗ
В ЯТЬ
М , ЯТИ
П ЯТА
ЮН

II. До якого слова підходить ця звукова схема? ■ • — ■ •

III. Склади й запиши речення зі словами *ім'я*, *м'ята*.

3. Прочитай і спиши текст, розкриваючи дужки.

Сім(я) наша невеличка: тато, мама, сестричка і я. Ми всі любимо їздити в село до бабусі Мар(я)ни і дідуся Дем(я)на. Там на річці ми ловимо карасів, линів, в(ю)нів.

4. Прочитай загадки й відгадай їх. Спиши. Поясни вживання апострофа та м'якого знака.

1. Прив'яжемо — підуть, відв'яжемо — стануть.

2. Поля скляні, межі дерев'яні. 3. Щоб не мерзнуть, п'ять хлоп'ят в пічці в'язаній сидять.

Розвиваємо правописні й мовленнєві вміння.
Складаємо розповідь за малюнками.

144. Складіть і запишіть невелику розповідь за змістом малюнка на тему «Увечері вдома».

Розрізняй!

в'язать (шарф) — плести (шарф)

145. Від поданих слів утвори інші, які б відповідали на запитання *який?* Вимов і запиши утворені слова, поясни їхній правопис.

Зразок. Залізо — залізний.

олово —

дрова —

солома —

кров —

дерево —

соловей —

146. I. Розглянь малюнки. Дай імена дітям. Подумай, яка розмова відбулася між ними. Хто з них сказав *дякую тобі*, а хто — *будь ласка*?

- II. Озвуч малюнки. Використовуй опорні слова: *помітив, шнурки, зупинилася, попросила потримати, подякувала.*

147. Прочитай вірш Іванни Блаженевич «Пес кудлатий». Спиши, розкриваючи дужки.

Вранці пес оббіг подвір(я),
скубнув курочку за пір(я),
а індика хап за хвіст!
Став індик на повен зріст:
— Ти мене не зачіпай,
я король тут, пам(я)тай!

Розрізняй!

благодарію (кого?) теб(я), Вас
дякую (кому?) тобі, Вам

Перевір себе:
що ти знаєш, що ти вмієш?

- Після якої букви і чому в кінці слова в українській мові завжди пишеться м'який знак, а в російській — ніколи не пишеться?
- Після яких букв і чому в українській мові м'який знак не пишеться?

- Як позначається м'якість приголосних перед *о*?
- Чому в словах *знання, завдання, вугілля* букви подвоюються?
- Коли вживається апостроф? Яка його роль у слові?
- Які українські вислови тобі запам'яталися?
- Прочитай текст. Спиши, поясни правопис виділених слів.

Євгенкові **дев'ять** років. Найбільшою турботою хлоп'яти є голуби. Пташина **сім'я** в **нього** невеличка. Голуб і голубка. Вони сміливо **гуляють** **подвір'ям**, а живуть у **дерев'яній голуб'ятні**.

- Яким словником ти скористаєшся, щоб перевірити правильність написання слів?
- Прочитай. Знайди в тексті орфограми. Спиши текст. Підкресли слова з орфограмами.

Прийшла зима й засипала все білим снігом. Голодно стало пташкам. Почали вони перебиратися ближче до людських жител.

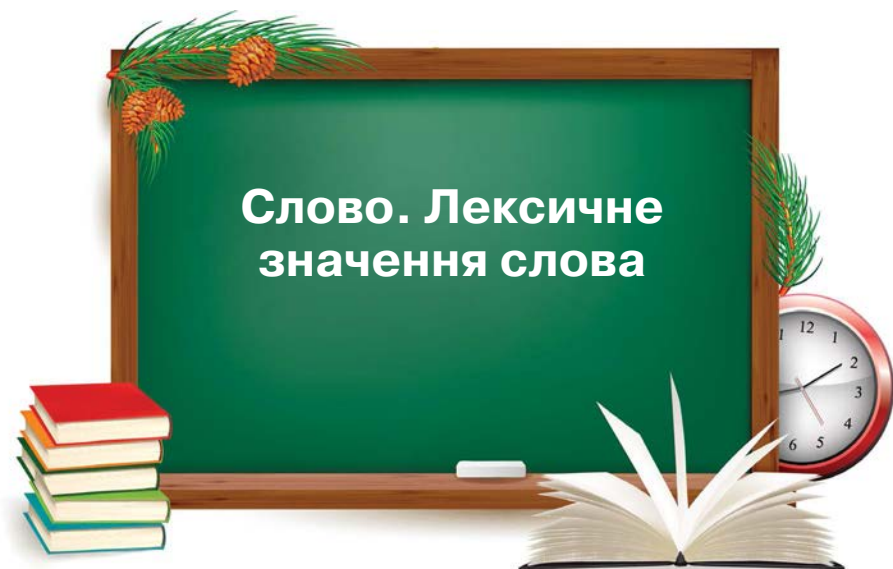
На шкільне подвір'я прилетіла зграйка синиць. А сьогодні у двір завітав красень снігур.

Гостинно зустріли птахів школярі. Вони повісили на деревах годівниці. Тепер зима не страшна птахам.

- Прочитай текст. Спиши. Поясни написання виділених слів.

Учора у повітрі кружляли сніжинки. Вони вкрили землю **м'яким** білим килимом. А вночі несподівано вдарив міцний мороз. За ніч він скував **льодком** усі калюжі.

Вранці прилетів **горобець** напиться води. І прямо до замерзлої калюжі. Поклював лід і здивувався: недавно вода була, а нині й **дзьоба** не змочиш.

**Слухаємо й читаємо, міркуємо,
працюємо зі словниками.
Переказуємо й пишемо.**

148.

У КРАЇНІ СЛІВ

— Добрий день, діти. Сьогодні ми поговоримо про слово, — розпочав свою розповідь професор Лінгвіст. — Ви вже знаєте: усе, що ми бачимо, робимо, відчуваємо, усе, що нас оточує, тобто предмети, їхні дії, ознаки, якість, кількість предметів — усе це названо **словом**.

У кожній мові для назви одного й того самого предмета є свої слова. Наприклад, ось цей предмет, — професор Лінгвіст узяв зі столу й показав учням книжку, — росіяни називають «книга», українці — «книжка», англійці — «book», іспанці — «libre».

Усі слова мови зібрано в **словники**. Є словники **тлумачні** (у них роз'яснюється значення слова за

допомогою інших слів, наприклад: *кінь* — *домашня тварина*). Є **орфографічні** словники (у них подано правильне написання слів). Є словники **перекладні** (у них пояснюється значення слова за допомогою перекладу з однієї мови на іншу), є й інші словники.

— Слова такі цікаві, що про них можна довго розповідати, — сказав професор Лінгвіст.

— А що це за слова *я, ти, він, вона, воно*? — запитав Незнайко.

— О, це дуже цікаві слова. Вони вказують на особу, проте не називають її, і часто вживаються в нашому мовленні. Коли розповідаєш про себе, кажеш *я*, коли про друга — *він*, про подругу — *вона*, про друзів — *вони*.

— У кожній мові, — продовжив професор Лінгвіст свою розповідь, — є слова, які нічого не називають. Це слова *у, в, на, біля, за, під; і, та, а, але*.

— А навіщо ж такі слова? — знову запитав Незнайко.

— Вони дуже важливі, — пояснив професор Лінгвіст. — Ці маленькі слова служать для зв'язку між словами й частинами речень і називаються **службовими**.

Ось, наприклад, є слова *сонце, небо*. Вони не зв'язані між собою. А додамо слово *на* і буде *сонце на небі*. Або слова *зайти, дім*. З'явилося слово *в* — і вже знаємо, що треба *зайти в дім*. Як бачите, службові слова дуже важливі. У наступних класах ми будемо вивчати ще багато-багато слів.

Що розповів професор Лінгвіст про слова? А про словники? Які є слова в кожній мові? Що вони називають? Для чого потрібні службові слова? Назви їх.

149. Прочитайте в особах ту частину тексту, у якій розповідається про словники: Незнайко запитує — професор відповідає.

150. Є таке слово *альбатрос*. Що воно означає? У якому зі словників його треба шукати: орфографічному, перекладному чи тлумачному? Знайди це слово в словнику й поясни всім його значення.

151. I. Прочитай і відгадай загадку.

На сонечко я схожий
і сонце я люблю,
до сонця повертаю
голівоньку свою.

II. Російською мовою відгадка звучить так: *подсолнух*. У якому зі словників слід дізнатися, як вимовляється слово-відгадка українською мовою? Як правильно написати: *соняшник* чи *сонячник*? Знайди та перевір за словником написання цього слова. Загадку спиши.

152. Прочитай розповідь професора Лінгвіста. Перекажи ту частину тексту, де розповідається, які за значенням слова є в кожній мові.

153. Користуючись російсько-українським словником, переклади текст із російської мови українською. Запиши свій переклад.

Возле школы стояли и разговаривали приезжие гости. Они были чем-то возбуждены, взволнованы и явно кого-то ожидали.

Попрацюй самостійно

1. I. Переклади й запиши українською мовою слова.

Утро, воскресенье, потолок, чаща, одуванчик, божья коровка, стрекоза, эхо, луна.

II. Запис українських слів перевіряй за орфографічним словником.

2. Прочитай слова. Поміркуй, що вони називають. На скільки груп їх можна розподілити? Щоб не помилитися, став запитання: *хто? що? який? скільки? що робити?* Кожну групу запиши з нового рядка.

Зразок. Слова — назви предметів: ...

Мама, десять, на, працювати, книжка, у, солодкий, три, навчатися, веселий, школа, зелений, бігти, п'ять, вчитель, співати, в, сонячний, шість, під.

3. I. Прочитай слова. Що вони називають?

Синій, червоний, зелений, жовтий, оранжевий, блакитний, фіолетовий, рожевий, салатний, коричневий, чорний.

II. До кожного з них добери слово — назву предмета, колір якого вони називають. П'ять утворених словосполучень запиши.

4. I. Прочитай слова. Що вони називають? Подумай, на скільки груп їх можна розподілити. Кожну групу запиши з нового рядка.

Вовк, ластівка, ведмідь, сокола, кабан, сова, жабка, журавель, мишка, лелека, одуд, лисичка.

II. Які з цих тварин «живуть» у казці «Рукавичка»?

5. Доповни рядки. Щоб не помилитися, написання слів перевіряй за орфографічним словником.

Назви овочів: ...

Назви фруктів: ...

Ти працював самостійно. За якими ознаками ти розподіляв слова на групи?

Слухаємо, читаємо й усвідомлюємо прочитане. Знайомимось зі словами, близькими за значенням (синонімами).

154.

ПРО СИНОНІМИ

Професор Лінгвіст любить заходити до учнів третього класу. Ось і сьогодні завітав:

— Я хочу розповісти вам про те, — сказав він, — яка багата й цікава кожна мова: і російська, й українська, і багато інших.

Кожен народ, коли творив мову, хотів позначити словом не лише одну основну назву предмета, дії чи ознаки, а й інші. А тому один і той самий предмет, ознака чи дія може називатися кількома, а подекуди й багатьма словами. Є цілі ряди таких слів.

Наприклад, слово *іти* означає рух. Можна сказати: *ходити* (туди — сюди), *бігти*, *мчати* (рухатися дуже швидко), *човгати* (іде стара людина, човгає взуттям), *дибати* (дитина, яка вчиться ходити), *стрибати* (жабка, зайчик), *сунути* (дуже повільно йде, суне — ведмідь).

Або є слово *житло* — приміщення, де живе людина. Колись дуже давно люди жили в *печерах*, житлом була печера. На Поліссі почали будувати житло з дерева і назвали його *хата*. Потім з'явилися слова *будинок* (із цегли), дво-, триповерховий або багатоповерховий *дім*. Так утворювалися нові слова. Вони по-різному називали одне й те саме поняття.

Ще один приклад. Є слово *великий*, що означає розмір. Побудували десятиповерховий будинок і сказали: «Який *великий* будинок». А поряд — будинок на двадцять поверхів. Кажемо: *величезний* будинок. А далі ще один — на сорок поверхів. Кажемо *гігантський*. Ці слова різні, але всі вони означають розмір.

Що нового про слова розповів професор Лінгвіст? Прочитай текст мовчки й розкажи, навіщо люди називали той самий предмет, ознаку чи дію різними словами.

Запам'ятай!

Слова, які називають той самий предмет, ознаку чи дію по-різному, називаються **синонімами**.

Синоніми потрібні для того, щоб точніше назвати, описати предмет, його ознаку чи дію. А ще синоніми вживають, щоб уникнути повторів, коли розповідають чи пишуть про щось.

155. Знайди в тексті попередньої вправи й випиши синоніми до слів *іти*, *житло*, *великий*.

156. I. Прочитай вірш. Яку картину природи в ньому змальовано? Прослідкуй, як це передано за допомогою синонімів. Назви їх.

Сніг. Зима. Надворі — лють.
Сніговію каламуть.
Віє, сіє і мете,
крутить, стогне і реве.
Зашуміло, загуло,
всі дороги замело.

II. Спиши. Підкресли синоніми. Доведи, що не помиляєшся.

157. Добери з довідничка синоніми до поданих слів.

Будинок, дорога, вихований, сердитий, говорити.

Довідничок: шлях, дім, чемний, хата, розмовляти, злий, розгніваний, шосе, оселя, ввічливий, траса, казати.

158. I. Із поданих нижче слів випиши близькі за значенням (синоніми) до слова *іти*.

Нести, рухатися, розповідати, ступати, писати, крокувати, човгати, малювати, бігти, мовчати, летіти, повзти, прямувати, тупцювати.

II. Поміркуйте, які з виписаних слів можна використати, відповідаючи на запитання: «Хто що робить?». Побудуйте відповідь за змістом кожного малюнка й запишіть.

159. Прочитай слова. Випиши групи синонімів.

Дощ, мріють, велетенський, град, думають, гадають, гроза, малий, гігантський, міркують, крихітний, злива, дрібний, величезний, невеликий, сніг, помишляють, малесенький.

Попрацюй самостійно

1. Прочитай оповідання Віри Осеевої «Допомогли».

Ганнуся й Марійка поверталися зі школи. Попереду йшла бабуся, несла воду.

— Давайте ми вам допоможемо, — запропонували дівчатка.

— Прóшу, — радо відповіла бабуся.

— Дайте, я понесу, — сказала Марійка і взялася за відро.

— Ні, я! — заперечила Ганнуся.

— Чому ти? — спитала Марійка.

— А чому саме ти? — заперечалася Ганнуся.

— Я взяла перша! — відповіла Марійка.

Бабуся чекала, чекала, слухала, слухала, як дівчата сперечаються, нарешті взяла відро й сама понесла додому. А Ганнуся з Марійкою цього навіть не помітили.

Про кого розповідається в тексті? Що саме?

Прочитай текст і прислів'я. Поміркуй, чи виражає прислів'я основну думку тексту: «Хто багато говорить, той мало робить».

Прочитай текст мовчки й прослідкуй за вживанням синонімів до слова *казати*. Синоніми запиши.

2. Добери по 2—3 синоніми, які називають характерні ознаки кожної пори року. Запиши їх.

Літо — Зима — Осінь — Весна —

3. Із поданих слів утвори й запиши речення.

прийшов
пристрибав
прибіг

старий
маленький
колючий

зайчик
їжачок
ведмідь

4. I. Із поданих слів випиши близькі за значенням (синоніми) до слова *сміливий*.

Веселий, відважний, догадливий, хоробрий, працюючий, кмітливий, щирий, безстрашний.

II. Кого можна схарактеризувати, використовуючи вписані слова? Запиши свою відповідь.

III. Поясни написання слова *працюючий*.

Ти працював самостійно. Розкажи, про що дізнався. Яка роль синонімів у мові?

Добираємо синоніми. Редагуємо текст.

160. I. Прочитай текст і поміркуй, що в ньому не так. Спробуй ужити замість слів, що повторюються, синоніми, подані в довідничку. Запиши свій текст. Чи кращим він став? Чому?

Прийшла зима. Повітря стало холонути. Якщо постояти на місці, то руки починають холонути, ноги холонути, все тіло холонути.

Довідничок: стигнути, мерзнути, клякнуту, дубіти.

II. Зроби висновок про роль синонімів у тексті.

161. Прочитай синоніми до слова *казати*. Вибери з них ті, які найкраще відповідають змісту поданих нижче речень. Утворені речення запиши.

Говорити, мовити, повідомляти, розповідати, розказати, розмовляти.

1. Дівчатка про щось швидко 2. — А до нас снігурі прилетіли, — ... Василько. 3. — Мамо, ... казку, — попросила Надійка.

162. І. Якось Незнайко вирішив написати розповідь про свого приятеля. Прочитай текст, який він написав.

Мого приятеля звати Михайлик. Одного разу з ним сталася несподівана пригода.

Михайлик грався у дворі. Раптом Михайлик побачив дим із хати сусідів. У вікні плакала Тетянка. Михайлик згадав, що разом із Тетянкою у хаті може бути і її молодший братик Стасик. Михайлик швидко побіг до хати. Двері були зачинені. Тоді Михайлик вибив вікно, допоміг вибратися Тетянці. А потім врятував і Стасика.

Після цього випадку всі стали називати Михайлика героєм.

II. Прослідкуйте, які слова часто повторюються. Поміркуйте, якими словами їх можна замінити. Запишіть відредагований (удосконалений) текст.

163. І. Прочитай загадку, яку склала Алла Свашенко. Відгадай, як звали діда.

З'їжджаються дочки
у гості до Діда:
ось там Завірюха
санчатами їде,
за нею Метелиця
слідом мете,
Хуртеча Завію
з собою веде.
Нарешті, удвох
з Заметіллю приїхала
найменша —
люблена донечка Віхола.

II. Спиши текст. Підкресли імена дочок Діда Мороза. Поясни, чому вони написані з великої букви.

Слухаємо й читаємо. Знайомимося зі словами, що мають протилежне значення — антонімами. Міркуємо про вживання антонімів у прислів'ях.

164.

ПРО АНТОНІМИ

Сьогодні професор Лінгвіст привітався з учнями й сказав:

— Дорогі діти! Я хочу розповісти вам про дуже цікаві речі. Ви ніколи не замислювалися над цим. А сьогодні подумаємо разом над тим, яке цікаве життя і яка цікава наша мова.

Ви не помічали, що все в природі, усе в нашому житті має свою протилежну пару? Протилежними є *земля і небо, день і ніч, сонце і місяць, зима і літо, осінь і весна, чоловік і жінка, хлопчик і дівчинка*, а також *верх і низ, зліва і справа, далеко і близько, холодне і гаряче, солодке і кисле*. І все це названо словом. Протилежними є навіть слова *так і ні*.

Запам'ятай!

Слова, що мають протилежне значення, називаються **антонімами**.

Антоніми часто використовував народ у прислів'ях і приказках. Наприклад: «*Знай більше, а говори менше*», «*Хто хоче багато знати, тому треба мало спати*».

Про що ти довідався з тексту? Розкажи, що тебе найбільше зацікавило.

Що називається антонімами?

165. Випиши з тексту антонімічні пари, ставлячи між ними замість слова *і* тире.

166. I. Прочитай і закінчи кожне речення. Скільки в ньому антонімічних пар?

ЛЕДАЧИЙ І СТАРАННИЙ

Спочатку повчуся, а потім погуляю, — говорить
Спочатку погуляю, а потім повчуся, — каже

- II. Чи можна замінити слово *старанний* словом *працьовитий*? Чи будуть ці слова антонімами?
- III. Спиши текст, додаючи антоніми.
- IV. Подумай, чи є в тексті синоніми. Назви їх.

167. I. Прочитай приказки. Що означає кожна з них?

1. Ледачого всі обминають, а роботячого шанобливо вітають. 2. За маленьким погнався, а велике загубив.

- II. Спиши наведені приказки. Підкресли антоніми.

168. I. Закінчи прислів'я, додаючи антоніми. Поясни їхнє значення. Запиши.

1. Корінь навчання *гіркий*, а плід його 2. Краща річ *нова*, а дружба

- II. Чи є в цих прислів'ях інші антоніми, окрім тих, що треба було дописати?

- 169. Поміркуйте, про що можна побудувати діалог, використовуючи останнє прислів'я. Розіграйте його.

170. Розглянь малюнки й розкажи, що яке, хто який. Речення будуй так: *Нитка ... , а канат —* Запиши їх.

171. I. До поданих слів добери й запиши протилежні за значенням.

День — ... , початок — ... , дівчинка — ... , твердий — ... , учора — ... , гарячий — ... , далеко — ... , сваритися — ... , говорити —

- II. Поясни правопис антонімів до слів *твердий*, *учора*, *далеко*.

Попрацюй самостійно

1. Прочитай оповідання Бруно Ферреро «Серце».

В однієї доброї, мудрої бабусі запитали:

— Бабусю! Ти прожила таке важке життя, а душею залишилася молодшою за всіх нас. Чи є в тебе секрет?

— Є, дорогенькі. Усе добре, що мені зробили, записую у своєму серці, а все погане — на воді, яка спливає. Якби я робила навпаки, серце моє було б у страшних рубцях, а так воно — рай запашний. Бог дав нам дві дорогоцінні здатності: згадувати й забувати. Коли нам роблять добро, вдячність вимагає пам'ятати його, а коли роблять зло, любов спонукає забути його.

Прочитай текст. Поміркуй, яка його основна думка. Як ти розумієш слова бабусі: «Усе добре, що мені зробили, записую у своєму серці, все погане — на воді, яка спливає»? Прослідкуй, чи є в тексті синоніми й антоніми. Яку роль вони відіграють? Випиши їх із тексту.

2. I. Використовуючи синоніми, розкажи про природу кожної пори року. Запиши свою розповідь.

Восени небо ... , ... , а навесні — ... , Сонце восени ... , ... , а навесні — ... , Вітер восени ... , ... , а навесні — ... , Дощ восени ... , ... , а навесні — ... , Трава восени ... , а навесні —

- II. Поміркуй, чи будуть дібрані тобою слова про кожну пору року антонімами, й доведи правильність своєї відповіді.

3. Спиши, дописуючи антоніми до виділених слів. Поясни значення цих приказок.

Маленька праця краща за ... безділля.
Хочеш собі **добра** — не роби нікому ...
Рання пташка росу п'є, а ... — слізки лле.

Ти працював самостійно. Про що дізнався з тексту? Що зрозумів? Яка роль синонімів і антонімів у тексті? Поділися знаннями з однокласниками.

Слухаємо й читаємо. Знайомимося з багатозначними словами.

172.

ПРО БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА

Ви вже знаєте, що Незнайко дуже допитливий хлопчик. Щойно професор Лінгвіст зайшов до класу, хлопчик поділився з ним своїми сумнівами:

— Я нічого не розумію. Улітку я був на канікулах у бабусі. Вона казала: «За *рогом* будинку *розіб'ємо* квітник і посадимо там *півники*». Але ж *роги* є лише у тварин! *Розбити* можна склянку чи вазу, а не квітник. А *півники* — це ж свійська птиця, хіба ж їх можна саджати, як квіти?

Професор Лінгвіст усміхнувся й сказав:

— Твоя бабуся все правильно говорила. В українській мові, так само, як і в російській, є слова, які називаються **багатозначні** (многозначные). Вони називають предмети за їхньою схожістю з іншими. Ти бачив, як цвітуть іриси? Їхні квіти схожі на гребінчики півників. Тому в народі ці квіти

називають ласкаво *півниками*. За схожістю до гребінця на голові у півника утворилося й слово *гребінець*, який носять у волоссі жінки. Таких слів у нашій мові багато.

— Як цікаво! — сказали учні, які теж слухали розповідь професора Лінгвіста.

— Так, мова дуже цікава, — сказав професор. — Будьте уважними, допитливими, користуйтеся словниками, і ви довідаєтеся багато нового.

Про що розповідається в тексті? Якими сумнівами поділився Незнайко з професором?

Прочитай розповідь Незайка, голосом передаючи здивування хлопчика. А тепер прочитай розповідь професора Лінгвіста. Що цікавого про слова він знає?

173. Із розповіді Незайка і професора Лінгвіста випиши речення, в яких є багатозначні слова. Підкресли їх.

174. I. Поміркуйте, чи однакове значення мають виділені слова в поданих словосполученнях і реченнях.

Журавлі летять — колодязні **журавлі**.

Ми збирали **маслюки** і **лисички**. — **Лисичка** тихо підкралася і схопила півника.

У Мар'янки була руса **коса**. — Морські хвилі намили довгу **косу**. — Дідусь узяв **косу** і пішов косити траву.

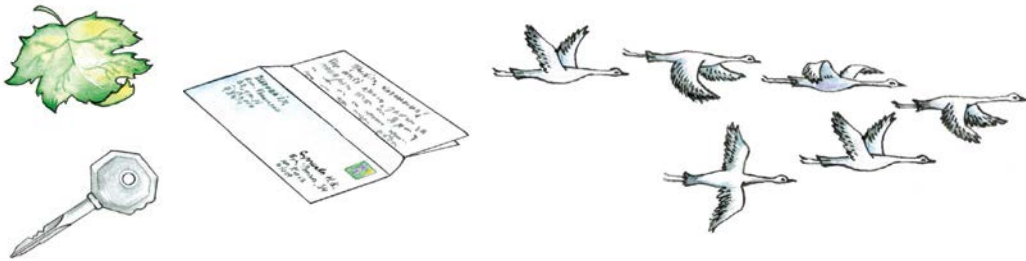
- II. Запиши подані речення. Багатозначні слова підкресли.
III. Поясни, чи однакове значення має слово *коса* у наведених реченнях.

175. I. Прочитай вірші-загадки Алли Свашенко. Чи можна здогадатися, хто так розповідає про себе? Відгадки знайди на малюнках.

1. **Я** на дереві гойдаюсь,
Я — в конверті посилаюсь.
Я — не він, а він — не **Я**.
 Спільне в нас лише ім'я.
2. **Я** квартиру відмикаю,
 журавлиним **Я** буваю.
Я — не він, а він — не **Я**.
 Спільне в нас лише ім'я.

3. **Я** у дверях, у замку,
Я — у нотному рядку,
 можна гайку загвинтити
 і у вирій полетіти.

II. Які ще малюнки-відгадки можна намалювати до третьої загадки?

III. Загадку, яка найбільше сподобалася, спиши.

 176. Прочитай речення. Чи однакові за значенням виділені слова? Поясни їхній зміст у реченнях. Спиши.

1. **Голова** правління відкрив збори. 2. Ну й **голова** в цього хлопця! 3. **Чай** — південна вічнозелена рослина. 4. Бабуся приготувала смачний **чай**. 5. **Сон** зморив дитину. 6. Весною в лісі цвіте **сон**.

Слухаємо й читаємо. Спостерігаємо за прямим і переносним значенням слів.

177.

ПРО ПРЯМЕ ТА ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛІВ

Учні третього класу часто запрошують до себе в гості професора Лінгвіста. Ось і сьогодні запросили його й одразу ж запитали:

— Професоре, що цікавого Ви нам розкажете?
 Професор замислився на хвилинку і сказав:
 — А розповім я вам сьогодні про пряме і переносне значення слів.

Люди, особливо письменники, часто вживають слова не в **прямому** значенні, а в **переносному**, тобто якість одного предмета переносять на інший за якоюсь ознакою. Наприклад, усі знають, що золото — дорогоцінний метал. Словосполучення *золоті сережки* означає, що сережки зроблені з золота. Це пряме значення слова *золотий*. А ось коли кажуть «золоті руки», «золоте серце», — то тут це слово вжите у **переносному** значенні й означає *вмілі* руки і *добре, співчутливе* серце.

У художній літературі письменники часто ознаки чи дії живих істот переносять на неживі предмети. Наприклад, замість *повіяв вітерець* кажуть *дихнув вітерець*. Пригадайте вірш Тараса Шевченка:

*Встала весна...
 Чорну землю
 сонну розбудила,
 уквітчала її рястом,
 барвінком укрила.*

Тут весна діє, немов людина. Ось що значить переносне значення слів у нашій мові.

Що нового ти дізнався про слова?
 Що таке пряме значення слова, а що — переносне?

Прочитайте уривок з вірша Тараса Шевченка й поміркуйте, які слова вжито в переносному значенні. Доведіть свою думку.

178. Спиши вірш «Встала весна...».

179. I. Прочитай текст мовчки і скажи, у прямому чи переносному значенні вжито вислів *носи вгору задерли*.

БАБУСЯ ТА САНИ

Ішла бабуся з гори. Важку сумку несла. Коли це сани біжать. Носи вгору задерли.

— Сани, підвезіть, — попросила бабуся.

— Нам немає коли! — відповіли сани.

Збігли сани з гори та й стали. Ні вперед, ні назад. Коли це бабуся йде.

— Бабусю, допоможіть, вивезіть нас на гору.

— Мені немає коли, — сказала бабуся й пішла додому.

II. Що означає вислів «ні вперед, ні назад»? Якими за значенням є слова, вжиті в цьому вислові?

III. Склади й запиши речення з висловом *задерти носа*, ужитому в переносному значенні.

180. I. Прочитай словосполучення й поясни значення слів — назв ознак у кожній парі. Спиши. Підкресли слова, ужиті в переносному значенні.

М'який хліб — м'яке серце.

Важкий камінь — важкі хмари.

Холодна вода — холодний погляд.

Солодкий сік — солодкі слова.

Гострий ніж — гостре слово.

II. Поміркуй і поясни, до якого словосполучення підходить прислів'я: «*На язичі медок, а на серці льодок*». Про яку людину так кажуть?

Перевір себе:
що ти знаєш, що ти вмієш?

Закінчилося вивчення розділу «Слово». Ви побували в чарівній Країні Слів, слухали розповіді професора Лінгвіста й дізналися багато цікавого. Перевірте себе, чого ви навчилися.

- Що називає слово?
- Прочитай подані слова. На скільки груп за значенням їх можна розподілити?

Сніжинка, на, пухнастий, м'який, летіти, день, кружляти, падати, зима, морозний, ніч, сніг, сонячний, теплий, гратися, з, дружити, льодяний, кататися, під, гілля, вітер.

- Запиши слова кожної групи з нового рядка й поясни правопис виділених слів.
- Пригадай, що таке синоніми й антоніми. Чи є вони серед виписаних тобою слів? Зачитай їх.
- Ти вже знаєш, що слова вживаються в прямому й переносному значенні. Пригадай і запиши декілька висловів, у яких слова вживалися б у переносному значенні.
- Пригадай і запиши декілька приказок, у яких уживалися б антоніми.
- Прочитай уважно текст. Знайди в ньому слова з орфограмами. Підготуйся записати текст із голосу.

УЗИМКУ

Прийшла зима й засипала все білим снігом. Голодно стало пташкам. Почали вони перебиратися ближче до людських жител.

Хлоп'ята одягли теплі куртки і тепле взуття й повісили на деревах годівниці. Дівчатка насипали корму.

Учора на шкільне подвір'я прилетіла зграйка синиць. А сьогодні у двір завітав красень снігур.

Тепер зима не страшна птахам.

- Прочитай текст. Спиши. Поясни написання виділених слів.

Учора в повітрі кружляли сніжинки. Вони вкрили землю м'яким білим килимом. А вночі несподівано вдарив міцний мороз. За ніч він скував льодком усі калюжі.

Уранці прилетів **горобець** напитися води. І просто до замерзлої калюжі. Поклював лід і здивувався: недавно вода була, а нині й **дзьоба** не змочиш.

- Прочитай вітання, яке надіслав професор Лінгвіст:

- Наближається Новий рік. Привітай і ти своїх рідних і друзів з цим святом. Але спочатку подумай, як почати своє вітання й що побажати.

Слухаємо й читаємо текст. Усвідомлюємо прочитане. Спостерігаємо за будовою слова і визначаємо її.

181.

ЦІКАВЕ ПРО БУДОВУ СЛОВА

— Доброго дня, друзі. Сьогодні я вас познайомлю ще з одним секретом слова, — сказав учням професор Лінгвіст, щойно увійшовши до класу.

В українській мові так само, як і в російській, слова побудовані з частинок: **кореня, префікса** (приставки), **суфікса й закінчення** (окончання).

Усі ці частинки, крім закінчення, складають **основу слова**. Наприклад, у слові *пришкільний* пришкільн — це основа слова. Вона складається з кореня, префікса й суфікса. У ній міститься основне значення слова.

Основа слова є незмінною. Лише закінчення змінюється і служить для зв'язку з іншими словами.

— Професоре, скажіть будь ласка, а з яких частинок складається слово *ліс*? — запитав Незнайко.

— Молодець, Незнайку, — відповів професор. — Це слово містить лише **корінь**. У ньому немає ні суфікса, ні префікса, ні закінчення. Або, як кажуть, воно має **нульове закінчення**, яке позначається так: □. Як бачимо, є слова, основа яких може складатися лише з кореня (ліс □), кореня і префікса (*п*р*а*ліс □), кореня і суфікса (ліс*н*ий □). А є слова, які складаються з усіх цих частинок: *п*р*о*ліс*к*и.

Про що розповів професор Лінгвіст? Прочитай текст ще раз і поміркуй, що тобі було відомо раніше, а що є новим для тебе. Що таке основа слова? З яких частин вона складається? А що таке закінчення?

182. Прочитай і запиши подані слова. Простеж, із яких частинок може складатися основа. Назви їх.

Дуб □, дубовий □, піддубник □.

183. I. Прочитайте групи слів і запишіть їх. Використовуючи знання з російської мови, спробуйте визначити в них основу та її частини так, як у попередній вправі. Спишіть їх.

Вікно, вікна, на вікні.

Сніг, сніги, сніговий, сніговик.

Білий, біле, забіліло, біленький.

II. Яке з цих слів складається лише з основи?

184. Визнач основу й закінчення в поданих словах. Познач складові основи: корінь, суфікс, префікс.

Хліб, хлібина, хлібний, хлібна.

185. Добери й запиши слова, які б мали таку будову:

□, □□, □^□, □□^, □□.

186. I. Незнайко не дуже запам'ятав місце префікса й суфікса в словах і тому позначив їх так:

Політ, переліт, літак.

II. Поміркуйте, яких помилок припустився Незнайко. Чого він не знає? Запишіть ці слова й позначте їхню будову правильно.

187. Виразно прочитай вірш Максима Рильського. Спиши. У виділених словах познач основу та її складові.

Ой весела в нас зима,
веселішої нема.
Грає срібними зірками,
в'ється синіми димками,
снігом землю обійма.

Спостерігаємо за змінюванням закінчень слів — назв предметів різного роду й змінюємо їх, визначаємо закінчення.

188. I. Прочитай речення. Простеж, як змінюється закінчення у словах — назвах предметів жіночого роду *мама*, *бабуся* залежно від слова, з яким вони зв'язані.

Тут мої мама й бабуся.

Бачу (кого?) маму й бабусю.

Дарую квіти (кому?) мамі й бабусі.

Іду (до кого?) до мами й бабуси.

Розмовляю (з ким?) з мамою й бабусею.

II. Спиши три останні речення, познач основу й закінчення у словах *мама*, *бабуся*.

189. I. Прочитай речення. Прослідкуй, як змінюються закінчення у словах — назвах предметів чоловічого роду *тато*, *дідусь* залежно від слова, з яким вони зв'язані.

Розмовляю (з ким?) з татом, дідусем.
Вітаю (кого?) тата, дідуся.
Розповідаю (кому?) татові, дідусеві.

II. Спиши подані речення, познач основу й закінчення в словах *тато, дідусь*.

190. Зміни закінчення в словах *Петро, Олесь* так, як у попередній вправі. Запиши утворені сполучення слів.

191. Прочитай вірш Вікторії Забави «Їжачок-лісовичок». Спиши, познач закінчення в словах-назвах предметів.

Їжачок-лісовичок
Вислав ліжко з гілочок,
Росою умився,
Листячком укритися.
Скрутився калачиком,
Щоб його не бачили.
Йому сняться теплі сни —
Буде спати до весни!

Читаємо текст, міркуємо про споріднені слова й форму слова, добираємо споріднені слова.

192.

ПРО СПОРІДНЕНІ СЛОВА Й ФОРМУ СЛОВА

Сьогодні учні запросили до себе професора Лінгвіста й попросили його допомогти їм розібратися, що таке форма слова і споріднені слова.

Професор Лінгвіст радо погодився й розповів їм таке:

— В українській мові, так само, як і в російській, є слова, які називаються **спорідненими** (родственными), бо мають щось спільне в значенні. Наприклад: *рид* і *ридня*. Часто це спільне закладено в корені, який є спільною частиною споріднених слів: *рид, родовий,*

народ, народний. З цієї причини споріднені слова ще називають **спільнокореновими**.

— А чи є спорідненими слова *сон і сонце, погода і погодитися*? Адже корінь у цих парах слів однаковий, — запитали учні.

— Так, корінь виглядає однаковим. Але слова мають зовсім різне значення, тому вони не є спорідненими. Отже, визначаючи споріднені слова, **слід звертати увагу на значення слова**.

— А я вже дібрав споріднені слова, — похвалився Незнайко.

— Справді? — здивувався професор. — То назви їх.

— Будь ласка! *Учень, учні, учня*.

— Ні, Незнайку, це одне і те саме слово, у якому ти змінив лише форму — закінчення. **А споріднені слова мають різне значення, хоч їх і об'єднує щось спільне**. Наприклад, слова *ліс, лісник, лісовий, пролісок* мають різне значення, однак їх об'єднує те, що всі вони стосуються до *лісу*.

Прочитай текст. Про що хотіли дізнатися учні?

Що розповів їм професор Лінгвіст? Якої помилки припустився Незнайко?

Що таке споріднені слова? І що таке корінь слова? А закінчення? Чи змінюється закінчення зі зміною форми слова?

Прочитай ще раз розповідь професора Лінгвіста й знайди приклади споріднених слів. Випиши їх. Познач основу й закінчення.

193. I. Прочитайте слова й поміркуйте, чи всі вони є спорідненими. Доведіть свою думку.

1. Будувати, будинок, будильник, будова.

2. Земля, землянка, земельний, землі, землею, підземелля.

II. Спиши споріднені слова, познач корінь.

194. Прочитайте текст і поміркуйте, чому гуси не визнали гусеницю за свою родичку.

ГУСИ Й ГУСЕНИЦЯ

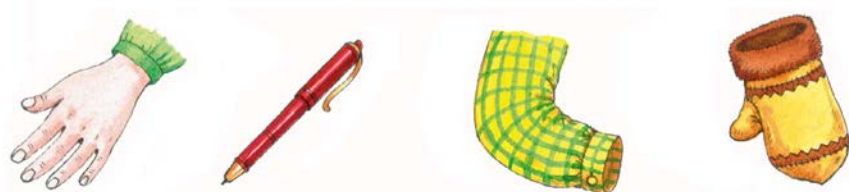
Дорогою йшли гуси, гусак і гусенята. А назустріч їм повзла гусениця.

— Здоровенькі були, родичі, — привіталася гусениця.

— Які ми тобі родичі? Іди геть від нас, — розсердився гусак.

195. I. Чи зв'язане за своїм значенням слово *споріднений* зі словами *рідний, рідня, рід, родичі*? Доведи свою думку.

II. Назви зображені предмети. Що їх об'єднує?

III. Чи є спорідненими слова — назви намальованих предметів?

IV. Запиши ці слова. Познач основу й закінчення та складові основи.

196. I. Добери споріднені слова до поданих слів.

Учити, казати, ходити.

II. Познач основу й закінчення в дібраних словах і складові основи.

Читаємо текст, спостерігаємо за чергуванням голосних і приголосних звуків у корені слова.

197.

ПРО ЧЕРГУВАННЯ ЗВУКІВ У КОРЕНІ СЛОВА

Незнайкові цікаво на уроках. Виявляється, не лише будинки будуються, а й слова мають свою будову. Учителька викликала його до дошки й дала таке

завдання: «Прочитай слова. Визнач у них корінь». Незнайко читає:

папір — папери	книга — книзі — книжка
стіл — столи — столик	муха — мусі — мушка
лебідь — лебеді	рука — руці — ручка

Незнайко швидко визначив закінчення, та ще й пояснив, що деякі з цих слів його не мають. Але під час визначення кореня хлопчик засумнівався, бо побачив, що в ньому змінилися букви. «То, може, й корінь став іншим?» — подумав він і звернувся до професора Лінгвіста за порадою.

Ось що розповів йому професор Лінгвіст:

— В українській мові, так само, як і в російській, під час зміни слова та при утворенні споріднених слів звуки *і*, відповідно, букви можуть змінюватися (чергуватися). В українській мові *і* чергується з *о* та *е*.

Так само чергуються й приголосні [г, к, х] із [з', ц', с'] та [ж, ч, ш]. Але це зовсім не значить, що корінь у таких словах став іншим.

Прочитай текст і скажи: що помітив Незнайко, коли виконував завдання вчительки?

Про що розповів хлопчику професор Лінгвіст?

Прочитай текст ще раз і скажи, які з наведених у тексті слів змінені, а які — споріднені.

Цікаво знати!

В українській мові, так само, як і в російській під час зміни слова голосний *е* в корені може випадати: *день — дня, пень — пня, пес — пса*.

198. Випиши з тексту вправи 197 слова, у яких відбулися зміни (чергування) в корені. Які звуки (букви) чергуються? Підкресли їх.

199. I. Прочитай вірш Алли Свашенко, вивчи його й запиши з пам'яті. Підкресли слова, у яких букви чергуються. Обведи їх олівцем.

Як виконуєш завдання,
не забудь про чергування:
як *поріг* — то *на порозі*,
ну а *ріг* — пиши *на розі*,
коли *вуха* — то *у вусі*,
а *кожух* — то *у кожусі*,
як *урок* — то *на уроці*,
око — порошинка *в оці*.

II. Поясни, чому в словах завдання і чергування букви подвоюються.

 200. Розгляньте малюнки. Запитайте одне одного, що намальовано і що де знаходиться. Відповідаючи, не забудьте про чергування. Відповіді запишіть.

 201. I. Прочитай, змінюючи слова, що в дужках, відповідно до змісту речень. Яке з цих речень є загадкою? Поясни й відгадай загадку.

1. Цвях (берегти) підкову, підкова — (кінь), кінь — сміливця, сміливець — батьківщину. 2. Ходить полем з краю в край, (різати) чорний коровай.

II. Спиши речення. У змінених словах познач основу й корінь. Олівцем обведи букви, що позначають звуки, які змінилися в корені.

 Утворюємо спільнокореневі слова, спостерігаємо за чергуванням голосних і приголосних у корені.

202. I. Прочитай слова. Знайди серед них споріднені.

Дім, літак, дорога, сіль, домашній, летить, сільниця, подорожник, політ, солоний, подорожній, домівка, льотчик, доріжка.

II. Випиши групи споріднених слів. Познач корінь. Обведи букви, що позначають голосні або приголосні звуки, які змінилися.

 203. I. Прочитайте слова. Утворіть із кожним словом групу спільнокореневих. Прослідкуйте за зміною голосних і приголосних у корені. Запишіть утворені спільнокореневі слова.

Село, віз, сіль, кінь, рука, нога, книга, сніг, лід.

II. Обведіть букви, що позначають звуки, які чергуються.

III. Обміняйтеся зошитами й перевірте один в одного правильність виконання роботи.

IV. У якому зі споріднених слів треба писати буквосполучення *ьо*?

204. Прочитай. Спиши, змінюючи слова, що в дужках, відповідно до змісту речень.

1. Книжки — мої найкращі (друг). 2. Моя мама працює у (бібліотека), а тато — на паперовій (фабрика). 3. Дід був у теплій (шапка) і великому (кожух).

 205. Прочитай, змінюючи слова, що в дужках. Спиши. Познач закінчення. Обведи олівцем букви, що змінилися перед закінченням.

Яблуко в (рука), бинт на (нога), стояти на (дорога), купатися в (річка), прочитати у (книжка), сережки на (вільха).

Спостерігаємо за роллю префіксів, утворюємо споріднені слова за їх допомогою.

206. I. Прочитай слова. Що означає кожне з них? Чи можна назвати їх спільнокореневими? Прослідкуй, за допомогою якої частинки слова вони утворені. Як вона називається?

Бігти, підбігти, забігти, перебігти, оббігти, добігти.

II. Спиши подані слова. Познач префікси.

Запам'ятай!

В українській мові, як і в російській, префікси стоять на початку основи й надають словам нового значення.

207. Прочитай слова. Утвори від них спільнокореневі за допомогою префікса без-. Як змінилося значення слів? Як називаються слова з протилежним значенням? Запиши утворені пари слів. Познач префікс.

радісний — сніжний — хмарний —
звучний — крайній — водний —

Запам'ятай!

В українській мові у префіксі **без-** завжди пишеться буква **з**.

208. Кожне словосполучення заміни одним словом із префіксом, яке буде близьким за значенням до словосполучення. Запиши. Познач префікс.

Зразок. Попросити пробачення — пробачатися.

Сказати «добрий день» — ...
Сказати «до побачення» — ...
Лити воду на квіти — ...
Сказати «дякую» — ...
Зняти з себе одяг — ...
Зняти взуття — ...

Запам'ятай!

В українській мові у префіксі **роз-** завжди пишеться буква **з**.

209. Утвори за допомогою префіксів ряди споріднених слів. Позмагайтеся, яка група утворить більше слів.

Бігти, їхати, летіти.

210. I. Прочитай слова. За допомогою префіксів утвори від них по 2—3 споріднених. Запиши їх, познач префікси.

Писати, читати, казати, думати, говорити.

II. Знайди серед поданих слів синоніми. Підкресли їх.

Читаємо текст. Спостерігаємо за вимовою та вживанням слів із префіксами з-, с-, утворюємо слова з такими префіксами.

211.

ПРО ПРЕФІКС З- (С-)

Незнайко добре пам'ятав, що в російській мові у словах вживається префікс с-. Він помітив, що в одних словах української мови теж вживається префікс с-, а в інших — з-. Проте коли писати префікс з-, а коли с-, зрозуміти не міг. Тоді він зателефонував Катрусі:

— Катрусю, допоможи мені розібратися, коли в українській мові вживається префікс з-, а коли — с-.

— Будь ласка, допоможу. В українській мові, — розповіла дівчина, — у більшості слів уживається префікс з-: *зробити, злетіти, зшити*. І лише перед **к, п, т, ф, х** вимовляється й пишеться префікс с-. Запам'ятав?

— Так. Дякую, Катрусю.

212. Прочитай слова, подані в колонках. Спиши їх. Підкресли букви, перед якими вживається префікс з-, та букви, перед якими вживається префікс с-. Зроби висновок про те, перед якими буквами вживається префікс с-.

зберегти
звити
згоріти
здати
зрізати

спитати
стерти
схопити
сказати
сформувати

Запам'ятай!

У більшості слів української мови вживається префікс з-. Лише перед буквами **к, п, т, ф, х** вимовляється й пишеться префікс с-.

213. Прочитай слова. Подумай і поясни, до яких із них слід додати префікс з-, а до яких — с-. Запиши слова, додаючи потрібний префікс, у два стовпчики: в один — із префіксом з-, в інший — із префіксом с-.

..робити, ..малювати, ..питати, ..клеїти, ..варити, ..ходити, ..творити, ..фальшивити, ..сипати.

214. I. Від поданих слів утвори за допомогою префіксів роз-, без-, з-, с- спільнокореневі й запиши замість крапок. Поясни правопис префіксів.

Ховати — ... ; робити — ... , ... ; котити — ... , ... ; будувати — ... , ... ; цінний — ... ; чесний —

II. Подумай, чи є серед записаних тобою слів синоніми й антоніми. Назви їх. Обґрунтуй свою думку.

215. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, додаючи замість крапок префікс з- або с-.

Над ставом ..хилилися верби. Вони вже давно ..кинули своє вбрання. Їжачок ..горнувся в клубочок, не ..будить його. Білочка ..ховала в дуплі горішки.

216. Прочитай слова. Утвори від них споріднені, додаючи, де треба, префікс з- або с-. Запиши слова парами. Поясни: 1) який із префіксів ти вживаєш, утворюючи споріднене слово; 2) чи однакове значення слів кожної пари.

Казати — ... , нести — ... , робити — ... , бити — ... , малювати — ... , ходити — ... , писати —

Спостерігаємо за вживанням апострофа після префіксів, утворюємо й записуємо слова з апострофом.

217. I. Пригадай, коли вживається апостроф.

II. Прочитай подані слова. Спробуй пояснити, чому в них після префіксів перед я, ю, є, ї треба вживати апостроф.

з'їзд

з'явитися

з'єднатися

об'їхати

під'їхати

з'юрмитися

III. Спиши подані слова. Познач префікси й підкресли букви, на які вони закінчуються, та букви я, ю, є, ї. Зроби висновок про вживання апострофа. Перевір свій висновок за правилом.

Запам'ятай!

В українській мові після префіксів, що закінчуються на приголосний, перед я, ю, є, ї на письмі ставиться **апостроф**. Наприклад: *об'їзд, роз'їхатися*.

218. Прочитай і запиши слова, подані в чарівних колах, додаючи до них префікси. У яких із них треба вжити апостроф? Чому?

по-	явитися	ви-	їхати	з-
ви-	їсти	за-	єднатися	роз-
за-		при-		під-
	з-			

219. Прочитайте слова. На які дві групи їх можна розподілити?

Об'єднання, в'янути, роз'їзд, голуб'ятня, в'їдли-вий, з'юрбитися, п'ятниця, з'їзд, з'явитися, м'який, під'їзд, в'юн, солов'їний.

II. Випишіть слова в два стовпчики. Позначте префікс. Поясніть написання слів.

220. I. До дієслова *їхати* додай префікси в-, ви-, з-, пере-, під- і запиши утворені слова.

II. Подумай, які з них можна поєднати за змістом з поданими нижче словами так, щоб утворилися словосполучення.

До Києва, у Київ, з Києва; з гори, на гору, до гори.

III. Запиши утворені словосполучення. Познач у дієсловах префікс.

221. I. До поданих слів добери слова з протилежним значенням і запиши їх парами. Поясни написання дібраних слів.

Виїхати — ... , об'єднати — ... , з'їхатися —

II. Подумай, які з дібраних слів слід вставити в речення *Дружба ... людей, а війна ...* . Запиши утворене речення. Підкресли слова-антоніми.

222. Прочитай текст. Добери заголовок. Запиши, розкриваючи дужки. Поясни написання виділених слів.

Навесні прилітають стрижі й ластівки. Під дахами **(з)являються** пташині гнізда. Сонце швидко **(з)ідає** останній сніг. **(В)ються** дзвінкі струмочки і збігають у річку.

Попрацюй самостійно

1. I. Прочитай словосполучення. Спиши їх. Познач префікси. Підкресли службові слова.

Зайшов за будинок, донести до хати, з'їхати з гори, під'їхати під дім.

II. Що ти помітив у написанні префіксів і службових слів?

Запам'ятай!

Префікс — це частина слова, яка пишеться зі словом разом. Службові слова — окремі слова.

2. Прочитай вірш Михайла Стельмаха. Подумай, де в дужках префікс, а де — службове слово. Спиши, розкриваючи дужки. Познач префікси, підкресли службові слова.

(Під)березу їжачок
(на)носив сінця стіжок.
От (про)кинувся грибок,
а на нім лежить стіжок.
І (роз)сердився грибок,
(в)перся (в)землю — і стіжок
(роз)летівся, наче пух.
Їжаку забило дух.

3. Перетвори словосполучення за зразком і запиши. Познач префікси. Підкресли прийменники.

Зразок. Приморське місто — місто біля моря.

Пришкільна ділянка, прикордонний ліс, підземне озеро, приміське село, закордонні країни.

4. I. Запиши словосполучення, розкриваючи дужки. Доведи, що не помиляєшся.

(За) йти (за) дерево, (під) їхати (під) будинок,
(з) робити (з) паперу, (від) росток (від) яблуні, (з) їхати (з) гори.

II. Поясни, у яких словах треба поставити апостроф. Чому?

Ти працював самостійно. Поясни, чому в українській мові префікси пишуться разом зі словом, а службові слова — окремо. Поділися своїми думками з однокласниками.

**Спостерігаємо за роллю суфіксів у слові.
Утворюємо за допомогою суфіксів ряди споріднених слів.**

223. Прочитай вірш Марії Познанської «Зайчики».

В лісі сніг. У лісі звірі.
Ось зайчата скачуть сірі.
Сірі їстоньки хочуть,
сірі з холоду тремтять.
Бідні зайчики, голодні,
ще не снідали сьогодні...

Про кого розповідається у вірші? Яку картину природи змальовано? Які почуття передано у вірші? Поміркуй, яка роль суфіксів у цьому. Навчися виразно читати вірш. Спиши вірш. У словах — назвах предметів познач суфікси.

224. I. Прочитай слова. Скажи, як вони називаються. Спиши. Познач будову слів.

Ніч, нічник, нічний, ніченька, ночувати, ночівля.

II. За допомогою чого утворено спільнокореневі слова? Назви серед них ті, які мають: а) різне значення; б) різні відтінки у значенні. Зроби висновок про роль суфіксів.

225. I. Прочитай пари слів:

жук — жучище
дід — дідище

борода — бородище
вовк — вовчище

II. За допомогою якого суфікса утворено споріднені слова? Якого відтінку в значенні він надає словам?

III. Спиши. Познач суфікси.

226. Поміркуйте й зробіть висновок про те, що таке суфікс і яка його роль у слові. Перевірте своє міркування.

Запам'ятай!

Суфікс — це частина слова, що стоїть між коренем і закінченням. Суфікс може надавати словам нових відтінків у значенні, найчастіше пестливості або згрубілості: *зірка* — *зіронька*, *вовк* — *вовчище*, а також утворювати нові слова: *учити* — *учень*.

227. I. Прочитай пари слів. Чи однакове їхнє значення? Чим ці слова відрізняються? Спиши. Познач корінь і суфікс у другому слові кожної пари. Яка роль суфіксів?

Колосся — колосок, **волосся** — волосина, **гілля** — гілка, **листя** — листок, **зерно** — зернина.

II. Поясни, чому у виділених словах вправи слід писати дві букви, а в споріднених їм — одну.

228. Прочитай текст. Зміни виділені слова так, щоб надати їм відтінку ласкавості. Добери заголовок і запиши текст.

Біля нашої школи ростуть **молоді берези**. **Дерева** схожі на **дівчат** у білих **платтях**. Навесні **берези** одягнуть нове вбрання із **зеленого листя**.

Попрацюй самостійно

1. Прочитай оповідання Дмитра Чередниченка.

КОЗА ТА ВІВЦЯ

Зустрічає вівця козу з дитинчам та й каже:

— О, яке гарне в тебе ягня.

— Не ягня, а козеня, — поправляє коза.

— А хіба не в усіх однаково діти називаються? — питає вівця.

— Авжеж ні. У тебе — ягня, в мене — козеня, в гусочки — гусеня, в кішечки — кошеня...

— О-о, я так і не вимовлю. А в корови — коровеня?

— Ні-і, теля.

— А в кобили — кобиленя?

— Ні-і, лоша.

— А в свині?

— А в свині — порося, у собачки — цуценя.

— От не збагну, як вони розрізняють, де хто.

А для мене всі — ягнята.

Між ким відбулася розмова? Про що вони розмовляли? Чого не могла зрозуміти вівця?

2. Прослідкуй, чи завжди слова, утворені за допомогою суфіксів — назви маленьких істот. Випиши з попереднього тексту пари споріднені слова.

3. I. Прочитай вірш Леоніда Глібова. До кого звертається поет? За допомогою чого автор висловлює свої добрі, ніжні почуття?

Зимонько-снігурочко,
наша білогрудочко,
не верти хвостом.
А труси тихесенько,
рівненько, гладесенько
срібненьким сніжком.

II. Спиши вірш. Познач суфікси. Якого значення вони надали словам?

4. I. Прочитай жартівливий вірш Анатолія Камінчука «Іменини в капустини». Про що в ньому розповідається?

Завтра іменини	малі капусточки.
в тітки капустини.	Прийдуть і три доні,
Прийде дід-дідище,	малі капустоні.
старий капустище.	Прийде капустон,
Прийде з ним бабуся,	дін-дон-дон-дон-дон.
стара капустуся.	— Прийде вся родина, —
Прийдуть два синочки,	каже капустина.

- II. Випиши слова із суфіксами. Познач їх. Якого значення вони надають словам?

Ти самостійно прочитав текст «Коза і вівця». Що тебе зацікавило в ньому? Чому вівці так важко було зрозуміти, як утворюються слова — назви маленьких істот? Поділися інформацією з однокласниками.

Читаємо й переказуємо текст. Спостерігаємо за творенням слів із суфіксами -ськ-, -зьк-, -цьк-. Вимовляємо й записуємо такі слова.

229.

УКРАЇНСЬКІ ЖІНКИ

Українські жінки знані в усьому світі. Донька київського князя Ярослава Мудрого Анна Ярославна була французькою королевою. Вона навчила свого чоловіка — французького короля Генріха Першого, читати й писати.

Соломія Крушельницька — відома у світі українська оперна співачка. Вона тривалий час працювала в італійській опері. Її ім'я нині носить Львівський театр опери та балету.

У всьому світі знають поезію Лесі Українки. Вона володіла майже всіма європейськими мовами.

Про яких відомих жінок України ти довідався з тексту? Що саме?

Прочитай текст ще раз і перекажи його.

230. Випиши з тексту попередньої вправи слова із суфіксами -ськ-, -зьк-, -цьк-. Від яких слів вони утворилися? Познач суфікси, підкресли м'який знак. Поясни, чому він уживається.

231. I. Від поданих слів утвори спільнокореневі за допомогою суфікса -ець. Запиши пари слів. Якого значення надав словам цей суфікс?

папір —	камінь —	прапор —
хліб —	вітер —	корінь —

- II. Поясни, чому в суфіксі -ець слід писати м'який знак.

232. I. Від поданих слів утвори спільнокореневі за допомогою суфікса -ськ-. Запиши пари слів. Що означають утворені слова — назви предметів, ознак чи дій?

Україна —	Київ —
Росія —	Полтава —
Білорусь —	Львів —

- II. Із 2—3 утвореними словами (на вибір) склади й запиши речення.

233. I. Перетвори подані словосполучення за зразком. Правильно вимов їх і запиши.

Зразок. Каштани Києва — київські каштани.

Вулиці Львова, шахти Донецька, клімат гір, берег моря.

- II. Познач суфікс в утворених словах, підкресли м'який знак.

234. Від поданих слів утвори спільнокореневі й запиши за зразком. Познач суфікс.

Зразок. Герой — геройський вчинок.

село — ... будинок

козак — ... пісня

ткач — ... верстат

грузнути — ... болото

низ — ... хмари

Читаємо текст. Спостерігаємо за вимовою ненаголошених е, и в корені слова, перевіряємо їх позначення буквами. Розігруємо діалог.

235.

Незнайко вирішив написати оповідання про зиму. Узав ручку й зошит і почав писати.

Яка гарна з...

Написав букву з і зупинився. Яку ж далі букву писати: *и* чи *е*? Вимовляємо ніби [e].

А пишемо?

Він одразу ж зателефонував Катрусі:

— Добрий день, Катрусю! У мене проблема.

— Яка ж?

— Поясни мені, будь ласка, яку букву — *е* чи *и* — слід писати в слові [зи^ема́].

— Це дуже просто, Незнайку! Зміни слово або добери споріднене так, щоб ненаголошений голосний у корені став наголошеним, тоді чітко чутимеш звук! Наприклад, [зи^ема́] — [взі^имку]. Отже, у слові *зима* треба писати букву *и*. Зрозумів?

— Так, зрозумів, дякую.

— Тоді спробуй перевірити, яку букву треба писати у словах в[е^и]рба, ст[е^и]пи, л[е^и]сиця?

— У слові в[е^и]рба пишемо букву *е*, тому що *вєрби*, у слові ст[е^и]пи теж пишемо *е*, бо *стен*, у слові л[е^и]сиця пишемо *и*, бо *лис*.

— Ти змінював слова чи добирав споріднені?

— Перші два слова змінив, а до останнього дібрав споріднене — *лис*.

— Молодець, Незнайку. Тепер я впевнена, що ти будеш писати без помилок!

— Дякую, Катрусю.

Прочитай текст. Між ким відбулася розмова? З якою проблемою зіткнувся Незнайко? Про що розповіла йому Катруся?

Розіграйте текст у ролях.

236. I. Прочитай слова. Випиши у стовпчик слова з ненаголошеним голосним у корені. Познач корінь. Постав знак наголосу. Серед поданих слів знайди до кожного перевіріне й запиши за зразком.

Зразок. Зелéний — зéлень.

Схилити, книжковий, схил, синіє, книжка, синій, листочки, веселий, тихо, весело, тихесенько, листя, сивий, сивина.

II. Підкресли букви, що позначають ненаголошені й наголошені звуки [e], [и].

237. Прочитайте слова лівого стовпчика. Знайдіть серед них перевіріні до слів правого стовпчика. Запишіть спочатку перевіріне слово, а через риску те, у якому пропущено букву.

вимерзати, мерзнути	— зам..рзати
чергування, черга	— ч..ргувати
постелити, застелений	— ст..лити
потепліти, теплий	— т..плиця

238. Прочитай слова й перевір їхнє написання за зразком. Запиши. Скажи, у якому стовпчику написання букв *е*, *и* перевіряється зміною слова, а в якому — добором спільно-кореневого.

в..сна — весни	ш..поче — шепіт
с..ло —	з..лений —
кр..ло —	с..лач —

239. Прочитай слова, постав наголос. Підкресли букви, що позначають ненаголошені [e], [и] в корені. Добери до них перевіріні й запиши через риску.

великий —	лисичка —
березовий —	земляний —
червоний —	синичка —

**Вправляємося в доборі перевірних слів.
Вимовляємо й пишемо.**

240. Прочитай слова. Запиши їх у два стовпчики: у перший — слова з ненаголошеними [е], [и] в корені, у другий — з наголошеними. Познач корінь. Підкресли ненаголошені [е], [и] в корені.

Кислиця, щебетання, глибокий, шепіт, лебединий, кислий, глибше, шепоче, щебет, лебідь.

241. Прочитай слова. Добери до кожного перевірне. Запиши спочатку перевірне, потім те, яке треба перевірити. Підкресли букви, що позначають ненаголошені [е], [и] в корені.

... — с..стра	... — з..ма
... — ш..рокий	... — в..селий
... — в..сняний	... — в..шневий
... — в..ликий	... — т..плиця

242. I. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

У ТЕПЛИЦІ

Крізь в..ликий скляний дах у т..плицю щодня заглядає з..мове сонце. Воно потрібне для ж..ття рослин. Є в приміщенні й штучне сонце. Це в..личезні ел..ктричні лампи. Під ними вирощують розсаду.

II. Усно добери перевірні слова до виділених так, щоб наголос падав на ненаголошені [е], [и].

III. Спиши, вставляючи потрібну букву.

243. I. Прочитай уривок із вірша Андрія Малишка. Знайди в ньому слова з ненаголошеними [е], [и] в корені.

Буду я навчатись мови золотої
у трави-веснянки, у гори крутої,
в потічка веселого, що постане річкою,
в пагінця зеленого, що зросте смерічкою.

II. Вивчи вірш і запиши з пам'яті. Підкресли слова з ненаголошеними голосними.

244. Прочитай текст. Спиши. Підкресли букви, що позначають ненаголошені [е], [и] в корені. Поясни їхнє написання.

НАВЕСНІ

Пригріло весняне сонечко. Широко розлилися ріки. Зазеленіли дерева в лісі. Весело защебетали пташки. На верхівці сосни майнула швидка білочка. Пробігла через галявину хитра лисиця. Усе ожило.

**Вимовляємо дзвінки та глухі приголосні
в корені слова й позначаємо їх на письмі.**

245. I. Перевір, як вимовляються дзвінки приголосні, а як — глухі. Притули два пальці до горла і вимов приголосні [б], [в], [г], [г'], [д], [д'], [ж], [дж], [з], [з'], [дз], [дз'].

II. А тепер так само вимов приголосні [к], [п], [т], [т'], [х], [ш], [с], [с']. Які з цих приголосних дзвінки, а які — глухі? Доведи свою думку.

Запам'ятай!

В українській мові, так само, як і в російській, є дзвінки й глухі приголосні. Однак в українській мові дзвінки приголосні, окрім звука [г] в середині слів, під час вимови не оглушуються ні в кінці, ні в середині слів.

246. Вимовляй звуки й слова чітко, дзвінко. Спиши. Підкресли букви, що позначають дзвінки приголосні в корені.

[б]: дуб, шубка, голубка, дубки
[д]: дід, грядка, будка, кладка
[ж]: ніж, книжка, ложка, важко
[з]: віз, берізка, казка, низка
[з']: близько, низько, слизько, грязько

247. I. Повправляйтесь у вимові звуків, позначених буквою г у кінці та в середині слова.

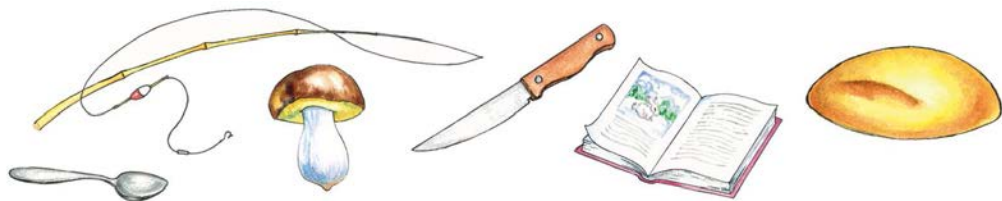
У кінці слів вимовляємо дзвінкий [г]: луг, пиріг, поріг, сніг, друг, ворог.

У середині слів вимовляємо глухий [x]: лег[x]ко, кіг[x]ті, ніг[x]ті, вог[x]кий.

II. Назви звуки й букви в словах другого рядка. Чи треба перевіряти написання букви під час письма? Якщо так, то зміни слово, щоб після сумнівного приголосного став голосний.

Ні[x]ті — ніготь — пишемо *нігті*.

248. I. Вимовте слова — назви малюнків. Який приголосний звук — глухий чи дзвінкий — слід вимовляти в кінці та у середині слів, що називають предмети?

II. Запиши вимовлені слова. Підкресли букви, що позначають дзвінкі приголосні, які не оглушуються під час вимови.

III. Складіть і запишіть речення з двома словами (на вибір).

249. I. Прочитай, правильно вимовляючи дзвінкі приголосні у виділених словах.

1. — Що ти, Березню, привіз для своїх сестер-беріз?
— Сонячні **серезки**, ниток для **мерезки**.

2. Сироїжки-білоніжки стали край **доріжки**.
А **грибки** боровики поховались під **дубки**.

II. Потренуйтеся читати перший вірш хором у ролях: хлопчики запитують — дівчатка відповідають.

III. Один із віршів вивчи й запиши з пам'яті.

250. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши. Підкресли букви, що позначають дзвінкі приголосні, які не оглушуються ні в кінці, ні в середині слів.

Узимку надворі господарює Дід Мороз. Він усе навкруги одягає в теплі шубки. Засипає снігом стежки-доріжки. На річки й озера настилає лід.

Вимовляємо й перевіряємо написання слів, які потребують перевірки.

251. I. Прочитайте слова, чітко вимовляючи дзвінкі приголосні в середині і в кінці слів. Доберіть до них інші слова, які відповідають на питання *який? яка?* Запишіть за зразком. Підкресліть букви, що позначають дзвінкі приголосні.

Зразок. Струнка берізка.

Берізка, доріжка, книжка, гриб, дід, голуб, хліб, шубка, грядка, зарядка.

II. Чи треба перевіряти написання цих букв? Чому?

252. I. Прочитай слова. Зверни увагу, який приголосний звук вимовляється перед приголосним, а який — перед голосним.

Вимовляємо:

Пишемо:

ні[x]ті — ні[г]оть

нігті, бо перевірне *ніготь*

кі[x]ті — кі[г]оть

кігті, бо — *кіготь*

про[з^б]ба — про[с]ити

просьба, бо — *просити*

моло[д^б]ба — моло[т]ити

молотьба, бо — *молотити*

II. Зробіть висновок про те, написання яких букв, що позначають приголосні звуки, треба перевіряти. Свій висновок перевірте за правилом.

Запам'ятай!

В українській мові дзвінкий [г] перед глухим [т'] оглушується й вимовляється як [x]: *ні[x]ті*, а глухі [с'], [т'] перед дзвінким [б] одзвінчуються і вимовляються як дзвінкі звуки [з'], [д']: *про[з']ба*, *хо[д']ба*. Однак на письмі вони позначаються буквами *з, с, т*. Щоб не помилитися, написання таких слів треба перевіряти, змінюючи слово так, щоб після приголосного був голосний: *про[з']ба* — *просити* — отже, пишеться *просьба*, *моло[д']ба* — *молотити* — отже, пишемо *молотьба*.

253. I. Прочитай. Випиши спільнокореневі слова. Написання яких із них треба перевіряти? Чому?

1. Легко сказати, а важче зробити.
2. Легенький вітерець доносив запах польових квітів.
3. При в'їзді в місто ми помітили напис «Ласкаво просимо!».
4. Моя просьба до всіх — не порушуйте тишу.

II. Знайди у вправі й випиши приказку. Що вона означає?

254. I. Прочитай. Спиши. У виділених словах встав на місці крапок потрібну букву. Доведи, що не помиляєшся.

1. Тепер збирання й моло..бу хлібів проводять комбайни.
2. Неле..ка, але почесна робота у хліборобів.
3. Я виконаю вашу про..бу.
4. У людини на пальцях ні..ті, а у птахів — кі..ті.

255. Прочитай речення. Спиши. Підкресли однією рисою букви, написання яких не потребує перевірки, а двома — букви, написання яких треба перевіряти.

1. Важко в навчанні — легко в бою.
2. Солодка ягідка червоніла в траві.
3. Повітря стало вогким.
4. Швидко казка кажеється, та не швидко діло робиться.

Розрізняємо написання слів типу **сонце, серце, чесний**.

256. I. Прочитай. Порівняй вимову й написання слів у російській та українській мовах.

областной — обласний	сердце — серце
поздний — пізній	солнце — сонце
радостный — радісний	честный — чесний
совестный — совісний	счастливый — щасливий

II. У якій мові вимова слів відповідає написанню? Спиши українські слова.

257. I. Із поданих слів утвори словосполучення. Запиши.

сонце	добре
радісний	осінь
пізня	день
серце	яскраве

II. Із двома словосполученнями склади речення.

258. Прочитай текст. Спиши. Підкресли виділені слова. Поясни їх написання.

Сьогодні Юрко встав **пізно**. Він чомусь розсердився й нагримав* на свою сестричку. Потім йому стало **совісно**. Хлопчик вибачився. У сестрички добре **серце**. Вона **радісно** усміхнулася. Діти помирилися.

**Нагрíмав* — накричав.

259. Переклади українською мовою й запиши подані словосполучення.

Честный товарищ, счастливая семья, радостная весна, солнечный зайчик, поздний вечер.

260. I. Прочитай речення. Поміркуй, чи потрібно замість крапок уставляти букви *т, л*. Спиши.

1. Чес..на людина ніколи не скаже неправди.
2. Ус..на відповідь повинна бути чіткою, виразною і правильною.
3. Хай завжди буде со..нце!

II. Добери до слова *усмішка* споріднені. Познач корінь.

261. Прочитай і запиши речення, додаючи замість крапок потрібне за змістом слово, споріднене виділеному.

1. Місто, що є центром **області**, — ... центр.
2. День, коли все **радує**, — ... день.
3. День, коли світить **сонце**, — ... день.
4. Гість, що прийшов **пізно**, — ... гість.

262. Від слів *серце, честь, совість, щастя* утвори споріднені, що відповідали б на питання *який?* Запиши утворені слова через тире, познач корінь. Поясни їхнє написання.

263. I. Прочитай текст. Спиши, вставляючи, де треба, букви.

У лісі бродив туман, підзолочений со..нячним промі..ям, вистукували дз..бами дятли.

Арсен с..дів із вудочками біля старої в..рби, а навпроти н..го на пагорбі стояло лисеня. Воно хотіло риби.

II. Доведи, що завдання виконано правильно.

264. I. Добери антоніми до виділених слів і запиши на місці крапок. Підкресли орфограми.

рання весна — ... весна

дощовий день — ... день

сумний настрій — ... настрої

письмове завдання — ... завдання

II. Із двома утвореними словосполученнями склади речення.

265. Прочитай текст. Спиши. Поясни правопис виділених слів.

У Петрика сьогодні **радісний** настрій. Йому здається, що навіть **сонце** усміхається. І не дивно. Учора брат Петрика Андрій повернувся з **обласних** змагань переможцем.

Читаємо й усвідомлюємо прочитане.
Розрізняємо написання слів клас, група, алея в російській та українській мовах.

266. I. Прочитай текст. Що цікавого розповідається в ньому про правопис слів у російській та українській мовах?

Останнім часом Незнайко став дуже уважним і допитливим. Одного разу він звернув увагу на групу слів, які в російській мові пишуться з двома буквами, а в українській — з однією:

бассейн — басейн

троллейбус — тролейбус

касса — каса

аллея — алея

класс — клас

суббота — субота

шоссе — шосе

группа — група

Замислився Незнайко, але не додумався, чому це так. Тоді він звернувся до професора Лінгвіста.

Ось що професор розповів йому:

— Здебільшого це слова, які прийшли в російську й українську мови з інших мов. На батьківщині вони писалися з двома буквами. Тому в російській мові їх теж так стали писати.

В українській мові такі слова піддалися впливу українського письма: звуки, що не подовжуються у вимові, не позначаються на письмі двома буквами.

II. Спиши українські слова. Запам'ятай їхнє написання.

Розрізняй!
Росси́я — Росі́я

267. Від слів *пасажир, клас, шосе, троллейбус, колектив, субота, група* утвори інші, які б відповідали на питання *який?* Добери до утворених слова, що відповідають на питання *хто?* або *що?* Запиши утворені словосполучення.

Зразок. Колективний похід.

268. Прочитай слова вголос. Прислухайся до вимови звуків. Чому в одних з них є подвоєння букв, а в інших — немає?

Інна, Анна, ванна, тонна, манна.

Група, алея, колектив, клас, Росія.

269. Розглянь малюнки. Склади розповідь за малюнками й запитаннями. Подумай, як назвати свою розповідь.

1. На чому учні поїхали до кінотеатру?
2. Де діти купували квитки?
3. Який фільм вони дивилися?

270. Прочитай текст. Спиши. Підкресли у виділених словах букви, які не подвоюються.

Група дітей ішла алеєю парку. Ця алея — результат колективної праці учнів їхньої школи. Школярам допомагали робітники тролейбусного парку.

271. Прочитай текст. Поміркуй, у яких словах замість крапок слід уставити букву, а в яких — ні. Спиши.

У суб..оту ми всім класом поїхали на екскурсію. Трол..ейбус підвіз нас прямо до взут..евої фабрики. Нам показали, як виготовляють взут..я. Назад ми поверталися по Харківському шос..е.

272. Прочитай і переклади українською мовою, запиши.

Наш класс — дружный коллектив. Мы переписываемся с одноклассниками из России. К празднику* они прислали нам приветственную** телеграмму.

*К празднику — до свята.

**Приветственная — вітальна.

273. I. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені слова.

1. Квитки на поїзд продаються у ... вокзалу.
2. Дружно працювали учні другого
3. Змагання з плавання відбудеться в плавальному

II. Поясни написання виділених та вставлених слів.

274. Прочитай слова вголос. Подумай, за якими ознаками їх можна поділити на дві групи. Запиши кожну групу слів із нового рядка. Поясни написання слів.

Пасажир, гілля, тролейбус, субота, колектив, ву-гілля, проміння, група, взуття, шосе, колосся, Росія, телеграма, знання.

Перевір себе:
що ти знаєш, що ти вмієш?

• Прочитай слова:

Підберезовик, золотий, прочитаю.

• Спробуй розказати про них, відповідаючи на запитання:

- 1) що називає кожне слово?
- 2) як будується слово?
- 3) із яких частин складаються подані слова?

• Запиши слова. Познач їхню будову.

• Добери до кожного з поданих вище слів по декілька споріднених і запиши їх.

• Прочитай слова й поясни їхній правопис. Спиши.

Льонок, джміль, дощ, гілля, солов'їний.

Зробити, список, з'їсти, під'їзд, кігті, боротьба.

• Випиши з попередньої вправи слова, будову яких можна позначити так:

⌒, ⌒□, ⊔⌒, ⌒^□, ⊔⌒^.

• Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, вставляючи пропущені букви. Доведи правильність свого вибору.

За с..лом у нас на всі кінці світу дороги біжать. Аж три дорі..ки до лісу розбіглися, а дві — до луку. У полі пролягла лише одна довга сте..ка, а далі від неї по обидва боки ще багато ст..жок в'ється.

II. Поясни вживання апострофа в останньому слові.

III. У якому значенні в тексті вжито слова біжать, розбіглися, в'ється?

Синтаксичні відомості

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

Слухаємо й читаємо, спостерігаємо за утворенням словосполучень, визначаємо в них головне й залежне слово.

275.

Сьогодні професор Лінгвіст привітався з учнями й сказав:

— Ви вже знаєте, що у кожній мові є слова, які називають предмети, ознаки, дії. У процесі мовлення — усного чи писемного — такі слова сполучаються між собою за допомогою закінчень або закінчень і службових слів й утворюють **словосполучення**. Наприклад, є слово *поле*. Ми не знаємо, яке воно. А додамо слово — назву ознаки, і одразу дізнаємося про це. Наприклад, додамо слово *зелений* і будемо знати, що *поле зелене*. Сполучаючись зі словом *поле*, слово *зелений* змінило закінчення залежно від роду й числа слова *поле*. Так утворилося словосполучення з двох слів: *зелене поле*.

Часто зміни закінчення при утворенні словосполучень вимагають службові слова: *над, під, біля, за, у* та інші. Наприклад: *сидіти, річка, — сидіти біля річки; сидіти над річкою*.

У словосполученні завжди є головне слово і залежне, яке пояснює головне. **Головне слово** у схемі позначається так: **x**. Від головного слова до залежного ставимо питання. Наприклад:

кого?

бачити — **x** *Петрика, Галинку*

дарувати (кому?) — **x** *Петрикові, Галинці*

розмовляти (з ким?) — **x** *із Петриком, із Галинкою*

панамки (на кому?) — **x** *на Петрикові, на Галинці*

Прочитай текст. Про що ти довідався з нього? Знайди в тексті й зачитай відповідь на запитання: «За допомогою чого поєднуються слова?» З чого складається словосполучення? Залежно від чого змінюються закінчення в словах?

276. Випиши з тексту попередньої вправи приклади словосполучень. Познач закінчення, які змінилися під час їх утворення.

277. I. Прослідкуйте, як змінюються закінчення у словах — назвах предметів.

тат[о], дідусь[а] Андрій[а].
 бачити (кого?) тат[а], дідус[я] Андрі[я];
 розповідати (кому?) тат[ові], дідус[еві] Андрі[єві];
 зустрітися (з ким?) з тат[ом], з дідус[ем] Андрі[єм].

II. Змініть так само закінчення у словах *брат Василь*, уживши їх замість слів *тато, дідусь Андрій*. Запишіть утворені словосполучення.

278. I. Прослідкуйте, як змінюються закінчення у словах — назвах предметів під час утворення словосполучень.

мам[а], бабус[я] Марі[я]
зустріти (кого?) мам[у], бабус[ю] Марі[ю];
казати (кому?) мам[і], бабус[і] Марі[ї];
дружити (з ким?) з мам[ою], з бабус[єю] Марі[єю].

II. Зробіть висновок, від чого залежить зміна закінчень у цих словах.

III. Змініть так само закінчення у словах *сестра Наталя*.

279. Прочитай записані слова. Утвори й запиши словосполучення.

Дружити з (Марина, Наталя, Надія, Сергій, Микола).
Казати (Марина, Наталя, Надія, Сергій, Микола).

280. Прочитай слова. Утвори й запиши словосполучення, але спочатку визнач головне слово, від якого слід поставити питання до залежного.

У, малюнок, журнал; з, іти, Настя; у, прочитати, газета; розповісти, батько; гратися, сестра, з.

Утворюємо словосполучення, спостерігаємо за чергуванням приголосних [г], [к], [х] — [з'], [ц'], [с'] перед закінченням -і.

281. I. Прочитай слова і прослідкуй, як утворюються словосполучення.

кому?
Розповідати, онук — розповідати онукові;
в чому?
річка, в, плавати — плавати в річці;
до кого?
їхати, бабуся, до — їхати до бабусі;
з ким?
з, дружити, сестра — дружити з сестрою.

II. Випиши утворені словосполучення. Познач головне слово хрестиком (х). Це слово називає предмет, ознаку чи дію?

282. I. Поміркуйте, чи зміняться букви г, к, х перед закінченням -і під час утворення словосполучень із поданих слів.

Бігти по (стежка), пароплав на (річка), йти по (дорога), серезки на (вільха).

II. Запишіть утворені словосполучення.

Запам'ятай!

Перед закінченням -і приголосні [г], [к], [х] змінюються на [з'], [ц'], [с'].

283. I. Прочитай слова. Визнач головне слово, постав від нього питання до залежного. Утвори й запиши словосполучення, розкриваючи дужки.

Молоко у (чашка), чай у (склянка), лимон на (тарілка), книжка на (полиця), зошит на (парта).

II. У яких словах під час побудови словосполучень відбулося чергування приголосних?

284. I. Прочитайте групи слів. Визначте, яке з них буде головним. Виберіть потрібне питання й поставте його від головного слова до залежного так, щоб утворилися словосполучення.

зустрітися, дідусь, з	у чому?
дідусь, капелюх, у	з ким?
село, ліс, за	за чим?
рибка, річка, у	над чим?
верба, над, вода	у чому?

II. Запишіть словосполучення. Позначте закінчення.

III. У яких словах відбулося чергування приголосного [х—с'], [к—ц']?

285. I. Прочитай слова й пригадай, із якої казки ці герої.

Зустрітися, з, Журавель; приятелювати, з, Лисичка; іти, з, глечик; тарілка, з, каша; глечик, з, картопля і м'ясе.

II. Утвори словосполучення й запиши їх. Познач головне слово, а в залежних познач закінчення.

1. I. Прослідкуй, як змінюється закінчення у словах — назвах ознак залежно від питань.

груша (*яка?*) солодка грушею (*якою?*) солодкою
груші (*якої?*) солодкої груші (*які?*) солодкі

Запам'ятай!

Закінчення у словах — назвах ознак такі самі, як закінчення в питаннях до цих слів.

II. Побудуй і запиши речення з цими словосполученнями.

2. Установи зв'язок між словами за допомогою питань. Запиши за зразком.

Зразок. Мова (*яка?*) рідна.

Рідна мова, гарна сукня, зелене яблуко, новий портфель, малі діти, ввічливі учні, дружні хлопці.

3. До слів — назв предметів добери слова, що називають ознаки, так, щоб утворилися словосполучення. Запиши їх. Познач головне слово. Визнач закінчення.

м'яч	<i>який?</i>	футбольна
команда	...	футбольне
поле	...	футбольний

4. I. Утвори словосполучення з поданих слів. Щоб не помилитися, спочатку визнач, яке слово буде головним. Став питання від головного слова до залежного.

Зразок. На, ^xдерево, високий — на дереві (*якому?*) — на високому дереві.

Рідний, у, місто; вулиця, вузький, на; з, новий, блокнот; до, їхати, бабуся; з, розмовляти, подруга.

II. Запиши утворені словосполучення. Познач закінчення.

III. Чи однакові закінчення мають слова *подруга*, *друг* в утворених словосполученнях? Поясни, чому.

Ти працював самостійно. Чи однакові закінчення у словах — назвах ознак у російській та українській мовах? Поділись інформацією з однокласниками.

Читаємо текст, засвоюємо нову інформацію. Спостерігаємо за будовою речень, визначаємо головні члени.

286.

ПРО РЕЧЕННЯ

Сьогодні в гості до учнів третього класу знову завітав професор Лінгвіст. Учні зраділи, привіталися.

— А що таке речення? — одразу ж запитав Незнайко.

— То ви вивчаєте речення! — здогадався професор Лінгвіст. — Ну, тоді слухайте.

Слово *речення* походить від давньоруського *рече* — *ректи*, тобто *говорити*. Рідною мовою ви кажете *предложение*. В українській мові, як і в російській, речення виражає закінчену думку і може складатися з двох і більше слів.

— А з одного слова речення може складатися? — запитав Незнайко.

— Звичайно, може. Хіба не буває так: скажеш слово, а в уяві — ціла картина. Пригадайте вірш Тараса Шевченка:

Світає... Край неба палає.

Перше речення складається з одного слова «Світає». І що ви уявили? Ще темно, але вже світлішає, рожевіє край неба. Або: «Ранок». І ви уявили, що зішло сонечко і всі прокидаються — і люди, і птахи в лісах і садах, і домашня птиця. Ось що значить речення з одного слова. Однак найчастіше речення складається з двох, трьох і більше слів.

Про що розповів професор Лінгвіст? Що нового ти довідався з тексту, а що знав раніше?

Прочитай ще раз розповідь професора про речення. Зі скількох слів може складатися речення?

287. І. Прочитай і скажи, де висловлено закінчену думку: у словах, словосполученнях чи реченні?

Слова	Словосполучення	Речення
Сестричка, гратися, весело, два.	Дві сестрички; весело гратися.	Дві сестрички весело гралися.

Запам'ятай!

Речення складається зі словосполучень. У реченні, як і в словосполученні, слова пов'язані між собою за допомогою закінчень і службових слів.

288. Прочитайте. Поміркуйте, скільки тут речень. Установіть їхні межі. Запишіть. Поясніть, із якої букви ви записували початок кожного речення.

Настав ранок зійшло сонечко один промінець заглянув у віконце він розбудив дівчинку вона прокинулася й усміхнулася до сонечка.

Запам'ятай!

Кожне слово в реченні пишеться окремо. Перше слово пишеться з великої букви.

289. І. Прочитай слова. Спробуй скласти з них речення. Що для цього треба зробити?

Учні, у, писати, зошити. Михась, скласти, цікавий, оповідання.

ІІ. Запиши утворені речення. Познач закінчення в словах, які треба було змінити.

290. Прочитай і поміркуй, які рядки не є реченням. Чому? Пригадай, що виражає речення. Речення запиши.

Колись новий рік починався з першого березня
Почали танути
Дівчата виходили й співали пісні
Ті пісні називалися

Читаємо текст. Визначаємо головні й другорядні члени речення.

291. Сьогодні професор Лінгвіст привітався з учнями й сказав:

— Я розповім вам, як будуються речення. Якщо речення складається з двох і більше слів, то серед них, як і в російській мові, є **головні члени речення** (главные члены) і **другорядні** (второстепенные). Головні члени речення — **підмет** (подлежащее) і **присудок** (сказуемое). Підмет вказує на те, хто або що виконує дію, а присудок називає цю дію. Щоб визначити їх, треба ставити питання: до підмета — *хто?*, *що?*, а до присудка — *що робить?* *що зробив?*, *що буде робити?* Наприклад:

Хлопчик сміється.

Хлопчик (що робить?) сміється.

Сміється (хто?) хлопчик.

Якщо речення складається тільки з двох слів — підмета і присудка, то це речення називається **непоширеним** (нераспространённым). Однак ви вже знаєте, що в реченнях буває набагато більше слів. Серед них є головні й другорядні члени. Такі речення — **поширені** (распространённые). Наприклад:

Українські жінки прикрашають хату рушниками.

Це речення — поширене. У ньому головні члени жінки прикрашають, усі інші слова є другорядними членами цього речення.

Другорядні члени речення завжди зв'язані з головними й утворюють словосполучення:

Жінки (які?) українські; прикрашають (чим?) рушниками; прикрашають (що?) хату.

Про що ти дізнався з розповіді професора Лінгвіста? Що було відомо тобі раніше? Що називається підметом? А присудком? Які бувають речення?

292. Випиши з тексту попередньої вправи приклади речень, які наводив професор Лінгвіст. Підкресли головні члени речення.

293. I. Прочитай і доповни речення. Подумай, які члени речення ти додаватимеш — головні чи другорядні.

Учні поспішають до почнеться урок.
зайде вчителька. ... розкаже нам багато цікавого.

II. Запиши доповнені речення. Підкресли головні члени.

 294. I. Прочитайте частини речень. Які члени речення пропущено? Доберіть їх.

Настав Зійшло яскраве Але ... хмарки.
Вони ... сонечко. А потім і дощик

II. Запиши утворені речення. Підкресли головні члени.

 295. I. Прочитай текст. Скільки в ньому речень? Визнач їхні межі. Спиши так, як записують вірш.

Сплять на небі зірочки біля ставу сплять качки
сплять на клені горобці зайчик спить у просі сплять
вовки та лосі

II. Підкресли головні члени речення — підмет і присудок.

Визначаємо головні й другорядні члени. Читаємо й поширюємо речення.

296. I. Прочитай текст.

Іде весна. Сонечко блищить і горить. Вранці кує
зозуля. Увечері солов'ї в садах тьохкають.

II. Спиши текст. Підкресли головні члени в кожному реченні.

III. Які речення складаються лише з головних членів? Пригадай,
як називаються такі речення?

IV. Назви речення з другорядними членами. Як називаються
такі речення?

297. Прочитай речення. Зі скількох слів вони складаються?
Якими членами речення є ці слова?

Прийшла весна. Засяяло сонечко. Розцвіли
проліски.

298. Пошир речення попередньої вправи, додаючи слова, які зв'язані з підметом і присудком і пояснюють їх.

Зразок. Зазеленіла травичка.

На галявині зазеленіла ніжна травичка.

299. I. Із поданих слів утвори й запиши речення.

Багато, бібліотека, у, книжки; діти, часто, ходи-
ти, бібліотека, у; любити, вони, читати; михась, чи-
тати, маринка, з.

II. У другому реченні підкресли головні члени.

III. Які слова ти записав з великої букви. Чому?

Зверни увагу!

Зверни увагу, як змінюються слова: *ходити* —
ходять, *любити* — *люблять*

300. Пошир речення другорядними членами. Запиши їх.

Прийшла весна. Пригріло сонечко. Потекли
струмки. Затьохкав соловейко.

Спостерігаємо за зв'язком слів у реченні й установлюємо його.

301. I. Прочитай. Чи можна назвати записані групи слів реченнями?

Спить, снігом, під, трава. Весна, скоро, але, при-
йде. Прокинеться, від, травичка, сну. Зазеленіють,
швидко, поля.

III. Побудуй зі слів кожної групи речення. Запиши їх. Підкресли
головні члени.

302. I. Розглянь, як зв'язані між собою слова в реченні.

За темним лісом сходить червоне сонце.

що робить?
сонце \longleftrightarrow сходить

II. Запиши речення й підкресли головні члени.

III. Запиши словосполучення, з яких складається це речення.

Запам'ятай!

Другорядні члени речення зв'язані з головними та між собою, пояснюють їх і утворюють словосполучення: *червоне сонце, сходить за лісом.*

303. Доповніть речення другорядними членами, які відповідають на поставлені питання. Запишіть утворені речення.

які? кого? коли? куди?

... школярі підгодовують ми ходили

який? куди? які?

Настав ... ранок прилетіли ... синички.

304. I. Прочитай речення й спробуй поширити їх, добираючи відповіді на поставлені від головних членів питання.

де? який? кого? що?

... прокинувся ... підсніжник. Він розплющив ...

біля кого? як?

і здивувався. ... стояла дівчинка. Вона ... усміхалася.

II. Які члени речення ти добирав? Із якими членами речення їх зв'язував?

Знайомимося зі складними реченнями й складаємо їх.

305.

РЕЧЕННЯ ПРОСТІ Й СКЛАДНІ

Учні оточили професора Лінгвіста й запитали:

— А про що ви нам сьогодні розповідатимете?

— Я розповім вам про складні речення, — відповів професор.

— У граматиці розрізняють речення **прості й складні** (простые и сложные).

Якщо в реченні є лише один підмет і присудок — це **просте речення**. Якщо ж їх два і більше — таке **речення складне**.

Наприклад: *Пригріло весняне сонечко. З'явилися проліски.* Це два прості речення. Їх можна об'єднати за допомогою службових слів *і, а, та, але* й інших і утворити одне складне. Наприклад:

Пригріло весняне сонечко, і з'явилися проліски.

Що нового про речення розповів професор Лінгвіст?

Які речення називаються складними? За допомогою яких слів вони утворюються?

Спиши в зошит приклади, наведені професором. Підкресли головні члени речення.

306. I. Прочитай пари простих речень. Утвори з них складні, вибираючи потрібні службові слова: *і, а, але, що, бо*.

Ліс закінчився. Почалося поле. Зійшло сонце. Туман не розвіявся. Учителька повідомила. Сьогодні всі підуть на екскурсію.

II. Запиши складні речення. Підкресли слова, що з'єднують прості речення в складне. Підкресли головні члени.

307. Прочитай текст. Спиши. Підкресли головні члени речення. Скажи, які з цих речень прості, а які — складні.

Попливли по річці кораблі. Дісталися кораблі того краю, в якому жили три брати. Зійшли на берег люди. Вони поставили там свої житла, і виросло велике місто.

Запам'ятай!

Перед словами, які з'єднують частини складного речення, ставиться кома.

308. I. Прочитай прості речення. Утвори з них складні за допомогою службових слів *що, тому, але*. Запиши складні речення. Не забувай ставити коми перед сполучниками.

1. Учителька розповіла. Мова — то скарб народу, його багатство. 2. **Сьогодні** свято. У залі лунають пісні. 3. Настала **весна**. У лісі ще лежить сніг.

II. Доведи, що утворені речення є складними.

III. Поясни правопис виділених слів.

309. Побудуйте складні речення за поданими початком і схемою. Запишіть їх. Підкресліть слова, що з'єднують частини речень.

Мама сказала, щоб _____ _____
Учні зібралися на екскурсію, але _____ _____ .
У класі було тихо, тому що _____ ... _____ .

Попрацюй самостійно

1. I. Прочитай уривок з вірша Якова Щоголева. Поміркуй, скільки в ньому речень. Як вони з'єднані між собою?

Ось нагнулась тирса біла*,
звіробій скрутив стебельця,
червоніє материнка,
як зірки, горять козельці.

* *Тирса біла* — тут: ковыль.

II. Спиши. Підкресли головні члени.

Запам'ятай!

Складне речення може складатися з декількох простих, які між собою з'єднуються **тільки інтонацією**. Між ними теж ставиться кома.

2. I. Прочитай речення. З'єднай пари речень службовими словами *і, тому що (бо)*.

На небі з'явилися темні хмари. Загримів грім.

Люди сховалися. Пішов рясний дощ.

Швидко з'явилися калюжі. Дощ лив як з відра.

II. Запиши складні речення. Поясни, які службові слова ти використав для поєднання частин складного речення.

3. Прочитай речення. Пригадай, із якої вони казки. Які це речення — прості чи складні? Спиши, постав потрібні розділові знаки, підкресли головні члени.

1. Ішов дід лісом а за ним бігла собачка та й загубив дід рукавичку. 2. Прибігла до рукавички мишка а за нею прискакала жабка. 3. Причвалав до рукавички ведмідь і попросився жити у рукавичці.

II. Чи є в тексті синоніми? Назви їх.

Ти працював самостійно. Що запам'яталося? Поділися своїми знаннями з однокласниками.

Читаємо. Працюємо з реченнями, різними за метою висловлювання.

310.

Незнайко пропустив урок української мови і тому не зрозумів, які речення є в українській мові.

— Хто б мені допоміг? — подумав хлопчик. — Зателефоную Катрусі.

— Катрусю, допоможи мені, будь ласка, розібратися з реченнями, — попросив він дівчинку.

— Авжеж, допоможу. В українській мові, так само, як і в російській, залежно від **мети висловлювання (цели высказывания)** речення поділяються на **розповідні (повествовательные)**, **питальні (вопросительные)** і **спонукальні (побудительные)**. Якщо хочеш про щось

розповісти, то вживаєш розповідні речення, якщо запитати — питальні, а коли хочеш щось попросити, запросити когось у гості або погратися, тоді вживаєш спонукальні речення.

— Зрозуміло. Так само і в російській мові, — сказав Незнайко. — А на письмі в кінці речень ставляться такі самі знаки, як і в російській мові? — знову запитав Незнайко.

— Так. На письмі в кінці розповідних і спонукальних речень ставиться **крапка** (.), а в кінці питальних — **знак питання** (?). Але є ще один знак — **знак оклику** (!). Він передає окличну інтонацію і ставиться тоді, коли виражається захоплення, здивування, радість та інші почуття. Наприклад:

Як чудово навесні в лісі! Як гучно кує зозуля!

Зверни увагу, Незнайку, що в питальних і спонукальних реченнях вживаються **слова-звертання, які на письмі виділяються комами**.

Дівчатка, ходімо до лісу! Іванку, а ти підеш з нами?

— Дякую, Катрусю. Тепер мені все зрозуміло.

Прочитай текст. Про що ти з нього довідався?
Які речення за метою висловлювання є в українській мові?
Коли вони вживаються?

311. I. Прочитайте текст. Поміркуйте й розкажіть, які речення тексту вжито, щоб повідомити про щось, яке — щоб спитати, яке — щоб спонукати до дії.

Гарно вранці у весняному лісі. Повітря сповнене радісного співу пташок. Листя на деревах аж виблискуює від сонця.

Чи бував хтось із вас у весняному лісі? Підіть, подивіться на цю красу!

- II. Спишіть текст. Зверніть увагу на розділові знаки в кінці речень. Які серед цих речень розповідні, яке питальне, яке спонукальне?
- III. Складіть за поданим вище зразком текст про красу поля чи степу, річки або моря.

312. Прочитай і доповни речення.

Якщо в реченні про щось розповідається (повідомляється), — це У кінці такого речення ставиться

Якщо в реченні про щось запитується, — це У кінці такого речення ставиться

Якщо в реченні виражено спонукування до дії, — це У кінці такого речення ставиться

Цікаво знати!

Кома і крапка — найдавніші розділові знаки, які прийшли до нас із латинської мови. *Кома* означала *ударяю, відсікаю, відділяю*, а *крапка* — *дрібна цятка, пункт*.

313. Знайди й прочитай спочатку розповідні речення, а потім спонукальне. Спиши речення. Постав потрібні розділові знаки.

Настала весна З'явилися перші весняні квіти
Хто з вас уже бачив їх Дівчатка, ходімо до лісу й подивімося

314. I. Прочитайте, продовжте й запишіть речення.

Хто з вас знає, ... ? Невже ... ? Увечері ми Татку, допоможи Євгенку, ходімо

II. Які речення за метою висловлювання ви склали?

315. Прочитай і спиши текст Василя Сухомлинського. Розкажи, які речення за метою висловлювання в ньому вжито.

Клен цілу зиму спав. Холодний вітер гойдав його віти, нагинав їх. Та ось одного сонячного ранку до нього доторкнулось щось тепле, лагідне. Що це? То був теплий весняний вітер.

— Прокидайся, весна наближається, — прошепотів він.

1. Прочитай текст. Виконай 2—3 вправи на вибір.

ХТО НАЙВАЖЛИВІШИЙ?

На столі лежав списаний аркуш паперу. Коли стало зовсім темно, зібралися всі розділові знаки внизу аркуша й засперечалися, хто з них найважливіший.

— Я, — сказала Крапка. — Мене завжди ставлять у кінці речення, у якому про щось розповідають. Ставлять і тоді, коли просять про щось, бажають чогось.

— Ну, якщо розповідають і просять, то так, — обізвався Знак Оклику. — А якщо суворо наказують? Якщо хвилюються, радіють, захоплюються? Тут уже звертаються до мене.

— О! Ви зовсім забули про мене! — образився Знак Питання. — Без мене аж ніяк не обійтися. Ось спробуйте спитати про щось і записати це без мене. Ніхто й не зрозуміє вас.

Дай відповідь на поставлене в заголовку запитання. Коли ставиться крапка? А знак оклику? У яких випадках уживаємо знак питання?

2. Прочитай і випиши речення в такій послідовності: розповідне, спонукальне, питальне. Поясни вживання розділових знаків.

Заходьте, любі гості, раді вас бачити!

Діти, коли у вас урок української мови?

Завтра ми підемо на екскурсію.

Михайлику, дай мені, будь ласка, книжку.

3. I. Склади речення за поданим початком.

1. Іванку, ... 2. Хіба ти не знаєш, що ... 3. Як ...

4. Мамо, коли ... 5. Бабусю, розкажи ...

- II. Які речення за метою висловлювання ти склалав? Які вони за інтонацією? Які розділові знаки поставив у кінці цих речень? Чому?

- III. Назви речення зі звертаннями.

4. Прочитай речення. Спиши. Постав потрібні розділові знаки.

Тетянка побачила під вербою зайця й гукнула до тата:

— Заєць

Зайчик зіщулився, тремтить, але не тікає А куди ж йому тікати Навколо вода

— Тату давай вуханя додому заберемо Буде з кролями жити

— Ні, — відповів тато. — Йому воля потрібна

Спостерігаємо за вживанням звертань у питальних і спонукальних реченнях. Ставимо потрібні розділові знаки.

316. I. Прочитайте текст. Доберіть заголовки.

Чи доводилося вам, друзі, бути сонячного весняного ранку на річці?

Навколо тихо-тихо. Вода в річці виблискує мільйонами зірочок. Дивишся й не надивишся на цю красу. Вставайте, любі мої, раніше й бігом на річку!

- II. Про що запитує вас автор? Про що розповідає? До чого закликає? Які речення за метою висловлювання він уживає? У яких із них вжито звертання?

- III. Прочитайте й спишіть речення зі звертаннями.

Запам'ятай!

В українській мові, як і в російській, **звертання** — це слово чи декілька слів, які називають того, до кого звертаються. Вживання звертань під час мовлення є ознакою культури людини. На письмі звертання в реченні виділяється **комою** або **знаком оклику**.

317. I. Прочитай уривок з вірша Ірини Жиленко. Зверни увагу на вживання коми перед словами-звертаннями й після них.

Донечко, з добрим ранком!
Глянь за вікно, маленька,
котик на нашім ґанку
з чорного став біленьким.

II. Хто до кого звертається в першому реченні? Які почуття виражено у звертаннях? Чому ти так вважаєш?

III. Спиши. Назви речення зі звертаннями. Поясни вживання коми в цих реченнях.

Запам'ятай!

Якщо звертання стоїть на початку речення, то кома ставиться після нього, якщо в середині, — то з обох боків, а якщо в кінці речення, то перед ним.

V. Складіть декілька речень, звертаючись із проханням чи запитанням до товариша (подруги), мами або тата, вчителя. Запишіть свої речення. Звертання виділіть комами.

318. I. Прочитай уривок із казки. Знайди звертання. У яких реченнях за метою висловлювання вони вжиті? Спиши ці речення, виділяючи звертання комами. Звертання підкресли.

Опустив вовк хвіст в ополонку та й приказує:

— Ловися рибко все велика та велика. Ловися рибко все велика та велика.

А лисиця ходить навколо вовка й приказує:

— Мерзни, мерзни вовчий хвіст.

II. Чи є наведений уривок із казки діалогом? Чому?

319. I. Прочитай уривок із тексту Василя Сухомлинського. Спиши. Знайди слова-звертання і постав потрібні розділові знаки.

Дідусь і хлопчик напилися зі струмка холодної води. Дідусь сказав:

— Спасибі тобі струмочку.

Хлопчик усміхнувся.

— Чому ти всміхаєшся хлопче? — запитав дідусь.

— Навіщо ви дідусю сказали струмкові «спасибі»?

II. Які речення за метою висловлювання є в цьому тексті? У яких із них ужито звертання?

III. Поміркуй, для чого люди кажуть «спасибі».

Попрацюй самостійно

1. I. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Спиши. Розкажи, які речення за метою висловлювання вжито в тексті.

Бабуся запросила дітей до хати:

— Заходьте, діточки, в хату. Гостями будете.

У хаті баба Ганна заклопоталася:

— Чим же вас, дорогенькі мої, пригощати?

II. Чи є в цьому тексті речення зі словами-звертаннями? Підкресли їх. Як вони виділені на письмі?

III. У яких реченнях за метою висловлювання вжито звертання?

2. I. Розглянь малюнок. Дай імена дітям. Склади й запиши речення за змістом малюнка.

II. Які речення за метою висловлювання ти вживатимеш? Чому?

III. Запиши одне розповідне, одне питальне й одне спонукальне речення.

3. I. Прочитай і спиши мирилку. Знайди звертання й виділи їх комами.

Через тин вишня похилилася,
дві подруженьки посварилися.
Тобі яблучко, мені грушечка,
не сварімося моя душечко.
Тобі яблучко, мені зернятко,
не сварімося моє серденько.

- II. У яких реченнях за метою висловлювання вжито звертання? Вивчи вірш напам'ять.

4. Прочитай початок речень і доповни їх. Запиши.

Тарасику, о котрій годині ...
Усі повинні знати, що ...
Друзі, завтра ...

Перевір себе:
що ти знаєш, що ти вмієш?

- Що таке речення? Які ти знаєш речення за метою висловлювання? А за інтонацією?
- У яких реченнях вживаються такі розділові знаки: «.», «?», «!»?
- Які ти знаєш головні члени речення?
- Що таке звертання? Як воно виділяється на письмі?
- Прочитай початок кожного речення і доповни їх відповідно до поданих схем. Запиши. Постав потрібні розділові знаки й поясни їх уживання.

Настала весна Чи всі _____ уже _____ Так, усі
У білочки _____ малі _____ У лісі _____ білі _____
У кущах _____ _____ гнізда Не руйнуйте їх діти

- Які члени речення тобі довелося додавати?
- Установи зв'язок між словами передостаннього речення.

ТЕКСТ

Слухаємо й читаємо. Визначаємо тему й головну думку текстів.

320.

ПРО ТЕКСТ

— Дорогі друзі, — розпочав свою розповідь професор Лінгвіст. — Ви вже читали вірші, оповідання, казки. Усе це — **тексти**. У них завжди про когось або про щось розповідається. Те, про кого або про що розповідається, є **темою тексту**.

У тексті речення зв'язані між собою за змістом. Автор, розповідаючи, тобто створюючи текст, завжди хоче висловити щось головне, те, заради чого створював текст. Це — **основна думка**, тобто те, який висновок можна зробити з тексту.

До тексту можна дібрати назву або **заголовок**. Найчастіше заголовок відображає те, про що розповідається, тобто тему, або основну думку тексту.

Кожен текст має свою будову: **зачин** (начало) — перші одне або два речення, **основну частину** (головну частину), у якій розвивається думка, яка повідомлялася в зачині, і **кінцівку** (окончание) — одне-два речення, які завершують сказане в основній частині.

Про що розповів професор Лінгвіст?

Що тобі було вже відомо про текст із уроків рідної мови?

321. I. Прочитай речення, записані зліва і справа. Які з них зв'язані за змістом, тобто написані на одну тему й становлять текст?

Мій тато їздив до Києва. Діти вчаться у новій школі. Настала весна. Моя мама працює в бібліотеці.

Моя мама працює в лікарні. Вона — лікар. Захворіє людина, а мама вилікує. Я пишаюся своєю мамою.

- II. Поміркуй, який заголовок можна дібрати до тексту. Запиши заголовки і текст.
- III. Яка основна думка цього тексту? У яких рядках її висловлено?
- IV. Знайди в тексті зачин і кінцівку.

322. I. Прочитай вірш Валентини Каменчук. Про кого і про що розповідається в ньому?

Заєць їздив до млина.
П'ять пудів змолв зерна.
 Цілу ніч у хаті тихо
 випікала хліб зайчиха.
 Рано-вранці у хустиці
 понесли зайці гостинці
 пташеняткам і звірятам,
 хлопчентам і дівчаткам.
 Аж хрумтять крайчики...
 Добрий хліб од зайчика!

- II. Із поданих нижче речень випиши те, яке може бути заголовком.

Зайчик змолв зерно.
 Зайчиха спекла хліб.
 Щедрі зайчики.

- III. Яке речення є зачином віршованого тексту, а яке — кінцівкою?
- IV. Випиши з тексту речення, яке виражає основну думку.
- V. Із вірша про зайчика випиши слова з суфіксами. Познач їх. Яке значення вони мають? Випиши виділені слова. Поясни їхній правопис.

323. Прочитайте записане. Це текст чи окремі речення? Поміркуйте, яке речення може бути початком тексту (зачином), які — серединою (основною частиною), а яке має закінчувати текст (бути кінцівкою). Доберіть заголовок. Запишіть складений текст. У якому реченні виражено основну думку?

Виявляється, усі звірі можуть дружити. Лисеня бавилося з півником. Одного разу я зайшов до свого друга лісника. А собака й кішка мирно їли з однієї миски. У нього я побачив дивну картину.

324. I. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

Любіть книжки. Вони полегшать вам життя. Книжки навчать вас шанувати людей. Вони наповнять розум і серце **почуттям** любові.

Книжка — це джерело знань.

- II. Добери заголовок і спиши текст. Підкресли речення, в якому виражено основну думку тексту. Поясни правопис виділених слів.

Упорядковуємо й складаємо тексти.
Спостерігаємо за зв'язком речень у тексті.

325. I. Прочитайте переплутані речення з оповідання Костянтина Ушинського «Ведмідь і мишка». Знайдіть ті, які є зачином і які треба розмістити спочатку, потім — в основній частині, і речення, яке має завершувати текст (кінцівка тексту).

Посміявся ведмідь із такої помічниці й відпустив її. Тут прибігла мишка, перегризла петлі й звільнила ведмедя.

Спіймав якимось ведмідь маленьку мишку. Почала вона його просити:

— Відпусти мене. Я тобі у пригоді стану.

Ось одного разу заплутався ведмідь у сітях. Рвався він, рвався — ніяк не вирветься.

- II. Складіть і запишіть текст. Підкресли речення, яке є зачином, і речення, яке є кінцівкою.
- III. Що виражає заголовок — тему чи основну думку тексту?

326. I. Прочитай прислів'я. Яке з них виражає основну думку тексту «Ведмідь і мишка»?

Не плюй у колодязь — пригодиться води напитися.
 Маленька праця краща за велике безділля.
 Знай більше, а говори менше.

- II. Спиши прислів'я. У якому з них є антоніми? Підкресли їх.
- III. Поясни, чому у виділеному слові треба писати дві букви л.

Запам'ятай!

Речення в тексті зв'язані логічно (розміщені в певній послідовності) і за допомогою слів: *він (вона), його (її), потім, тут, там* тощо. Такі слова вживаються, щоб уникнути повторів.

327. I. Прочитай речення. Чи можна їх назвати текстом? Чому? Що треба зробити, щоб вийшов текст?

Не ходи, лисичко, по курочки. Лисичка вирвала-ся. Побачили її собаки. Щодня ходила лисичка курочок красти. Вони наздогнали її і схопили за хвіст. А хвостик у собак зостався.

II. Розмісти речення в логічному порядку. Добери заголовок. Запиши складений текст. Підкресли речення, яке є зачином, і речення-кінцівку, а також слова, які зв'язують речення. У якому реченні виражено основну думку?

Читаємо текст. Спостерігаємо за зв'язком між реченнями тексту.

328. I. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Знайди речення, які є зачином. Що вони називають? Прослідкуй, що розповідається про Київ в основній частині. Прочитай останнє речення — кінцівку. Яку думку воно виражає (підсумовує сказане)?

КИЇВ

Київ — столиця України. Це старовинне місто, якому вже понад півтори тисячі років. Воно розкинулося на берегах річки Дніпро.

Красивий Київ у будні й у свята, в усі пори року. А особливо навесні, коли розцвітають каштани.

Це місто-пам'ятник, місто-сад.

II. Зверни увагу, за допомогою яких слів зв'язані між собою речення тексту. Спиши текст, підкресли ці слова.

329. I. Прочитай речення. Побудуй із них текст. Із якого речення ти почнеш? Поділи його на частини. Подумай, як записати кожну.

У лісі жив їжачок. Знайшов їжачок собі кімнату в дуплі старої липи. Настала осінь. Почав їжачок готуватися до зими. Наносив їжачок сухого листя. Вистелив їжачок листям своє житло. Тепло буде їжачкові взимку.

II. Запиши текст так, щоб ті самі слова не повторювалися в кожному реченні.

330. I. Прочитайте словосполучення. На яку тему можна скласти текст із ними?

Одного разу, ішов полем, раптом помітив щось, воронення в траві.

Зламана ніжка, забрав додому, перев'язав бинтом, годував сиром, напував водою.

Звикло до Сергійка, бігало за хлопцем, голосно каркало.

II. Складіть і запишіть текст. Прослідкуйте, за допомогою яких слів ви зв'язали речення в тексті. Підкресли їх.

331. I. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши. Знайди й підкресли слова, за допомогою яких зв'язуються речення тексту.

Чіполліно — задерикуватий **веселий** хлопчик із головою-цибулинкою. Його малюють на обкладинках книжок і листівках, ліплять із пластиліну.

Придумав **цього** казкового хлопчика й дав **йому життя італійський** письменник Джанні Родарі.

II. Поясни правопис виділених слів.

Структура та план тексту. Складаємо план тексту, переказуємо текст за планом.

332. I. Прочитай текст. Про кого в ньому розповідається? Що саме? Знайди речення, у якому виражено основну думку тексту. Чи може це речення бути заголовком?

Подарували мені якось маленького пухнастого зайчика. Хутро в нього було сіре, задні лапки довгі-предовгі. Вуха теж довгі.

Став я помічати, що зайчик сумує. Дедалі частіше на вікні сидить. А іноді до дверей підбіжить і починає стукати. Шкода мені його стало. Виніс я зайчика у двір, опустив на землю. А він глянув на мене, немов подякував, і швидко-швидко пострибав у ліс.

Дикі тварини мають жити на волі.

II. Знайди й прочитай зачин, середину та кінцівку тексту.

Запам'ятай!

Кожна частина тексту пишеться з абзацу.

333. I. Розглянь таблицю. Скажи, у якій колонці подано будову тексту, а в якій — його план.

1. Зачин.	1. Пухнастий подарунок.
2. Основна частина.	2. Зайчик сумує.
3. Кінцівка.	3. Звірятко проситься на волю.
	4. Зайчик стрибає в ліс.

II. Прочитай і спиши план тексту.

Запам'ятай!

План коротко й послідовно відображає найголовніше в тексті. Він може складатися з розповідних або питальних речень.

III. Перекажи текст за планом спочатку усно, а потім запиши свій переказ.

IV. Обміняйтеся зошитами й перевірте: а) чи є в переказі зачин? б) чи відповідає записане кожному пункту плану? в) чи немає повторів слів? г) чи є речення, у якому висловлено основну думку тексту?

334. I. Прочитай текст Віктора Васильчука. Визнач основну думку. Добери заголовок. Склади й запиши план тексту.

Котик Васько — пустун і витівник. То в черевик залізе, то в піч шугоне і вийде звідти не сірий, а чорний. А якось уранці надумав ганятися за синичкою, яку Миколка врятував від морозу. Такий галас здійняв, що Миколка не витримав і зачинив малого розбишаку в кроликовій клітці.

Згадав хлопчик про кошеня тільки ввечері. Хутчій відчинив клітку і здивувався: Васько лежить поряд із кроликом і бавиться його довгими вухами.

Відтоді Васько цілими днями просиджував біля клітки. А коли Миколка випускав вухастого, то вони ганяли по сінях наввипередки, гралися, перекидалися. Тваринки стали справжніми друзями!

Розрізняємо типи текстів: розповідь, опис, міркування.

Запам'ятай!

В українській мові, так само, як і в російській, розрізняють текст-розповідь (повествование), текст-опис (описание) і текст-міркування (рассуждение).

335. I. Прочитай подані тексти. Поміркуй, у якому з них розповідається про щось, у якому — описується щось, а в якому — висловлено твердження і доведено його правильність.

1. Синичка — невелика чепурна пташка, трохи менша від горобця. У неї чорно-синя голівка, білі щічки, крильця сірі, а на кінцях — майже чорні.

Животик у неї — жовтий. Від дзьобика по шиї й животу тягнеться фартушок із чорного пір'ячка.

Гарна пташка синиця!

2. До мого вікна часто прилітає синиця. Її можна зустріти скрізь: і в лісі, і в саду, і біля вікна. Дзвінку пісеньку синички ми чуємо теплого сонячного дня навіть узимку. Живиться синиця насінням, комахами та їх личинками.

Синиця — дуже корисний птах.

3. Кажуть, що ноги рятують зайця, а п'ятки видають його. І справді, п'ятки в зайця потіють. Що довше біжить він, то сильніше потіють п'ятки, то краще чують його собака і лисиця.

- II. Добери заголовок до кожного тексту так, щоб він виражав його основну думку.
- III. Спиши один із текстів.

Запам'ятай!

Якщо до тексту можна поставити загальне питання *що робити? що робить?*, то це — **текст-розповідь**.

Якщо до тексту можна поставити загальне питання *який?*, то це — **текст-опис**.

Якщо до тексту можна поставити загальне питання *чому?*, то це — **текст-міркування**.

336. I. Прочитай текст. Що в ньому казкового? Цей текст — розповідь чи опис? Доведи свою думку.

У коробці жило сім кольорових олівців.

Одного разу синій олівець намалював хмару синього кольору. Полився дощик. Тоді за роботу взявся працьовитий олівець жовтого кольору. Він намалював золоте сонечко і маленьке жовте курчатко. Червоний олівець домалював йому дзьобик. І раптом курчатко заговорило: «Пі-пі-пі!»

Кольоровим олівцям стало весело. І вони подумали:

— Ось що можна зробити, якщо працювати дружно.

- II. Добери заголовок так, щоб він виражав основну думку тексту.

- III. Допоможіть олівцям придумати, що ще можна домалювати, і розкажіть про це так, щоб вийшов текст-опис (наприклад, сонечка чи курчатка) або текст-розповідь (що робило сонечко чи курчатко). Запишіть складений текст.

337. I. Прочитай текст-загадку. Визнач його тип. Про яку пташку в ньому йдеться?

Сама невеличка,
має білі щічки,
сірі лапки,
чорну шапку,

фартушок жовтенький,
голосок тоненький.
Оця пташка невеличка
називається...

- II. Спиши текст. Запиши відгадку як заголовок.

Складаємо текст-розповідь.

338.

ЯК СКЛАДАТИ ТЕКСТ-РОЗПОВІДЬ?

Якось Незнайко сказав Катрусі:

— Мені найважче під час складання тексту розпочати його, бо я не знаю, як почати.

— Це дуже просто, — відповіла Катруся. —

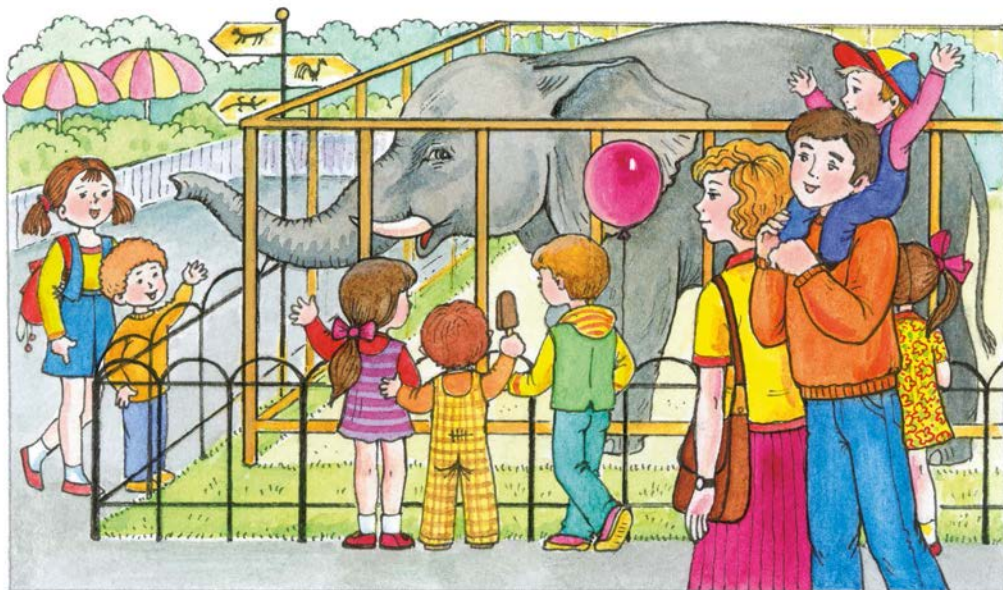
Спочатку подумай, на яку тему ти хочеш скласти текст. Потім добери **зачин**. Пам'ятай при цьому, що **зачин у тексті-розповіді — це речення, у якому називаються дійові особи, про які далі буде розповідатися**. Наприклад: «Жили були дід і баба...» (у казках). Або: «Петрусь дружив із Галинкою...». Крім того, у зачині може називатися час, коли відбувалася дія: «Це було влітку», — або місце дії: «Одного разу ми пішли в ліс». Далі, в

основній частині, треба розповідати про те, що відбулося чи відбувалося. А в **кінці** — речення, яке ніби підсумовує сказане або виражає основну думку.

 Прочитай ще раз розмову Незнайка й Катрусі. Про що запитував Незнайко? Що йому розповіла Катруся?

339. I. Розглянь малюнок і прочитай опорні слова та словосполучення.

Одного разу, зоопарк, дуже цікаво, бачили мавпочок, левів і тигрів, вольєр зі слоном, величезний, у нього, великі вуха, маленькі очі, каталися на поні, поверталися задоволені.

 II. За малюнком та опорними словами склади і запиши текст. Але спочатку поміркуй, із чого треба почати текст, про що розповісти, чим закінчити.

III. На яку тему твій текст? Про що в ньому розповідається?

 340. I. Склади текст-розповідь про когось зі своїх рідних. Але спочатку подумай, про що будеш розповідати в ньому, й добери заголовок. Із чого розпочнеш свою розповідь? Яку основну думку передаси?

**Читаємо про особливості тексту-опису.
Складаємо такі тексти.**

341.

ПРО ТЕКСТИ-ОПИСИ

— Скажи, будь ласка, Катрусю, — знову звернувся до дівчинки Незнайко. — А тексти-описи складаються так само, як і тексти-розповіді?

— Майже так. Тільки в зачині тексту-розповіді вказується на час чи місце дії або дійових осіб. **А в зачині тексту-опису називається той предмет, істота або явище природи, що буде описуватися.** Наприклад: «*Це — синичка*». А в кінцівці висловлюється оцінка (найчастіше схвальна) того, що описувалося: «*Ця пташка — справжня красуня!*». Крім того, до тексту-розповіді ставимо питання *що робить? що зробишь?*, а до тексту-опису — *який? яка? яке?*

Чим відрізняється текст-опис від тексту-розповіді? Який зачин у тексті-описі? А в тексті-розповіді?

342. I. Прочитай текст. Поміркуй: цей текст є розповіддю чи описом? Доведи свою думку.

Малюк — не хлопчик, а диво. **Йому п'ять років. Волосся** в нього русяве, а кучері спадають на плечі. **Очі великі, блакитні, щічки рум'яні.** Одягнений він у коротенькі штанці й курточку з білим матроським комірцем. **Усі його** дуже люблять, бо він веселий і добрий.

II. Добери заголовок до тексту. Спиши текст. Поясни правопис виділених слів.

343. Склади текст-опис свого братика чи сестрички, друга чи подруги.

344. I. Складіть і запишіть текст-опис за малюнком і запитаннями. Запишіть заголовок і складений текст.

1. Хто це?
2. Яка у неї шубка?
3. Яка голівка, які очі, вушка?
4. Який хвостик?
5. Якою є ця тваринка?

Запам'ятай!

У тексті-описі не розповідається про дії, які виконує істота (де живе, що їсть), а лише про те, **яка вона**. Якщо ж у твоєму тексті є розповідь про дії, то це текст-опис із елементами розповіді.

345. Склади текст-опис із елементами розповіді про свою маму.

Складаємо текст-міркування.

346. I. Прочитай речення. Чи можна назвати їх текстом-міркуванням?

Слово Київ пишеться з великої букви, тому що це — назва міста. А ми знаємо, що назви міст і сіл пишуться з великої букви.

Запам'ятай!

Ці два речення зв'язані між собою за змістом. У першому реченні висловлено **твердження**, а в наступному — **доведення його правильності**.

II. Склади так само текст-міркування про вживання м'якого знака після букви *ц* або про його відсутність після букв *б, п, в, м, ф* та *р* у кінці слів.

347. Склади й запиши текст-міркування про білочку за поданим початком.

Білочка — гарна господиня.

348. I. Прочитай текст. Добери заголовок. Визнач тип тексту й доведи, що не помиляєшся.

Ім'я Юрія Гагаріна знає весь світ, бо він перший побував у космосі. Космонавт бажав, щоб на нашій планеті люди жили мирно, щасливо. Народи багатьох країн пам'ятають його щирю усмішку.

II. Спиши текст. Визнач, чи є в ньому складні речення. Підкресли слова, що з'єднують між собою їхні частини.

Складаємо тексти-діалоги.

1.

ПРО ТЕКСТИ-ДІАЛОГИ

Якось Незнайко запитав професора Лінгвіста:

— Чи можна діалог назвати текстом?

— Звісно, можна, — відповів професор, —

якщо цей текст складається лише з діалогу.

— Але ж він не схожий ані на текст-розповідь,

ані на текст-опис!

— Так, не схожий. Проте він має всі ознаки тексту. Найперше — **тему**. Крім того, він виражає певну думку. У такому тексті є зачин, а речення-репліки розміщені в ньому послідовно і зв'язані між собою.

Про що запитав Незнайко професора і що він йому розповів?

2. Прочитай діалог, складений Євгеном Пермяком. Поміркуй, які ознаки тексту в ньому є.

ДЛЯ ЧОГО РУКИ ПОТРІБНІ?

Одного разу дідусь запитав онука:

— А для чого, Петрику, людям потрібні руки?

— Щоб у м'яча гратися, — відповів Петрусь.

— А ще для чого? — запитав дідусь.

— Щоб ложку тримати.

— А ще?

— Щоб кицьку гладити.

— А ще?

— Щоб камінчики в річку кидати...

Довго відповідав Петрусь дідусеві. І ніби правильно відповідав. А про головне так і не сказав.

Про що запитував дідусь Петруся і що відповідав хлопчик?

Поміркуйте: що хотів почути дідусь від Петрика? Яку відповідь ви дасте на запитання заголовка тексту? Чи буде ця відповідь основною думкою тексту?

Чи помітили ви в цьому діалозі ті ознаки тексту, про які розповідав професор Лінгвіст? Розкажіть про них. Які речення вжито в діалозі?

3. Прочитай текст-діалог, складений Василем Сухомлинським. Про кого і про що в ньому йдеться?

В одного батька було троє синів — маленьких хлоп'ят. Якось увечері батько питає хлопчиків:

— Розкажіть, як ви сьогодні прожили день.

Юрко відповів:

— Я сьогодні посадив дерево.

Батько сказав:

— Ти сьогодні добре прожив день.

Миколка відповів:

— Я сьогодні зайчика намалював.

— Ти теж непогано прожив день, — сказав батько.

Петрик відповів:

— Я сьогодні в м'яча грав... І морозиво з'їв...

— У тебе сьогодні втрачений день, — сумно мовив

батько.

Чому батько сказав, що в Петрика день був утрачений? Як цей текст побудовано? Скільки всього осіб бере участь у розмові?

Знайди в тексті слово, до якого близькі за значенням слова *засумував, засмутився, зажурився*.

Чи може прислів'я: «Маленька праця краща за велике безділля» бути заголовком до тексту? Чому?

Розіграйте діалог батька з синами.

4. I. Прочитай текст-діалог. Які речення за метою висловлювання і за інтонацією в ньому вжито?

Двоє друзів розмовляли,
щось до вуха прикладали:

— Це Москва? Алло!

— Москва.

— В нас весна!

— І в нас весна!

— Ми ждемо у гості вас!

— Приїжджайте й ви до нас!

Грі кінець. І це не сон.

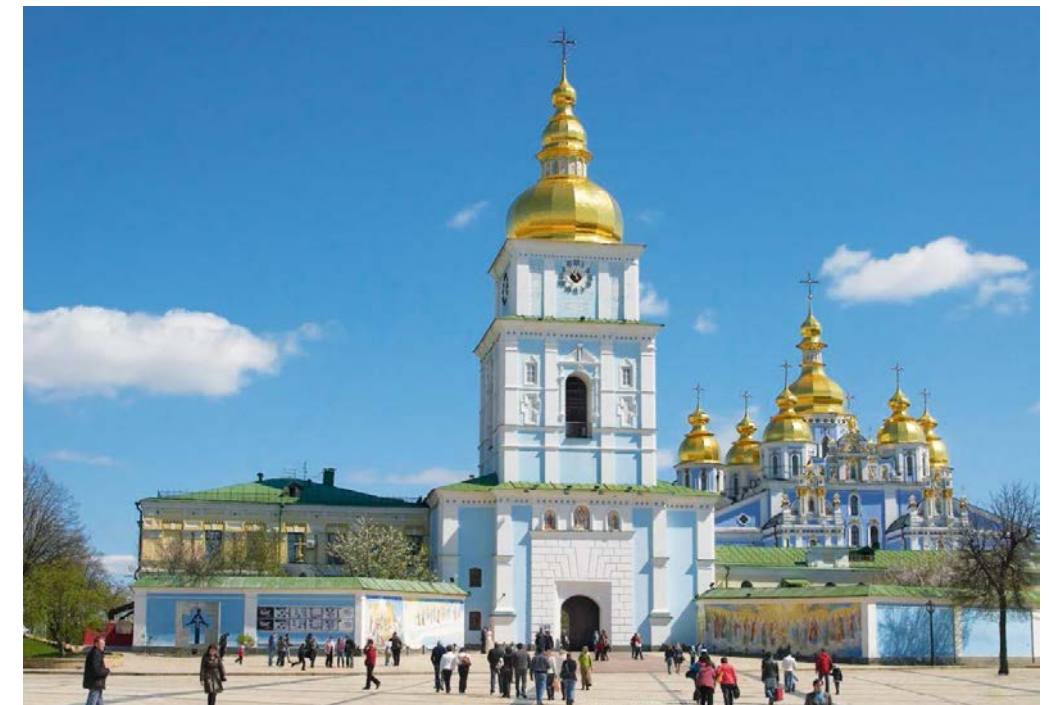
Діти грались в

- II. У яких реченнях за метою висловлювання передано радість? Запиши їх.

Читаємо та вчимося переказувати текст.

349. Розглянь малюнок і прочитай текст.

МИХАЙЛІВСЬКИЙ ЗОЛОТОВЕРХИЙ СОБОР І ПЛОЩА

Михайлівський собор заснований на місці Михайлівського монастиря, де в давнину ховали київських князів. Цей собор знаменитий своїми фресками й мозаїками. У тридцять роки 20 століття він був зруйнований і відбудований лише в 2000 році. Християни з усього світу приїждять, щоб помолитися в ньому.

На Михайлівській площі є пам'ятник княгині Ользі, яка в 10 столітті очолювала велику й могутню державу, що називалася Київська Русь. Поряд із Ольгою стоять апостол Андрій Первозванний — основоположник української церкви, та Кирило й Мефодій, які створили слов'янську азбуку.

? Про що ти довідався з тексту? Про що запитаєш екскурсовода?

Уявіть, що ви у столиці України — Києві. Знаходитеся з екскурсоводом на Михайлівській площі. Що вам розповів екскурсовод? Розкажіть про це, переказуючи текст.

Що ти розповіси вдома батькам про Михайлівський собор і пам'ятник?

350. Склади невеличку розповідь про своє місто (село) або пам'ятник у ньому.

Спостерігаємо за вживанням речень (реплік) у діалогах.

351. Прочитайте діалог. Прослідкуйте, які речення в ньому уживаються.

- Де починається хліб?
- У тісті.
- Де починається тісто?
- У борошні.
- Де починається борошно?

- У зерні.
- Де починається зерно?
- У землі.
- Де починається земля?
- У рученьках працюючих.

Хто з ким розмовляє? Які речення використовує, щоб дізнатися про щось? Які речення-відповіді: поширені чи непоширені?

Запам'ятай!

Речення, ужиті в діалозі, називаються **репліками**. Найчастіше використовуються неповні речення — стверджувальні: *так, згоден, добре* та заперечні *ні, не згоден, не хочу, не буду* та інші.

Крім того, у діалозі під час зустрічі використовуються репліки-вітання (*добрий ранок (день)*) та прощання (*до побачення, бувай*).

352. I. Прочитай вірш Анатолія Костецького. Прослідкуй за вживанням неповних речень-реплік у ньому.

- Про що виспіває струмок?
- Про літо золоте.
- Про що співає колосок?
- Про те, як він росте.
- Про що виспіває земля?
- Про неба синь і шир.
- Про що співаєм ти і я?
- Про щастя і про мир!

II. Чи зрозумілі з речень-реплік відповіді на поставлені запитання?
III. Побудуйте діалог на тему: «У нашому класі новий учень». Не забудьте вживати формули ввічливості.

353. Побудуйте діалог, уживаючи стверджувальні речення-репліки (*так, звичайно*) та заперечні (*ні, не можу*).

Зразок.

- Галинко, ти підеш сьогодні на прогулянку?
- Так. (Ні).

354. I. Розгляньте малюнки.

II. Уявіть, що автобуса довго немає. З яким запитанням дівчинка звернулася до дідуся? Що відповів їй дідусь? Розіграйте цю сценку. Які речення за метою висловлювання ви використали?

355. I. Розгляньте малюнки. Дайте імена дітям. Побудуйте речення за змістом малюнків. Запишіть їх.

II. Які речення за метою висловлювання ви побудували? Чи вживали в них звертання? Як позначили це на письмі?

356. Вивчи вірш Анатолія Костецького (вправа 352) й запиши його з пам'яті.

Попрацюй самостійно

ГЕРБ, ПРАПОР І ГІМН УКРАЇНИ

Кожна країна має свій Державний Герб. Малий Державний Герб України — Тризуб. Він називається так, бо має три кінці — три зуби.

Державний Прапор України синьо-жовтий. Чому саме ці два кольори обрано? Жовтий колір — це колір пшеничної ниви, а синій — колір чистого мирного неба.

Державний Гімн України — це урочиста пісня, символ нашої державної єдності.

Про що розповідається в тексті? Що ти довідався про Герб, Прапор і Гімн України? Які речення за метою висловлювання вжито в цьому тексті?

Цікаво знати!

Герб — слово, запозичене з німецької мови, спочатку воно означало *спадкоємець*, пізніше — *родовий знак спадкоємця*. Державний Герб — офіційна емблема держави.

Гімн — слово, запозичене з латинської мови, де воно означало: *хвалебна пісня на честь богів*, тепер — *урочиста державна пісня*.

Що ти довідався про походження слів *герб* і *гімн*?

Перевір себе:
що ти знаєш, що ти вмієш?

- Що таке текст? Які ти знаєш типи текстів?
- Чи можна казку вважати текстом-розповіддю?
- Як будується текст-розповідь? А текст-опис?
- Прочитай текст Костянтина Ушинського «Наш півник».

НАШ ПІВНИК

Ходить по двору півник: на голові червоний гребінчик, під дзьобом червона борідка. Дзьоб у півника, мов долотце, хвіст у півника, мов колесо. На хвості узор, на ногах шпори. **Пір'ячко** аж горить на сонці.

Лапами півник **сміття** розгрібає, курочок із курчатками скликає.

- Визнач, який це текст: розповідь, опис чи розповідь із елементами опису. Поясни правопис виділених слів.

Повторюємо вивчене за рік

357. I. Прочитай слова й спробуй розказати про них, відповідаючи на запитання, подані праворуч.

учитель
золотий
прочитаю

Що означає слово?
Із яких звуків воно складається?
Якими буквами позначені ці звуки?
Із яких частин складається слово?

- II. Розкажи так само про подані слова.

Льон, джміль, гілля, солов'їний.

358. Назви слова, будову яких можна позначити так:

— ◡ , ◡ ^ , — ◡ ^ .

359. I. Прочитай текст Михайла Коцюбинського. Добери заголовок. Спиши три останніх речення. У першому з них встанови зв'язок слів.

Ліс іще дримає. Небо **міниться**, грає **всякими барвами***. Зашепотіли збуджені листочки, заметушилась у траві комашня. **Розітнулося**** в гущині голосне **щебетання солов'я**. Полохливий **заєць** пригинає вуха, слухає. Аж ось ринуло зі сходу ясне **проміння сонця** і впало на синю від роси траву.

* *Грає всякими барвами* — играет различными цветами.

** *Розітнулося* — раздалось.

- II. Поясни правопис виділених слів.

360. I. Спиши. Поясни правопис виділених слів.

РИБ'ЯЧА СІВБА

Рибу можна сіяти так само, як сіють пшеницю й жито. **Риб'яче насіння** — це риб'яча ікра. Посівна площа — ставки, озера та річки. І тут що посієш, те й **пожнеш**.

- II. Випиши споріднені слова. Доведи, що не помиляєшся.

361. До кожного слова з колонки ліворуч добери один із синонімів, поданих праворуч. Запиши утворені словосполучення.

очі, костюм
вода, сонце
зима, мороз

карий, коричневий
палючий, гарячий
морозний, холодний

362. I. Розглянь малюнки й розкажи, що ти вдягнеш у дощову погоду, а що — у сонячний день.

- II. Склади розповідь. Поміркуй, як ти її назвеш, з чого почнеш, що розкажеш, чим закінчиш.

- III. Запиши складену розповідь. Із яких речень за метою висловлювання вона складається? Які розділові знаки вжито?

363. I. Прочитай текст. Визнач, це розповідь чи опис. А може, розповідь із елементами опису? Обґрунтуй свою думку.

Це був м'який, пухнастий клубочок із великими очима й рожевим носиком. Часто він грівся на підвіконні на сонечку. Любив лизати молоко з блюдечка, ловити лапкою мух на вікні. А ще — кататися по підлозі, граючись папірцем або власним хвостиком. Коли спав, то співав пісеньку: мурр-мурр.

II. Про кого йдеться в тексті?

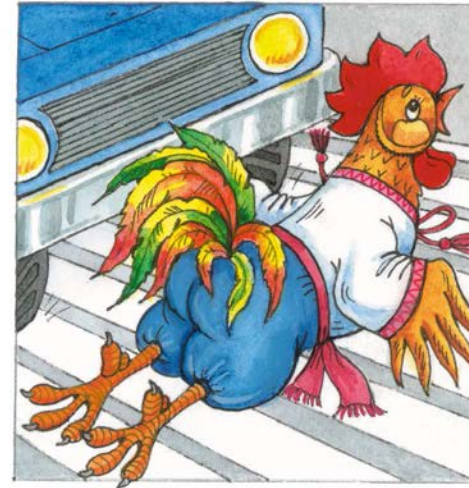
III. Склади подібний текст про тваринку, яку найкраще знаєш, найбільше любиш. Перевір, чи згадаються твої друзі, про кого твій текст.

364. I. Прочитай і спиши слова. Поясни їхній правопис.

Сонце, проміння, олівець, ніч, джміль, кров, учень, учениця, школярка, льон, навчання, колосся, заець, дощ, товариш, п'ятниця, речення, алея, каса, щасливий, вулиця.

II. Випиши слова, близькі за значенням. Розбери їх за будовою.

365. I. Розглянь малюнки й добери заголовки. Склади розповідь за малюнками. Почни свою розповідь так, як починаються казки.

II. Запиши складену розповідь. Поясни, які речення використано в складеному тексті. Які знаки поставлено в кінці цих речень?

366. Прочитай текст. Визнач, це розповідь чи опис. Обґрунтуй свою думку. Запиши текст під диктування.

Ремез — маленька пташка. На голові й шиї у нього біле пір'ячко. Від дзьоба й навколо ока йде смужка чорного кольору.

Гніздо ремеза схоже на майстерно сплетений гаманець із отвором збоку. Висить воно на тоненькій гілочці верби над самою водою.

367. I. Прочитай вірш Миколи Сингаївського. Про що в ньому розповідається?

Я все люблю в своїм краю:
найбільше — матінку свою,
ласкаву, радісну, єдину —
люблю, як сонце, Батьківщину.

II. Запиши перший рядок. У кінці постав крапку. Підкресли головні члени речення.

ЗМІСТ

Звуки та букви. Норми вимови й правопису. Культура мовлення 4

Слухаємо й розмовляємо. Навчаємося культури мовлення.	
Пригадуємо букви. Читаємо....	4
Слухаємо й читаємо текст, розповідаємо, засвоюємо форми звертання....	7
Слухаємо й читаємо вибірково, переказуємо... ..	10
Читаємо, вправляємося в письмі українською мовою... ..	13
Читаємо й розповідаємо. Розігруємо діалоги.	
Вправляємося в письмі....	15
Слухаємо й читаємо. Вивчаємо алфавіт, працюємо зі словником... ..	18
Читаємо. Засвоюємо алфавіт. Уживаємо на письмі велику букву... ..	20
Слухаємо й читаємо текст. Вживаємо велику букву під час письма... ..	22
Слухаємо й читаємо про голосні звуки, склад, наголос. Усвідомлюємо прочитане. Пишемо... ..	26
Вивчаємо звукове значення букв <i>я, ю, є, ї</i> , аналізуємо, читаємо й пишемо....	31
Вивчаємо приголосні звуки. Читаємо, удосконалюємо вимову, пишемо... ..	33
Читаємо про тверді й м'які приголосні звуки, усвідомлюємо прочитане. Вимовляємо та позначаємо їх звуки буквами... ..	36
Буква м'який знак (<i>ь</i>). Читаємо, аналізуємо, правильно вимовляємо та вживаємо на письмі м'який знак... ..	39
Вправляємося у вимові звука [ц'] і позначаємо м'якість цього звука буквами <i>і, я</i>	40
Вправляємося у вимові звука [ц'] і позначаємо м'якість цього звука буквою <i>ь</i>	41
Читаємо, вправляємося у вимові й позначаємо на письмі м'якість звука [ц'] у кінці слів... ..	43
Читаємо й міркуємо, правильно вимовляємо та вживаємо на письмі м'який знак перед <i>о</i>	44
Вимовляємо й пишемо слова з м'яким знаком і буквосполученням <i>ьо</i>	46
Читаємо текст, вправляємося у вимові м'яких подовжених приголосних і позначаємо їх двома буквами... ..	48
Читаємо виразно вірш. Вправляємося у вимові м'яких подовжених приголосних звуків... ..	50
Читаємо й усвідомлюємо прочитане. Вимовляємо тверді й пом'якшені приголосні перед <i>и, і</i> , пишемо... ..	51
Вимовляємо і позначаємо на письмі тверді приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] та [р] у кінці слів... ..	53

Читаємо, вправляємося у вимові й письмі слів із кінцевими твердими приголосними. Будуємо діалог... ..	55
Читаємо й усвідомлюємо прочитане. Вимовляємо й пишемо слова з апострофом... ..	56
Вимовляємо й пишемо слова з буквосполученнями <i>б'я, в'я, м'я, п'я</i>	59
Розвиваємо правописні й мовленнєві вміння. Складаємо розповідь за малюнками....	61
Слово. Лексичне значення слова	64
Слухаємо й читаємо, міркуємо, працюємо зі словниками. Переказуємо й пишемо....	64
Слухаємо, читаємо й усвідомлюємо прочитане. Знайомимося зі словами, близькими за значенням (синонімами)	67
Добираємо синоніми. Редагуємо текст... ..	71
Слухаємо й читаємо. Знайомимося зі словами, що мають протилежне значення — антонімами. Міркуємо про вживання антонімів у прислів'ях... ..	73
Слухаємо й читаємо. Знайомимося з багатозначними словами... ..	76
Слухаємо й читаємо текст. Спостерігаємо за прямим і переносним значенням слів... ..	78
Будова слова	83
Слухаємо й читаємо текст. Усвідомлюємо прочитане. Спостерігаємо за будовою слова і визначаємо її....	83
Спостерігаємо за змінюванням закінчень слів — назв предметів різного роду й змінюємо їх, визначаємо закінчення... ..	85
Читаємо текст, міркуємо про споріднені слова й форму слова, добираємо споріднені слова....	86
Читаємо текст, спостерігаємо за чергуванням голосних і приголосних звуків у корені слова....	88
Утворюємо спільнокореневі слова, спостерігаємо за чергуванням голосних і приголосних у корені... ..	90
Спостерігаємо за роллю префіксів, утворюємо споріднені слова за їх допомогою....	91
Читаємо текст. Спостерігаємо за вимовою та вживанням слів із префіксами <i>з-, с-</i> , утворюємо слова з такими префіксами....	93
Спостерігаємо за вживанням апострофа після префіксів, утворюємо й записуємо слова з апострофом... ..	94
Спостерігаємо за роллю суфіксів у слові. Утворюємо за допомогою суфіксів ряди споріднених слів....	97
Читаємо й переказуємо текст. Спостерігаємо за творенням слів із суфіксами <i>-ськ-, -зьк-, -цьк-</i> . Вимовляємо й записуємо такі слова... ..	100
Читаємо текст. Спостерігаємо за вимовою ненаголошених <i>е, и</i> в корені слова, перевіряємо їх позначення буквами. Розігруємо діалог... ..	102

Вправляємося в доборі перевірних слів.	
Вимовляємо й пишемо...	104
Вимовляємо дзвінки та глухі приголосні в корені слова й позначаємо їх на письмі...	105
Вимовляємо й перевіряємо написання слів, які потребують перевірки...	107
Розрізняємо написання слів типу <i>сонце, серце, чесний</i> ...	108
Читаємо й усвідомлюємо прочитане. Розрізняємо написання слів <i>клас, група, алея</i> в російській та українській мовах...	110
Синтаксичні відомості ...	114
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ	
Слухаємо й читаємо, спостерігаємо за утворенням словосполучень, визначаємо в них головне й залежне слово...	114
Утворюємо словосполучення, спостерігаємо за чергуванням приголосних [г], [к], [х] — [з'], [ц'], [с'] перед закінченням <i>-і</i> ...	116
РЕЧЕННЯ	
Читаємо текст, засвоюємо нову інформацію. Спостерігаємо за будовою речень, визначаємо головні члени...	119
Читаємо текст. Визначаємо головні й другорядні члени речення...	121
Визначаємо головні й другорядні члени.	
Читаємо й поширюємо речення...	122
Спостерігаємо за зв'язком слів у реченні й устанавлюємо його...	123
Знайомимося зі складними реченнями й складаємо їх...	125
Читаємо. Працюємо з реченнями, різними за метою висловлювання...	127
Спостерігаємо за вживанням звертань у питальних і спонукальних реченнях. Ставимо потрібні розділові знаки...	131
ТЕКСТ	
Слухаємо й читаємо. Визначаємо тему й головну думку текстів	135
Упорядковуємо й складаємо тексти. Спостерігаємо за зв'язком речень у тексті...	137
Читаємо текст. Спостерігаємо за зв'язком між реченнями тексту...	138
Структура та план тексту. Складаємо план тексту, переказуємо текст за планом...	140
Розрізняємо типи текстів: розповідь, опис, міркування...	141
Складаємо текст-розповідь..	143
Читаємо про особливості тексту-опису. Складаємо такі тексти	145
Складаємо текст-міркування..	146
Міркуємо, чи є діалог текстом. Складаємо тексти-діалоги . . .	147
Читаємо та вчимося переказувати текст...	149
Спостерігаємо за вживанням речень (реплік) у діалогах.. . . .	150

Навчальне видання

ХОРОШКОВСЬКА Ольга Назарівна
ОХОТА Галина Іванівна
ЯНОВИЦЬКА Наталя Іванівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 3 класу
загальноосвітніх навчальних
закладів із навчанням російською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Відповідальна за випуск *С. В. Подопрigorіна*
Редактор *О. П. Дубчак*
Художній редактор *Т. М. Канарська*
Комп'ютерна верстка *Г. А. Чупіної*

*У виданні використано фрагменти картин
Заслуженого художника України А. Яланського*

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 13+0,49 форзац.
Обл.-вид. арк. 8,5 +0,58 форзац.
Наклад 47 165 пр. Вид. № 37521. Зам. №

ДЕРЖАВНЕ СПЕЦІАЛІЗОВАНЕ ВИДАВНИЦТВО «ОСВІТА»,
04053, Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5.
Свідоцтво ДК № 27 від 31.03.2000 р.